

**A NŐ
A XVIII.
SZÁZADBAN**

ÍRTÁK:
EDMOND ÉS JULES
DE GONCOURT

FORDÍTOTTÁK ÉS ÁTDOLGOZTÁK
WIIDNER ÖDÖN ÉS FÁBER REZSŐ

**RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA KIADÁSA
BUDAPEST.**

**A NŐ
A XVIII.
SZÁZADBAN**

ÍRTÁK:

EDMOND ÉS JULES
DE GONCOURT

ELSŐ KÖTET

FORDÍTOTTÁK ÉS ÁTDOLGOZTÁK
WILDNER ÖDÖN ÉS FÁBER REZSŐ

**RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA KIADÁSA
BUDAPEST.**

**SZÜLETÉS.
KOLOSTORI NEVELÉS.
FÉRJHEZMENÉS.**

A XVIII. században a leány születését a család nem fogadja örömmel, ünnepi dísszel. A szülők szívét nem tölti el diadalmi mámor. A leánygyermek „áldás”, melyet szinte csalódásnak vesznek. Nem az a szülött ő, akit az apák és anyák büszke reménye várt és sóvárgott ebben a saliai törvények*) uralma alatt álló társadalomban; nem a család törzsének fenntartására, neve továbbvitelére, hivatalai, vagyona megőrzésére hivatott örökös. Az újszülött csak leány s a bölcső előtt, amelyben csak egy nő jövője nyugszik, hidegen marad az apa és szenved az anya, mint az a királyné, aki dauphin-t, trónörököszt remélt.

*) A *lex salica*, a saliai frankok törvénye, mely a nőt egészen alárendeli atyjának, majd férjének, mint urának. (Ford.)

A leánycsecsemőt, a házon kívül, mihamar dajka kezére bízták. Az anya édes-keveset törődött vele, s csak később, — amikor Greuze és Aubry képei keletkeztek, — vette szokásba, hogy meg-meglátogassa a dajkánál. Ha a kisdéd innen megint visszakerült a házba, nevelőnő vette át, a felső régiókban, a manzárdban. A nevelőnő tőle telhetőleg, azaz sok hízelgéssel, kényeztetéssel igyekezett a gyermekből előkelő kis nőt nevelni; mentől kevesebbet nyesegetett rajta, majd mindenben kényére-kedvére hagyta, mert máris úrnőjét látta benne, aki férjhezmenetele alkalmából majd bizonyosan egy kis vagyonkához juttatja. Megtanította írni, olvasni. Nézegette vele Sacy bibliai képeit. A földrajzi oktatás is nagyobbára ilyen nézegetésből állott: ügyes kis panoráma-szekrényekben látható volt a szent Péter-templom belseje, a Fontana Trevi, a milánói dóm minden apró figurájával, szent Genovéa, Paris védőszentjének új temploma, a londoni szent Pál-templom, a sanssoucis-i új palota, az

oroszcárnő Eremitage-zsa. A gyermek kezébe adta „egy atya (vagy „egy anya”) intelmeit” leányához, vagy az „igazi erény”-ről szóló értekezést, vagy más effélét. Lelkére kötötte az egyenes testtartást, a szép meghajlást. Körülbelől ennyiből állott a nevelőnő munkája.

A XVIII. század képein ott látjuk ezt a kisleányt, a kor asszonyának bimbóját: fejecskéjén tollal agyondíszított párnát, vagy csak pántlikákkal, s oldalt egy nyíló virággal ékes kalapkát visel. Nagy köténye hímzett virágcsokros, áttört tüllből van, s átcsillámlik rajta a selyemruhácska kék- vagy rózsaszíne. Játékszereik drágaságok: arany-, ezüst-, korál-, csiszolt kristálycsörgők, egyéb csecsebecsék; de bábuik otromba falalkotmányok, szörnyen kifestett orcákkal és sokszor nagyobbak, mint maga a kisleány, aki csak nagy ügyel-bajjal tudja karján tartani.*)

*) L. Rousseau „Émile”-je 1. köt. — 1722-ben a Mercure de France jelenti, hogy az orléansi hercegné az infánsnak egy bábút ajánlkozott, teljes ruhatárral és játékölszereléssel, amely 22.000 livre-be került.

Olykor a kor ízlésében tartott park fásorában látjuk kis kocsikát tologatni, amely a Boucher képeiről ismeretes Venus-kagyló mintájára van formálva, öltözetük kicsinyben a mama fényűző toilette-jének mása: csupa szalaggal, ezüst csipkével, csokrokkel túlterhelt. Alig élvezheti reggelenként kedves házi ruhácskáját,*) az ú. n. marmotte- vagy szavojárdruhát: a barnatafota-vállfűzőt és az ugyanabból az anyagból készült rövid szoknyácskát, amelyet két-három sor rózsaszínű pánt díszít, s végül az áll alatt megcsomózott egyszerű fátyolkendőcskét. Oly jól érzi magát így a gyermek; ez az öltözet úgy illik üdeségéhez, bájos szabadságához. Ám a szülőknek csak egészen másképp tetszik a gyermekük: a század ízlése szerint való mesterkélt-ségben. Mihelyt jární tudnak, fűzőbe préselik, pompás díszruhába bújtatják, s még lépkedniök is csak a táncmester úr utasításai szerint szabad, íme Canot rézmetszetén ott áll a meg-

*) L. Mme de Genlis memoárjait. (1. köt.)

felelő pozícióban a kis személy; ívelt karral, ünnepélyes arccal — a nagy úri hölgy arcával, — mindkét oldalon ujjhegyre fogja széles harangszoknyáját, mialatt az illemtanár úr vezényel: „Taktust tartani . . . Kérem megállni . . . Tovább . . . Kérem megfordulni . . . Lekéste . . . Ne mozgassa a karját kérem . . . Egyenes fejtartás . . . Forduljunk meg, kisasszony . . . Kissé feszesebb fejjel . . . Csúsztatni a lábat ... A tekintet ne legyen merész ...” stb. Ebben a században a leányka első nevelése arra irányul, hogy a kis dá-mát tudja adni. Megnyes benne mindent, ami elevenség, természetes, ösztön, gyerekesség. Jellemét éppúgy összepréseli, mint testét. Erőnek-ere-jével öregíti. Ha a Tuileriákba küldik sétára, ünnepélyesen figyelmeztetik, ne ugráljon, hanem komolyan lépkedjen; mintha bizony erre a figyelmeztetésre szükség volna, hisz abroncsos szoknyája úgyis akadályozza minden gyermeki bohóskodásban. Ha részesülhet a kor egyik legjobban sóvárgott boldogságában, hogy

keresztmamának hívták — s ez a társadalomban az első nyilvános szereplése — akár egy nagy úri hölgy lép a hintóba, tollakkal teletűzködött hajzattal, gyöngynyaklánccal, bal vállán virágcsokorral. Ha gyermekbálra viszik, — mert a nőt szinte a bölcsőtől kezdve kell a nagyvilági életre s mulatságra, mint jövőendő élethivatására szoktatni —: roppant párnát („toquet”) tesznek fejére, vendég-hajból egész tornyot tűzködnék rá s nehéz kalappal tetőzik; mellét, új, feszes fűzőbe szorítják, vasabronccsal s lószőrrel kitartott széles, nehéz alsószoknyát adnak rá, amelyre a girlandos selyemszövet kerül, s a bálba vezetik ezzel az intelemmel: „Jól vigyázz, hogy le ne törüld a karmint; valahogy szét ne cibáld a hajad; össze ne gyúrd a ruhád, mutass kellemes, vidám arcot”.

Ekkép keletkeznek azok a mesterkéltségtel leánykák, akik komoly, jól értesült, szakértői ábrázattal ítélkeznek a divatról, az új ruháról; ezek az ennivaló, cukros babák, akik mintha most bújtak volna ki a tojásból, de

máris nem állhatják a hölgyet, aki nem használ illatszert, vagy nem visel szépségflastromot.

A nevelőnő padlásszobácskáiból a gyermek naponta legfeljebb egyszer, egy pillanatra, úgy délelőtt 11 óra tájban megy le anyjához, akit a féligcsukott redőnyű hálójában keres föl, amikor a mama a bizalmasait és ebeit, fogadja. Jó napot kíván a mamának, mire ez rászól: „Mi bajod van ma! Olyan előnytelen a színed. Végy egy kis pirosítót; különben ne bántsod, ma úgysem mégy ki.” Majd új látogatójához fordul: „Hogy imádom ezt a gyermeket! Jer, kicsim, csókolj meg. De hisz te egészen maszatos vagy; menj, mosd meg a fogad . . . s ne kérdezzess annyit, ahogy szoktad, igazán kiállhatatlan vagy.” — „Ah, Asszonyom, mily gyöngéd mama!” — mondja a látogató. „Nem tudok más lenni; örület; hogy szeretem ezt a gyermeket.”*)

Anya és gyermeke közt nincs más szíves közösség, mint ez a minden-

*) L. Prince de Ligne: Mélanges. 1795—1811.

napos egyszeri konvencionális találkozás. Többnyire csókkal kezdődik-végződik, amelyet a kis gyermek anyja karjaiban a mama nyakára lehel, hogy arcfestékét le ne törölje. Évekig nyoma sincs az anyai nevelésnek, az első tanításnak, amely alatt csókok édesítik a leckéket, s a dadogó kérdésekre csengő kacagás a felelet. A gyermekek lelke nem az anyák ölében nő föl. Az anyák nem ismerik a becézés láncát, amely másodszor köti a gyermeket ahhoz a lényhez, aki méhében hordozta; nem ismerik a dédelgetést, amelyből a leány barátsága nő ki korosodó anyja iránt. Az akkori anyaság nem ismeri a gyöngéd anyaságot. Féltékenyen őrzi szigorú, kemény, szinte zsémbes ábrázatát: hisz a feladatában, a kötelességében, hogy megőrizze méltóságát, hideg közönyét, gyermekével szemben. Így persze csakugyan félelmetes tekintély a gyermeki léleknek, amely magába zárja elriasztott gyöngéd rezdüléseit. S mentől jobban serdül a gyermek, annál nyilvánvalóbban árulja el szo-

rongását, míg végre szülei is észreveszik, fájdalmasan, ijedten veszik észre. Ilyenkor csodálkozva, nyugtalanodva kell látniok a vetésökből kikelt életet, s ráparancsolnak leánykájukra, szokják le a „remegés”-ről, amely gyermeki szeretetének rendes kísérője.

A leányka a nevelőnő csekély tanításából se kapiskált valami sokat. Tudott olvasni, tudta a katechizmust. Táncot, s az énekmestertől néhány rondeaut tanult. Hét éves korától kezdve zongorához ültették. A házi nevelés ezzel befejeződött: a kisleány a kolostorba került.

Nem kell ettől a névtől megdöbbenni. Mindjárt meglátjuk, mit jelentett a XVIII. században, mint a nők erényeinek iskolája s otthona. Megkíséreljük rajzát adni; megtalálni, — már amennyire bírjuk — a kolostor jellegét, szokásait, levegőjét, amelybe minduntalan befuvall a világ és eseményeinek szele. Ahogyan egy-egy hely geniusát keresni szoktuk,

keressük a lelket e komor falak közt, mikbe ablakokat, szárnyasajtókat vágnak, e falak közt, mikre erkélyeket építenek, kandallókat, menyegyzetet illesztenek, hogy eltakarják vastag gerendáit, mikre kárpittartókat, képrámákat szegeznek, miken faburkolattal, pompás domborművekkel, aranyozással, bronzveretekkel, a század ízlése szerint való egyéb fényűzéssel fedik el a múltat. *)

A kolostor akkoriban nagyon keresett hely. Mindenféle társadalmi szükségletet elégít ki és sokszerű kényelemmei szolgál. Nemcsak a lelki üdvösség helye. Nem egyszer a nő befogadó hajléka, illő menedéke. Megvonul benne az özvegy, aki néhai férje adósságait akarja törleszteni, mint pl. Choiseul hercegné, — az anya, aki gyermekei vagyonát szeretné, takarékoskodva, helyreállítani, — mint pl. Créqui örgrófné. **) Ko-

*) L. Különösen a Challes-i apátnő pompás, szinte nagyvilági fényűzésű klostromát. (Mémoires du maréchal duc de Richelieu. 1793. 2. köt.)

**) Levelei 1856-ban jelentek meg, Sainte-Beuve bevezetésével.

lostor rejti a kis Émiliát, aki Fimarcon féltékenysége az operából szöktet meg,*) s a fejedelmi maitresseket, akik férjet keresnek. Befogadja az elvált asszonyokat, s befogadja a hölgyeket, akik du Deffand és Doublet asszonyok módjára tágas szobát s nyugodalmat keresnek. Koronkint Oda vonulnak kegyes lelki gyakorlatokra nagyrangú hölgyek, hercegnők, akik ott növekedtek, ifjúságok álmaikat ott szőtték; odavonulnak meghalni is.**)

Ez a társaság s a vele benyomuló világi hang sokat változtatott a kolostor szigorán. A Nouvelles Catholiques ormának felirata „Vincit mundum fides nostra” bizony alig volt már egyéb holt betűnél: sőt a világ vetette meg a lábát a kolostorban. Igaz, hogy ez a kis társaság, amely a nagyvilági társaságnak s kalandjainak mintegy kivonatát, képviselte, rendszeren a kolostortól különálló épületekben is lakott, de nem oly mesz-

*) Mémoires du maréchal de Richelieu. 2. k.

***) L. Choderlos de Laclos-nál Madame de Tourvel halálának jelenetét.

szire, hogy lehetlenné tette volna a kolostorral a sűrű közlekedést és visszhangot. A házban és házon kívül foglalatoskodó világi nővérek bevitték a külső világ dolgait, híreit. A bennlakó hölgyek gyakori kimenőik révén úgyszólván beeresztették a nagyvilági társaság fényét, ragyogó villogását. Ugyanazt tették azok az ifjú hölgyek is, akiket 12—13 éves korukban adtak férjhez, de a kolostorban helyeztek el, mindaddig, míg egészen feleséggé értek. *) Az egykor oly szigorú fogadóterem is elvesztette ridegségén ott szavalta — Genlis asszony tanúsága szerint — Fuzelier költő a verseit; Versailles, Paris eseményeitől visszhangzott. A kolostor falain átszívárgott minden, ami a versailles-i udvarban, vagy Parisban történt. A falak korántsem gá-

*) Mint pl. Genlis asszony leánya, akit 12 éves korában adtak férjhez de la Woestinehez; Mirabeau marquise, aki 13 éves létére már özvegye volt Sauveboeuf örngófnak. — Diderot beszél a „Bijoux indiscrets”-ben a fónák szokásról, hogy férjhezadnak gyermekeket, kiknek nem férj, hanem még bábú való.

tolták meg a világi gondolatokat, vágyakat, álmatlan éjszakákon a jövőről szőtt álmokat, terveket. Emlékezzünk csak Nesle kisasszony, a későbbi Madame de Vintimille csaláfin-tán kieszelt s elhatározott tervére, hogy a király szívét elrabolja Madame de Mailly-től; erre az egészen nagyszabású cselre, melyet, mint kisleány egy kolostorban szőtt, számított, egy kolostorban, ahonnan figyelte, megítélte a francia udvart, értékelgette XV. Lajost, s megfestette magának Versailles boldogságát. Mily bizony-sága ez annak, hogy a kolostori élet akkor erkölcsi és szellemi tekintetben igen kevésbé volt elszigetelve. De még különösebb bizonyítékul szolgál egy „Confidences d'une jolie fém-mé” című könyv, amelyet egy fiatal leány a Panthémont-kolostort oda-hagyva írt. Barátnőiének, Rohan hercegnőnek a kolostorba hordják az újdonságokat s az ő bizalmas közlé-seiből d'Albert kisasszony olyan pon-tos ismeretét szerkeszti egybe a versailles-i és párisi társaság viszonyainak, hogy könyve a természet

után való felvétel benyomását kelti.*) S mégis: nem hallik-e ki a kolostorból megtört szívek tompa panasza, rabellekek sóhaja, „kikényszerített fogadalmak” kétségbeesése? A regények fölkellették a részvétet a fiatal leányok sorsa iránt, akiket fivestvéreik boldogulása érdekében mindjárt 16. évük betöltése után zárdába kényszerítenek. De a regény nem történelem; próbáljuk megállapítani az igazságot a szenvedélyek rajza helyett. Kétségtelen, hogy a régi társadalom alkotmánya, — éppúgy, mint a Természet törvénye, amely csak a faj fenntartására törekszik, s az egyénnel édes-keveset törődik, — tág teret engedett nagy visszaéléseknek és igazságtalanságoknak a nő jogai, sőt személye ellen is. Nem lehet tagadni, hogy előfordult a családok részéről nem egy elnyomás és feláldozás, „kikényszerített fogadalmom”: de ezek mégis csak kivételes esetek s ellentétben állnak a század lelkiismeretével és szokásaival. A

*) L. Correspondance littéraire, philosophique et critique de Grimm. 1829.

korbeli emlékiratokban nem egyszer találkozunk fiatal leányokkal, akik egészen határozottan szembeszállnak szüleik ama parancsával, hogy felöltsék az apáca-fátyolt. Különben is a szülők szigorúsága, — mely inkább szokás és szerep volt, semmint mély, lelki érzés, — a század folyamán egyre jobban gyöngült. S ha Laharpe a párisi szalonokban sorra felolvassa „Mélanie”-jét, amelyhez állítólag egy kolostorba kényszerített s öngyilkossá lett apáca szolgált előképül, ez az alak már csak színpadi alak s a „kikényszerített fogadalom” csak színjátéki tárgy.

A filozófiai szavallatokat s a romantikus hagyományokat leszámítva, a kolostort inkább menedékhelynek, semmint börtönnek látjuk. Menedéke minden hajótörött életnek, s majdnem kötelező lakóhelye a nőknek, akiket a hólyagos himlő tönkretett. (Akkoriban a nők háromnegyed részének szépségét pusztította el a szörnyen dühöngő betegség.) Ha fiatal hölgyet ért ez a szerencsétlenség a társadalom, a család, sőt, ma-

ga az anya tanácsai, intései, sürgetése: szinte behajtották a kolostor árnyékába az elcsúfított lényt, aki végül megadással vetette magát alá a kor irgalmatlan ítéletének: „A rút nő olyan lény, akinek nincs rangja a Természetben s nincs helye a világon”. Ligne herceg szerint kétszáz-ezer ilyen „szörny” menekült a kolostorok rejtekébe és vigasztalta büszkeségét, hiúságát az apácaélet ambícióival és az apátnői méltósággal és kiváltságokkal. De voltak gyakrabban előforduló, a századhoz jobban illő fogadalmak is, szinte divatos kötelesség-vállalások, amelyek a kegyes élet színét mintha csak a női öltözetben tüntetnék ki. Egész sereg fiatal nemes hölgy csatlakozott apácarendekhez, amelyek fogadalom letétele nélkül is megengedték nekik a megtiszteltetést, hogy közöttük élhessenek, ruhájukat viselhessék, sőt olykor bizonyos címekben is részesítették. Ilyen rend volt a canonissáké, leghíresebb székhelyük az elsassi Remiremont-ban volt azzal a rendelkezéssel, hogy a fejedelmi házak leg-

tisztább vérbeli sarjait fogadják falaik közé. A canonissák e közössége nénékre (dames tantes) és unokahúgokra (dames niéces) oszlott, s itt a befogadott ifjú hölgy összeköttetéseket, pártfogást, ifjabb s korosabb barátnőket szerezhette, s minthogy szokásban volt, hogy minden „néne” szorosabban magához csatoljon egy-egy „húgot”, ennek kilátása nyílt, hogy megörökli majd a nénje bútorait, házikóját, ékszereit, javadalmát. Madame de Genlis érdekesen meséli el fölvételeét a lyoni nemesi apáca-rendbe, hét éves korában. Fehér ruháskában állott az alapítványi hölgyek közepette, akik világi öltözékben: feketeselyem, abroncsos szoknyákban nagy hermelin-ujjakban jelentek meg. Mihelyt a papnak elrebegte credó-ját, ez levágja egy hajfürtét, s egy ujjnyi hosszú, fehér-fekete szövetszalagot tűz a ruhájára, amelynek „férj” a neve. Majd vörös zsinóron zománcos keresztet tesz a nyakába s széles fekete moiréé-szalaggal övezi derekát. Bezzeg büszke erre a hétéves leányka, különösen, ami-

dön őt is az alapítványi hölgyek címén „madame”-nak, vagy „comtesse”-nek szólítják.

Íme, a történetírónak minduntalan szembe kell szállnia a ferdítésekkel, amelyeket a regény és romantika ereszt is végzett. Az népesítette be a kolostorokat „kikényszerített fogadalmakkal” és botrányokkal. Csak e történetkében s a rézmetszeteken látjuk a postakocsit, amely éjjel a kolostor előtt várja a szökevényt, a lajtorján lent váró kedvese karjaiba szálló leányt, fönt a falon lovagló komornájának segédlete mellett. A kolostor fogadószobájában szőtt intrikák, postásnak öltözött szerelmes ifjak, a rostélyt megnyitó romlott laikus-nővérek, kikényszerített fogadalmaknak revolveres urak által való meggátlása már a szertartás alatt; ezek a rendes színi jelenetek, amelyekkel a Casanova-ízű regények lapjain találkozunk. Mintha megannyi Bussy-Rabutin hírhedt erkölcsstanának bizonyosága volna, amely szerint: „Mindig lopni kell; először el kell lopni a leányt, majd a szülei hajlandóság-

gát, végül — halálok után — kincseiket”.

Ezzel szemben a valóság az, hogy a kolostor lakóinak botrányait a XVIII. században szinte ujjunkon számlálhatjuk. Ebben a korban, amely oly keveset tiltott meg a férjes asszonynak: a fiatal leánynak, s különösen a nemesi fiatal leánynak bal-lépését rendkívül szigorúan vette, s így vajmi ritkává is tette. Ezt már Rousseau is megfigyelte, s megfigyelésével éppen nem áll egyedül. Azután: a leányszöktetés nem volt gyermekjáték, sőt olyan következményekkel járt, ami elsápasztotta és elriasztotta még a leghevesebb s legbolondabb vagy legmerészebb szerelmeseiket („agréables”) is. Így elrettentő például szolgálhatott De la Roche-Courbun, akit azért, hogy Moras kisasszonyt 1737-ben a „Notre Dame de la Consolation” kolostorból elszöktette, fejevételre ítélték. Anyját megölte a bánat, ő maga menekülés közben pusztult el. A papot, aki a fiatalokat összeadta, száműzték; a leány komornáját megvesszőzték, bélyeget

sütöttek rá s kilenc évre számkivetették.

A XVIII. század nagy kolostora, a legelőkelőbb francia ifjú hölgyek rendszeres nevelőintézete a Panthémont-i kolostor a Rue de Grenoble-ben. Itt nevelkednek a hercegnők; ide küldik leányaikat a főnemesek, mert a kolostorban szőtt ifjúsági barátkozástól leányaik számára valamely kegyet, valamely állást remélnek a hercegnők jövő udvarában. (Különben ez az udvar, kicsiben, már a kolostorban is megvan, s a fiatal leány nevelőnője és komornája kíséretében szinte külön életet él, s külön nevelésben részesül.) Másik híres kolostora a főrangúaknak a „Présentation á la Vierge”-ről nevezett. Ezek alá sorakozik azután egész serege a párisi kegyes helyeknek, zárdáknak, amelyek az illető negyedből, vagy a meghatározott társadalmi osztályokból veszik lakóikat. Így pl. a Rue St. Jacques Mária-klastroma nyilván a felső pénzügyi és hivatalnoki körök intézménye, s bár nem olyan előkelő, mint Panthémont vagy La Présentation, ta-

nításának kitűnőségénél fogva nagy tiszteletben állott.

A kolostorok fegyelmi, tanulmányi, igazgatási rendje megannyi utánzata, olykor könnyítése a St. Cyr-i kolostorénak, ennek az ihlető mintaintézetének, így pl. a kor szerint négy osztályba sorozás, amelyet kék, sárga, zöld és piros szalagokkal tüntetnek föl a növendékeken. A nevelés mindenütt világiasság és lemondás, világtól elvonulás és az évszázad kívánalmai közt lebeg, s a vallástanról a szellemesség tanítására, az áhítatról az illem leckéjére tér át. Kifejezője ennek a növendékek öltözete is, amely félig apácáé, félig világi hölgyé. Szoknya és köpeny barna étamine-ből való, de a ruha alatt fűző van; a fejet kendő fedi, de igazcsipke szegéllyel; a haját ugyan egyszerűen és szerényen fésültnek kívánják a szabályok, de nem tiltják meg divatos elrendezését.

Szelíd és szerencsés nevelés volt ez a kolostori nevelés, amely napról napra vidámabb is lett s egyre jobban fordult a világ és afelé, amit a

társadalom a női kellem szükségleteinek tekintett. S gyakorta látjuk, mint tér vissza a XVIII. század asszonya későbbi éveiben is élete e kezdetére, mint gyermekkori boldogsága édes emlékére. Az otthon megkezdett tanulás folytatása, a bejáró tanároktól kapott tánc-, ének és zeneórák tették ki a kolostori napok foglalkozását. E napok egyhangúságát a sűrű ünnepek tarkították, hosszúságát a gyermeki csínyek rövidítették. Hímeztek, sőt kötöttek is ott benn a leánykák, vagy nekimerészkedtek valamely konyhai kísérletnek, például kolostori citromos vagy gyümölcsös kenyér készítésének, amelyet azután bizonyos ünnepnapokra szüleiknek küldtek. Koronkint szép jutalmakban részesültek; pl. megengedték a kisleányoknak a rendkívüli kitüntetést, hogy a nagyokkal résztvehessenek az éjjeli misén. S ha büntetni kellett, a kedves testvérek afféle borzasztó büntetést eszeltek ki, mint például a visszaeső rakoncátlankodó Raffeteau kisasszony esetében. Ez anyjától örökölte egy teljesen meg-

bénult asszony gondozását, akit he-
tenkint gyaloghintón behoztak a ko-
lostorba s Raffeteau kisasszony nagy
gonddal fésülte, mosta meg és vágta
le a körmeit. Ha a kisasszony rászol-
gált a büntetésre, az apácafőnöknő
letiltotta ettől a kegyes gyakorlat-
tól s így szívét sanyargatták meg
engedetlenségéért.

Ezt a leánynevelést még magában
századában is sok támadás érte. De
mi is volt velejében? Créqui őrgrófné
pár szóval így foglalta össze: „Ke-
gyes oktatás; a nő rendjéhez és oly
hölgyek helyzetéhez illő képességek
fölkeltése, akik a társaságba lépnek,
ott előkelő helyet foglalnak el, s talán
nagy házat is kell vinniök”. Ezzel iga-
zolja a kolostort, amelynek annyi
hölgy köszöni nevelését, aki „mindent
tudott, anélkül, hogy valamit tanult
volna”.

Ami hiány esett ebben a nevelés-
ben, annak okát korántsem ott kell
keresni, ahol oly gyakran keresték:
a tanítás elégtelenségében, vagy a
nővérek arra való képtelenségében,
hogy a nőt társadalmi kötelességére

készítsék elő. De keresni kell abban, hogy a leányt elválasztották anyjától, elvonultatták a világtól, amelyből csak a társasági mendemondák hatoltak be hozzá, persze annál kísértőbben. A leányka, akit egész zsenge korban ragadtak ki az apai ház fényes, vigasságos életéből, ezt a ragyogó képet, ezt a gyermekálmot magával vitte a kolostorba, s titkon tovább álmodta. A mély némaságból s nyugalomból, amely környezte, emlékeihez, vágyaihoz menekült. Fantáziáját tüzelte, lánggra lobbantotta mindaz, ami kívülről hozzá szívárgott, s mindaz, amit csak sejtett s kitalált. Amit kimenője alkalmával észlelt és átélt, a mulatság, a férfiak udvarlása a hölgyek körül, folyton ott motoszkált fejcskéjében, ott nőttön-nőtt, izgatta, éjjelente álmaiban incselkedett vele. Míg, ha otthon részesül vala a nevelésben, ha napról-napra látja a társasági életet, ha könnyebben jut mindennapi mulatsághoz: ez mihamar lecsitította, tompította volna tüzes vágyait, amelyek csakugyan a kor ama nőiben

lobbantak föl a legőrültebben, akik épp az imént hagyták el a kolostor falait.

Az ifjú hölgy férjhezmenetele a család által elfogadott és jóváhagyott férfiúhoz rendesen csaknem nyomon követte a kolostorból való kilépését. A férjhezadás mindenekfölött családi ügy volt, amelyet a szülők kényök-kedvök szerint rendeztek s döntöttek el, miután a jelölt rangját, állását, vagyoni helyzetét, mindenkor a bevett társadalmi szabályok szerint, jól meglatolgatták. A leány helyett választottak, őt rendesen meg sem kérdezték, s gyakorta csak abból értesült, hogy nemsokára férjhez kell mennie, hogy körülötte az egész ház sürgött-forgott, ellepték árusok, szabók seregei, kelmék, selymek, csipkék, művirágok halmazai, s kelenyájén lázasan tűzködtek a varrónők. A vígjátékok elének tárják, mint udvarolnak neki, mily szeretetreméltó a vőlegény, mily könnyed a mo-

dora, mily gavallérosan csintalan, mily sietős neki, hogy vége szakadjon a vőlegényi felemás állapotnak. „Ah, gratuláljon nekem.” — szól menyasszonyához — „Kegyed olyan mondhatlanul elragadó! . . . Ékszere pompás . . . Csipkéje olyan nagyszerű ízlést árul el, hogy ... De engedje el nekem csipkéje dicséretét ... De mikor kelünk már egybe.”*) De Mercier azzal vádolja a kor vígjátékíróit, hogy arcátlanul és otrombán megsértik a történelmi igazságot, amidőn azt akarják a színpadon elhitetni, mintha az ifjú tudj' isten hogy udvarolna jövendőbelijének, holott mindenki tudja, hogy a nemeshölgyek, sőt a magasabb polgári osztályok leányai is szinte esküvőjük napjáig a kolostorban maradnak, ő festi, a „Tableaux des Moeurs du temps”~ban a zárda fogadótermében folytatott következő beszélgetést, amelynek során az anya így szól leányához: „Közte (a vőlegény) és köztem minden el van rendezve; már csak alá kell írni a

*) Marivaux: Le Petit-Maitre corrigé.

szerződést, hogy mint jegyesek az oltár elé kerüljeteK. Legfeljebb öt-hat napig hagylak a zárdában, ennyi időt hagyok nektek; megengeded, hogy a gróf azalatt nap-nap mellett meglátogasson egy-egy órára, itt ebben a teremben, hogy megismerkedjeteK.”

Az akkori házasságkötések lefolyásáról, gyors nyélbeütéséről a magasrangú rokonság között, a csekély szerepről, amelyet a leány ízlése, választása, vagy vonakodása ennél az aktusnál játszott: van egy dokumentumunk, amely beszédes és eleven, mint egy drámai jelenet: a Madame d'Houdetot házasságkötésének beszámolója:

Rinville úr fölkeresi Bellegarde urat s ennek leánya, Mimi számára férjet ajánl: unokaöccsét, d'Houdetot urat, akit igen helyes ifjúnak fest. Minthogy Bellegarde úr kitűnő apa és súlyt helyez rá, hogy az ifjú „tessék a leányának,” napot rendel a találkozásra. Mimi rendesen ügyet sem vet a fiatalemberekre, ezért megfelelő viselkedésre utasítják. Következik Rinville úrnő lakomája, ahol a vi-

lág minden Rinville-je és d'Houdetot-ja jelen van. Először is d'Houdetot örgrófné sorra megöleli a Bellegarde családot. Asztalhoz ülnek; Rinville úr és d'Houdetot örgrófné Bellegarde urat ejtik hatalmukba s a dessertnél már fennhangon beszélnek meg a házasságot. A feketekávé után, hogy a személyzet visszavonult, az öreg Rinville úr ügyesen így szólt: „Nos, most már magunk közt vagyunk s nem kell olyan titokzatosan tárgyalnunk. Csak „igen”-ről vagy „nem”-ről van szó. Megfelel az öcsém Önöknek, igen-e vagy nem? Ugyanez a kérdés leányukat illetőleg. Fiatal örgrófnánk máris szerelmes a leányukba, s a leányuknak mindössze csak annyit kell modania, vájjon nem idegenkedik-e tőle. Mondja hát meg maga, leánykám.” Mimi elpirul s Madame d'Esclavelles kéri a szülőket, engedjenek neki időt a lélekzetvételre. „Jól van,” — mondja Rinville úr, — „jobb is, ha mielőbb megtárgyaljuk a szerződést; a fiatalok addig hadd beszélgessenek.” „Pompás, pompás!” Erre a szalon egyik sarkába vonulnak s

Rinville úr kijelenti, hogy d'Houdetot márki 18.000 livre-t jövedelmező normandiai birtokát s azt a lovasszázadot adja fiának, amelyet tavaly vásárolt. D'Houdetot márkiné pedig kijelenti, hogy fiával odaadja gyémántjait, amelyek „szépek és oly számosak, amilyen számosak csak lehetnek”. Bellegarde úr viszont azonnal azzal felel, hogy leányával 300.000 livre hozományt ad s az örökségből is kiadja a részét. „Tehát mindenben megegyeztünk; ma este aláírjuk a szerződést; vasárnap megtörténik a kihirdetés s hétfőn megüljük a lakodalmat.” Úgy is lőn. Mellesleg közölték a közjegyzővel a szerződés tervezetét, az egész családdal pedig az eljegyzést, s még az este aláírta a szerződést a két család, amely még az imént egészen idegen volt egymásnak. A szerződés felolvasása közben d'Houdetot márkiné leendő menyének átadott nászajándéku két gyémántékszert, amelynek értékét kitöltetlenül hagyták az okiratban, mert nem volt még idejük megbecsültetni. Aláírták, estebédhez ültek s hétfőre

kitűzték az esküvőt. *)

S ennél a szinte rögtönzött frigykötésnél Bellegarde kisasszony éppoly kevés ellentállást tanúsított, mint társnői az övéknél ebben az évszázadban. Engedelmesen odaadta magát, mint ők. A nagy fiatalság — szinte gyermekkor, — amidőn a leánynak nincs még saját akarata, a szülők hatalma, a fagyos gyöngédség, amelyet anyjánál talált, a félelem, hogy vissza kell térnie a kolostorba: engedelmessé tette a leányt s a bemutatás első hevületében „igen”-t mondatott vele. Különb is: nem a férj, hanem a házasság mosolygott reájok izgatóan, a házasság, amelyről álmodtak. Elfogadták a férjet a rangért, társadalmi helyzetért, amelyet számukra biztosít, az életmódért, amelyet megnyit nekik, a fényűzésért és kacérkodásért, amelyet szabadjukra fog hagyni. S mindezt ugyanez a d'Houdetot asszony fogja megvállani egy szép napon, amidőn mámoros lesz a bortól, amelyet nem ő, de

*) Mémoires et Correspondance de Madame d'Épinay. 1818. 1. k.

szomszédja Diderot ivott a lakomán; kisiklik ajkáról az egykori fiatal jegyes naiv titka: „Férjhez megyek, hogy társaságba, bálba, sétákra mehessek, operát, színházat látogathassak”.)*) Egy másik nagyúri hölgy, Puiseux asszony, megismétli majd ugyanezt d'Houdetot márkinénak, hogy bizony az aranyos kocsi, szép libériák, gyémántok, szép lovak kísértésének nem tudott ellentállni s ennek ellenében férjhezment egy minden szeretetreméltóságot nélkülöző férfiúhoz, csakhogy a fogatot, inasokat, gyémántokat megkaphassa, magát kendőzhesse, s kis papucst hordhasson.**)

Megtörtént a kihirdetés, a rokonság értesítése, s elközelgett az esküvő napja. Az előző este látogatóba jöttek a ház barátai, megcsodálták, megkritizálták a nászajándékokat, amelyek közül már csak az erszény hiányzott. (Ezt, — mint Eisen rézmetszete az „Accord du Mariage”

*) Mémoires, correspondance et ouvrages inédits de Diderot. 1841. I. k.

***) Mme de P.: Conseils à une amie 1749.

mutatja — a szerződés aláírása után a vőlegény minden formalitás nélkül nyújtotta át az arának.) Az esküvő napján a menyasszonyt gyöngyökkel, gyémántokkal díszített, mélyen kivágott ezüstös ruhába öltöztették, arcát pirosítóval, szépségflastromkával élénkítették, lábát gyémántrózsás ezüstös cipellőbe bújtatták. Tükrétől csak az indulást jelentő inasok szólították el. Két vőfély vezette be a templomba sűrű néptömegben át, amelynek lelkendező dicséretéből egy hangot sem eresztett el a füle mellett. S az oltárhoz lépve, „igen”-t mondott, amelynek hatalmát éppoly kevésbé érezte, mint a vele járó kötelességeket. Olykor, nagyobb pompa és hivalkodás kedvéért, éjszaka tartották meg az esküvőt, éjféli mise során, csillárok, fali karos gyertyatartók díszében, 600 gyertya fényében, száz főnyi díszőrséggel a kapu bejáratánál, amint mindezt Sámuel Bernard úr leányának Mólé elnökkel a Saint Eustache-templomban történt egybekelésénél látjuk.*)

*) Journal historique de Barbier.

A nappali esküvő után a két család lakomához ült, amely alatt a kor meglehetősen élénk gúnyolódó hajlama, a gall jókedv maradványával fűszerezve brutális tréfát űzött a menyasszony szemérmével. Az alkalmi költészet a nászdalokban nyilvánult meg, amelyek javát a „Mercure”- s a „Nouvelles secrètes”-ben ki is nyomatták. Erre búcsút vett a fiatal pár, hogy egy falusi birtokra vonuljon. A menyasszony rendre megölelte az összes hölgyvendégeket, s egy-egy kis tarsolyt vagy legyezőt adott nekik. Azután elutazott a férjével.

Ennél a pontnál minden más kor krónikása megállna s pontot tenne. Nem így a XVIII. század művészete, amely p a r e x c e l l e n c e az indiskréció művészete. Nem hőköl vissza a nő életének semmiféle titka elől; mintha sohasem talált volna zárt ajtókra. Nem tudja megállni, hogy meg ne ajándékozzon a nász-ágyba lépő asszonyka képével: egy szép gouache, félig szétvont kárpiton át, látnunk engedi őt éjszakai pongyolában, féltérdre ereszkedve nyoszo-

lyáján, könnyben fürdő szemmel; előtte térdel esengő férje; szobaleánya bátorítgatja, míg komornája a kristálytartós gyertyára a hamvasztót teszi.*) De nyugtasson meg, hogy a festő nyilván kissé hatásvadászó drámaisággal írta ezt a jelenetet. A józan Diderot hűvösebben írta le.**)

Nem sokáig maradtak falun. Az asszonyka hamar visszaröpült Parisba, ahová ezeregy dolog szólította. Látogatásokat kellett tennie, el kellett foglalnia helyét, új jogait a társaságban. Alig várta, hogy mellcsokrát s fiatalasszonyi kalapját, gyémántjait bemutathassa az operában. A konvenció szinte kötelezővé tette ezt számára, s még egy hét leforgásán belül. Sőt, meghatározott napja volt ennek: a péntek s a rangos új házasoknak erre a célra megfelelő páholyt tartottak fenn: a királynéval tőszomszédosát. Azután még egy lát

*) Lásd a mellékelt híres képet: „Le coucher de la mariée”; festette Baudoin, metszette Moreau le Jeun és Jean Baptiste Simonét.

***) Salon d'exposition 1767. (Oeuvres, 1818.)

tüzelt az új úrasszonyt: hogy mentől hamarabb bemutassák az udvarnál.

Ennek szinte a társadalmi felavartás jelentőségét tulajdonították. Addig, amíg nem sütkérezhetett Versailles fényében, glóriájában, a kor fölfogása szerint szinte csak kétes, fél-exisztenciát élt. Mily emlékezetes ünnepe is volt ez a bemutatás. Genlis asszony emlékirataiban töről-hegyre leírta a magáét: Madame de Puisieux háromszor csináltatja s bontatja el hajzatát, s még akkor sincs vele megelégedve, annyi fodrász-tehetséget, munkát, türelmet követel meg ez a bemutatófrizura. Végre megvan; következik a púder és a „rouge”, a fűzőbe szorítás — már ebéd előtt, hogy megszokja a páncélt. A nyakravaló csipkés bodor se vége, se hossza-vitát idéz föl d'Estrées tábornagy felesége s Puisieux asszony közt; négyszer teszik föl, le. A marschallné személyzetét is szólítják dönteni. De a vita azért még az ebéden is tovább folyik. Az asszonykára adják az abroncsos szoknyát s uszá-

lyát. Most főpróbát kell tartania a Gardeltől betanított meghajlásokból. Mindenkinek van kritikai megjegyzése, jóakarató tanácsa a knixre vonatkozólag, amelyet a fiatal Genlis asszony nagy uszályával, hátrálva végez, de amelyet túlságosan színpadiasnak találnak. Abban a percben, hogy fogatukra szállnak, még egy réteg piros festék kerül az arcára a Puiseux asszony kis szelencéjéből.

Képzeljük el ezt az asszonykát az első bemutatás idején! Mily bátortalanul lép a nagy társaság színpadára, amelynek újsága elkápráztatja, bámuló tekintete megijeszti, amelynek sorfala közt olyan tétován lépked, mintha olyan ismeretlen földre lépne, amely csupa meglepetést rejt számára. Ekkor még tudatlan, ártatlan, nemének és nevelésének megfelelőleg aggályos, tartózkodó, szerény, szelid és barátságos; ajkán naivitások siklanak ki, amelyek természetesek koránál, üde lelkénél, szívénél fogva. Félszegséget, zavart árul el, amely nem hagyja el az első napokban; az ártatlanság „inélégance”-szát

mutatja, amelyen az éltesebb nők csak mosolyogni tudnak. Arcocskája az ijedt madárkáié, aki még nem tanulta meg a dalokat, miket eléje füttyülnek. Most még nem ismeri a semmitmondó köhintést, nyelést; teljes negyedórára van szüksége, hogy egy mély meghajlás után magához térjen. Még tud egy elmés szót szólni és semmit, de semmit nem tud eltitkolni, még hitvesi gyöngédségének megrezdülését sem, amely a nevetségesség csúcsa a szemtanuknak! Minden nyelv korholja ezekért, s gúnyos leckékben részesíti. Íme: „Mit! Már hat hónapja, hogy a házasság szent kötelékébe lépett s még mindig szereti a férjét! Szabónőjének ugyanez a gyöngéje, a saját férje iránt; de hisz Kegyed marquise! . . . Miért feledkezik meg annyira magáról, ha a férje nincs ott-hon, s miért csinosítja úgy magát, ha a férje hazaérkezik? . . . Kölcsönözze csak ki a „Modern Cicoma Kódexe”-t megtalálja benne a szabályt. hogy csak szerelmesünk, a nyilvánosság, s önmagunk kedvéért öltözködünk ki ... S a múltkor micsoda fo-

nákságba tévedt! Befogatott, hogy a színházba menjen, s várta, várta a férjét, számított rá; rá, egy francia férjre! . . . Vájjon meddig lesz még olyan tartózkodó, ami oly kevésbé helyénvaló egy házas nőnél? Ha egy gavallér szépnek találja, Kegyed menten elpirul. Nyissa ki a szemét: ime, a többi hölgyek csak ecsetjüktől pirulnak el . . . Valóban, Asszonyom kockáztatja a jó híret, s miért? Előszobája szánalmas: olyan inasai vannak, akik férje iránt éppoly hűséget tartanak kötelességüknek, mint Kegyed iránt; akik oly kábák, hogy azt hiszik: csak azért vannak a házban, hogy dolgozzanak; akik még gyalogszerrel jött vendég iránt is tisztelettel vannak; akik nem átalják zsebórájukat megnézni, ha az ember azt kérdi, hány óra; csupa semmi-megjelenésű lakáj, aki három erős hüvelyknyivel marad a megkívánt nagyság alatt... S Asszonyom már reggel nyolckor talpon van: hisz rendjén volna, ha akkor érkezett volna meg a bálból, de így? — S mit mivel? Tanácskozik a szakácsával és majordomusá-

val . . . Végre ráeszmél, hogy toilette-t is kell csinálni. De mily kevéssé ismeri az azzal járó jelentőséget, rangot, kötelességeket! Tizenyolc éves és mégis elvégzi az öltözést férfisegítség nélkül; ehelyett beéri két nővel, akiket sohasem szid ki. Megelégszik az első garnitúrával, amelyet odanyújtanak Kegyednek, s csakugyan fel is veszi a ruhát, amelyet kívánságára kivesznek a szekrényéből . . . Ebédre szól a csöngő, s még szól, amikor Kegyed máris ott van a gyülekező teremben. Hát nem akadt még megtűzködni való szalag? De tudja, min bámul legjobban a világ? Majordomusa a férjének jelenti, hogy tálalva van . . . Kegyed asztalbontás után is folytatni akarta a társalgást ... Az isten szerelmére, gondolja meg, hogy Parisban van. Az unalom nemsokára előszólította a kártyát; de Kegyed — megláttam — ásított az üstökös játékon, pedig azt az udvarnál játsszák! A propos, emlékszem már négy napja játszották s Asszonyom csak akkor kérdezte, mi is az? Egy Marais-negyedbeli pol-

gárásszony ugyanaznap ugyanazt a kérdést tette . . . Intermezzoul minden hölgy feltárta a kézimunka-tarsolyát. S mi került elő a Kegyedéből? Kötött nyakravaló a férje számára. Hát hiába találtuk ki a smyrnamunkát, hogy a nemesi kezeket a polgári prácliktól megkülönböztessük? S azután csak nyugodtan leül vendégei közé, anélkül, hogy a tükrébe pillantva megrémült volna, mily maskarát csináltak Kegyedből ... Az Opera napjain a Tuileria-kertbe megy, máskor meg a Palais Royal kertjébe. Sőt, mi több, délelőtt! . . . Még arra a gondolatra juthatna az ember, hogy csak egészségi okokból méltóztatik sétálni. S ha a megszabott napokon s illő órákban jelen is meg valahol, — micsoda ruházatban? csipkéjének rőfje legfeljebb ötven tallér . . . S mit csinált a múlt vasárnap reggel tíz órakor a plébánia-templomban? Már kiöltözve. S ki hinné? Réticule nélkül! Csakugyan? Reggel tíz órakor? Hát látogathat-e rangbéli hölgy misét egy plébániatemplomban? S vájjon igaz-e, hogy vecsernyére is

jár? X. márkí ezt szemére veti Kegyednek azzal együtt, hogy nevetségesen szorgoskodik a másvilági üdvösségéről. Néhány prédikációt csak elnéznénk Kegyednek, — ha nem az a céljuk, hogy az igaz útra térítsenek, — elnéznénk, mert a szép asszonyok díszítik a szép prédikációkat s a szép prédikációk díszítik a szép asszonyokat. Hogy melyek az effajta prédikációk? Nos: megismerheti a főúri fogatok seregéről és az odavivő bérelt gyaloghintók drágaságáról. Nem volna előkelő, ha két garasért akarnánk lelki épülést szerezni . . .” S így folyik tovább a gúnyos leckéztetés. „Ah, Kegyed grácia nélkül rezzen össze egértől, póktól, muzslicától! Grácia nélkül panaszkodik a fájdalomról, melyet a szíve érez s éppoly grácia nélkül panaszkodik arról a fájdalomról, melyet szíve nem érez! Vajmi kevés a grácia az öltözékében is: ruhái ugyan ízlésesek, de díszei nem Duchapt asszonytól valók! Panier-jának átmérőjét egy teljes lábnyival megnyomortotta a balkezes varrónő; gyémánt-

jai csinosak, de foglalásuk nem Lempereur kezeműve . . .” S mily szégyenes a beszédmodora az asszonykának: nem a lehető legegyszerűbb-e? S szinte teljesen hijjával van a kellemnek, amely a szeszélyekből ered. Van-e egyáltalában caprice-sza? Ha pont hat órára rendelte a fogatát, pont hatkor csakugyan kocsiba ül; ha játékot javasol, csakugyan mulhatlanul játssza is; s ma is szívesen látja ugyanazt a személyt, akit tegnap szívesen látott! Egy szó, mint száz: ő mindig ugyanaz; következetes és állhatatos: az e g y h a n g ú s á g csúcsa. (S ez a szó ebben a korban mindent kitejéz és felebbezés nélkül elítél!)*

Ez a gúnyos lecke azonban nemcsak a fiatalasszonyt teszi nevetségessé: a szatíra alól világosan kiütöközik a kor erkölcsi kódexe, szoká-

*) „Bagatelles morales”. London 1755. Lettres á une dame anglaise. — A kitűnő szatirikus hang az embernek önkéntelenül a Sheridan korbéli vígjátékát „Az emberszólás iskolája”-! („The School for Scandal”) juttatja eszébe. (W. ö.)

sainak titkos szövédéke, divatjának ideálja.

A dolgok kedves hazugsága közegette, a szalon festett ege alatt, az égszínkék vagy tarka virágtengerben úszó, ezer tükörtől visszavetített se-lyemfalkárpit közt, a székeken, miknek támláján Ámor játékaik vannak berakva, a parkett marketeriáján, ebben a kis bizarr ritkasági múzeumban, amelyben szanaszét van szórva ezer kis remekmű, furcsaság; — sőt, még a falon is, ezekben a kertekben, amelyek már csak csupa terrász, lugas, lépcső, amphitheatrum és bokros búvóhely, nyírott színfal: menten tönkretenné a harmóniát az a nő, aki le nem vetközné egyszerűségét és természetességét. Az egyetemes átalakítás és általános átvarázslás e századában, amely mindent mesterkéltséggel és gyönyörrel élvezett sajátos stílusára hajlít, amely még a föld természetes képét is tulajdon Ízlése szerint rendezzi át, amely mindenütt az ember körül, sőt magában az emberben is, egészen gondolatai és érzései fenekéig

a művészet konvencióját uralja: a nő arra van hivatva, hogy a konvenciónak tökéletes mintája, „par excellence” a művészet gyermeke legyen. Otthonosságot kell szereznie a társadalom és kor minden elismert szabályában, el kell sajátítania mindazt a mesterséges bájít és varázst, a „véletlenek” varázsát, „amelynek csirája ott van a szülők hiúságában, amelyet továbbfejleszt a közlekedés női társaival s csúcspontjára emel saját személyes tanulmánya”.*) Ilyen módos bájokat követel meg a társadalom egész személyétől, öltözködésétől, járásától, testtartásától, mimikájától, s ezer semmiségtől, amelyet a burzsoázia iparkodik majmolni, anélkül, hogy tökéletességre tudná vinni. A kor követeli tőle teste teatralis illegetését, feje-hajlását, hanyag mosolyát, a nyak hencegő hátraszegését, a loppal vetett tekinteteket, az ajk rágását, a közönyt, a kényeskedést, durcáskodást s a legye-

*) Oeuvres complètes de Marivaux. 1781. 9. köt. Pièce détachée.

ző játékát, melyről Carracioli csaknem egész értekezést írt; legyező-jéét, amelyet oly bájos ügyességgel majd arcánál, majd keblénél játszat, amelynek csörgése, kinyitása, összecsapása olyan pompásan fejezi ki indulatait, amelynek ide-odalebbenése gyönyört okoz, mint a galambok röpte, s amely, ha egy „Nem hallgat el, mindjárt, maga csúnya!”-fölkialtás kíséretében gyöngéd legyintést oszt a gavallér vállára, annyit, de annyit akar kifejezni! S a kacérság mennyi más praktikáit kell még megtanulnia: a csinosítás, a flastromkával való szépítés, a gyémántfelrakás, a bemutatás, köszönés, evés, ivás, a szemhunyorgatás- és káprázástól kísért finom zsebkendőhasználat ezer csinját-binját.

A nő mindent a társaságtól szerez és kap meg: még szavait, kifejezéseit is, az új nyelvet, amely a nő legjelentéktelenebb, gondolatának is feltűnést s elevenséget kölcsönöz. A század, amely szeret mindent szépíteni, színezní, átfesteni, a leghalkabb mozdulatba is színlelt örömet, a leg-

bágyadtabb mosolyba is bűbájt akar önteni: azt is akarja, hogy a nő nyelve, beszédje is kicsinosíttassék, átszellemüljön, égi magasságokban szárnyaljon. „Csodálatos! Mesébe illő! Isteni!” — lépten-nyomon ez a lelken-dezés üti meg a fülünket. Folytonos elragadtatást szenvelő, csupa fölkiáltásból összetevődő mondatok, a „felső fok” rohamai nyomulnak be a klasszikus francia nyelvbe és dagályhal puffasztják föl hűvös józanságát. Nem beszélnek már másról, mint a „mérhetetlen nyomorúság”-ról, a „végtelen tökéletesség”-ről. A legkisebb nehézségtől „megsemmisülnek”, a legcsekélyebb baj „kétségbeejt”, „rémesen elgyötri”, „megfojtja” őket. Ha valamire vágyódik, ezt olyan hevesen teszi, hogy „egész bolondja,” hogy „ételt-italt elfelejt tőle”. Ha valamely férfi rászolgált nemtetszésükre, akkor ennek az a neve: „egy férfi, akivel jó volna ablakot bezúzni”. Ha migrénje van, „ijesztően ostoba” a képe. „Megszakadásig” tapsol, „végletekig” dicsér, „csodamód” szeret. S a tökéletes beszédmódhoz nem elég

a szó, annak megfelelő kiejtése is szükséges: susogni, selypíteni, melodikusán sziszegni kell, a hangot édesíteni, nőiesíteni, „pigeon” (pizsón) helyett „pizón”-t, „choux” (sú) helyett „szú”-t kell ejteni.

Még nagyobb forradalmat okoz azonban a nő erkölcsi mivoltának a konvencionális típus szerint végrehajtott átalakítása. A kor hívó szövegére leveti múltja, gyermekessége veleszületett érzéseit, vágyát a hit gyámolítása, kedélyt betöltő hatalma után, az odaadás, az engedelmesség vágyát, amelyet a kolostori nevelés nőttetett benne — s leveti mint megannyi gyengeséget. Távoztat minden komoly gondolatot, hogy könnyedén fölemelkedjék erre az új kilátópont-ra, amelynek magasságából a társaság az életre lenéz, miközben csak két mértéket alkalmaz: az unalomét vagy kedvtelését. Elutasít magától mindent, aminek a neve „a szerénység vagy illendőség agyréme,” lemond minden vallásról, minden előítéletről, mely korábbi századokban komorító feladatokat, keserveket rótt

nemére, s ekképpen az új tanokhoz méltó tanítványként mutatkozik, s végül nyilvánosan hirdeti ennek a világi bölcseségnek könnyűséget, amely az emberi létet mentesíti minden szigorú kötelesség békóitól, s ezt a létet csak egyetlen nagy jognak, gondviselészerű célnak tekinti: az élvezet jogának. Amely a nőben, a házasság és háztartás igája alól fölszabadított nőben olyan lényt lát, akinek egyetlen kötelessége: a társaságot a saját képével megajándékozni, gyönyörködtetni, szórakoztatni.

A férj, akinek a család a leánykát olyan hevenyében kötötte a nyakára, akinek karjába esett, korántsem volt mindig a képzelet kiszínezte konvencionális típus: az otromba pénzember vagy megrogyott öregúr. Sőt, inkább a legtöbbször fiatal, kipallérozott, elegáns ifjú volt ő, aki azonban nem árult el semmi jellemzilárdságot, aki könnyelmű csélcsap volt, — mint szelverdi százada, — csapodár és frivol teremtés, akinek egész élettevékenysége léha kalandokban merült ki. Ez az ifjú, aki mégis csak férfi volt, az

első időben nem tagadhatott meg egy adag hálát ifjú neje iránt, e nő iránt, aki félig-meddig még leányfátyolában rejtőzött, akit a házasság üde, eddig ismeretlen, szinte ártatlan gyönyörrel lepett meg. Az asszonykában eddig visszafojtott gyöngédségek rezdültek, remegtek. Valami meghatározhatatlan romantika izgalma töltötte el a lényét. Azt álmodta, mintha egy csupa szerelemmel, odaadással teljes életbe lépett volna, amely a kolostorban gyermeki képzeletét leböblölte. A férj viszont, — akinek hízelgett, s akit mulattatott az, hogy ezeknek a lázas érzéseknek, hevületeknek a tárgya: ő, a férj, — kegyesen tűrte, hogy imádassék, sőt az asszonyka regényét gyöngédségével szította. Mihelyt azonban véget értek az első hetek szórakozásai, bemutatkozásai, látogatásai, apró utazásai, a lakás, a legközelebbi jövő elrendezése; mihelyt az önálló háztartás megkezdődött s a férj a feleségével egyedül maradva egy szenvedéllyel találta magát szemben: kellett, hogy hirtelen ijedtség lepje meg. Nem is álmo-

dott arról, hogy felesége oly gyorsan s oly messzire fog eljutni: kissé sokalta ezt a heves buzgalmat. Századának gyermeke volt: mindenekfölött „a kecses és kedves” dolgokat kedvelte. Mi keresnivalója van az ő háztartásában a szenvedélynek? Ezt nem vette előzetes számításba. Az nem illett sem jelleméhez, sem ízléséhez. S a nőnek semmiféle lelki közössége nem volt a férjéhez hasonló születésű és nevelésű férfiakkal. Micsoda rémületet, zavart, szabadsága s mulatsága ellen intézett merényletet jelentettek: ez az exaltált, féltékeny, nyugtalan szerelem, ezek az arcok, ez a duzzogás, majd ismét heves vágy, ezek a kérdések, a szüntelen kémkedés és inkvizíció, ezek a jelek, könnyek, szavallatok! Persze fölötte bosszantotta ez a fölfedezés a férjet, aki már néhány hónapja házas! — s akit legkésőbb az első hónap végén már megint a legényélet csábított, amelyet „akkor” egy grisettes-vacsorán eltemetett; akit — osztva minden kortársa bűneiben, — gyötörtek az emlékek, a régi meg-

rögzött szokások vágya s az az egyhangú boldogság, amelyet nem ajzott föl kicsapongás!

De izgalmaiban, s minthogy kissé szégyelte is magát, megpróbálta, hogy udvarias legyen kis felesége nagy szerelmével szemben, s panaszait tompa iróniával s azzal a részvét színetét játszó közömbös hanggal viszonozta, amellyel gyermekeknek igyekszünk megmagyarázni, hogy ebben az esetben nem okosok. Majd ritkábban mutatja magát nála; mindennap kissé nyíltabban párolog el a házból. Majd éjjente, úgy hajnali négy óra tájban, mikor „angelus”-t harangoznak, az asszonyka, akit egészen összetört a virrasztás, ágyában felülve figyeli a férje-ura kocsijának hazarobogását; a férj feljött a lépcsőn, de íme már nem a feleség szobája felé irányozza a lépteit, hanem egy közeli kis szoba felé, amely szabad visszavonulást enged neki ilyen későn végződő kiruccanások esetén. Reggel csak vár, vár az asszonyka. Végre 11 órakor a férj úr ünnepélyesen kérdezteti, teheti-e udvarlását. Szemrehányások, szenved-

délyes kitörések, könnyek árja zúdul reá, de ő mindezt állja s állja hidegvérű gúnnal, a legtökéletesebb társasági, fesztelen fölényel. Isten ments, hogy az asszonyka ilyen jelenetek után hozzátartozóihoz, előkelő rokonságához fordult legyen! Mert ha megtette, elképedve kellett látnia, mint szánakoznak rajta lelke kicsinyességeért. mint veszik semmibe az ő nagy bánatát. Még édesanyja arckifejezéseiből, szavaiból is mintha azt kellett volna kiolvasnia, hogy bizonyos tekintetben illetlenség férjét így szeretnie. S ha könnyei elapadtak, szembe találta magát sógorával, aki mosolyogva szólt hozzá: „Nos? Vegyük a legrosszabb esetet: hogy, mondjuk. szeretőt tart, egy kis szerelmi viszonya van. Hát olyan nagy baj ez? Vájjon nem fog-e Téged azért épp-úgy szeretni?” Ezekre a kedves szavakra fölsikolt az asszony; a szerelemfúltás dühe marcangolja a szívét. Bejön a férj, s mint jóbarát imígyen vigasztalja az asszonyt: „Kedvesem, szórakoznia kell! Menjen társaságba; nem a világ, ha egy-egy ici-pici vi-

szonya is van; isten neki, éljen úgy.
mint a korabeli többi asszony!” S
nyájasan *tette* hozzá: „Ez az egyedüli
módja, hogy nekem tessék, drága Ba-
rátnóm!”

**A TÁRSASÁG.
A SZALONOK.**

A XVIII. század társasági életében három fejlődési korszak nyilvánul meg: XV. Lajos uralkodásának kezdete, annak vége, s XVI. Lajos uralkodása. Három nemzedék váltja föl egymást, más és más fiziognómiával.

Hogy férközzünk ismeretéhez? Vájjon megtaláljuk-e lelkének általános kifejezését, árnyalatait, jellemvonásait? Megtáláljuk-e a memoárookban? Nem. De mindjárt alkalmunk lesz megkeresni emlékeit, képmásait, egyéb nyomát, mindazt a tünékeny neszt és tovalebbenő képet, amit a férfiak és nők csödülete egy korban létrehozott. Nyissunk föl egy rézmetszet-mappát, s meglátjuk a világot, mint valami színpadon: az 1730., az 1760. és az 1780. év körüli szalonokban.

Az első szalonban még szinte családi körben látjuk a társaságot. In-

tim gyülekezet ez, amely a tegnapi bálra virradó reggel boldog vidámságától, elégedett nyugalmatól sugárzik. Tágas, magas szobák, a falakon meztelen, fürdő csoportok képe; virágzó ágak a selyemkárpitokon; kacskaringós karú, lábú, nehéz zsöllék; pattogó tűz a kandallóban, amely fölött orosz-lánbőrből kandikál ki a szirénekkal díszes keretű tükör: mintha az ember a Decamerone egy pihenő csoportját látná maga előtt. A nők bolgnai ölebecskékkel melengetik térdüket; mások előrehajolva, gyors ujjakkal s tétova tekintettel lapoznak egy zenés albumban, amott l'hombret játszanak henye s incselkedő kedvű játékosok; a karosszékebe visszadült fiatal nő, aki azzal mulat, hogy pamutgombolyaggal ingerel egy kis macskát: ez a kép emlékeztet a Watteau festett paradicsomaira, amelyek csak eszményei maradtak a francia szalonoknak: ugyanaz az édesség, béke, kacér testtartások, a jelen percnak ugyanaz a mosolygása. A nemesség éppen csak most barátkozott meg a versailles-i stílussal, sőt jól elzárkó-

zott téli szalónélete még a várkastélyi életére emlékeztet. A XVIII. század élete mindazonáltal megkezdődött már: ennek bizonyosága divatjának szeszélyessége, a hölgyek finom, fehér alapon virágokkal hímzett pongyolái, toque-jai, tollai, szőrmegallérai. Könyveik pajzán hangjába mint ha egyenesen Bocaccio szikrája pattant volna át, hogy Marivaux szellemességre vezessen. Itt-ott azután látjuk, mint nyújtja oda a persa asztalterítőre egy támlásszékre sülyedt, dominó-ba burkolt férfi a bársonyszerényét, a játék számára; s itt-ott hever egy álarc, a régens-kor álarca, amelynek fekete az orcája és fehér a szája, mint a harlekinének, — a bálók s bohócok álarca, amely a velencei éjszakákból kerül át a párisi éjszakákba.*) .

A század második szalonja már egészen ragyogó és zajos. Brokátkárpitok borulnak az ajtókon. Játszi amorettek incselkednek a felső díszeken.

*) L. Lancret: „L'hiver” c. festményét (metszette J. P. le Bas).

Női medály-képek mosolyognak a tükrökben. A mennyezet rózsái közt csehkrisztály-csillárok függenek, amelyek gyertyafényét nagy, oszlopos állótükrök vetítik vissza. Egy nyitott ajtón belátszanak a Germain ezüst-edénye és gyümölcsstartói. A vigaság a bál legmagasabb formájában folyik. Emelvényről hangzik a tambura, fuvola, nagybögő s hegedű. Atlaszcipők siklanak végig a tükrös parkettán, gyöngysorok csúsznak föl a hattyúnyakakon, a ruhák hímzését virág-girlandok némítják el; az övekben órácskák ketyegnek; a hajékban gyémántok villognak. A szalon közepén keztyűtlen kezek kulcsolódnak táncra. A karcsú gavallérok egymásnak vetik lenge táncosnőiket. A csipke összekuszálódik a prémgalléron, amelyet Lauzun biztosan lengyel hercegnők köpenyéről vágott le. A társalgás mosolyogva szökell egyik tárgyról a másikra. A hölgyek legyezőjáték közt sugdosnak. Férjes nők támlásszékeire hajolnak udvarlóik, a szentlélek-rend kékszalagos lovagjai. A kandallóhoz telepedett az öregebb

korosztály, s topánkáikat melengelve, a múlt édes emlékeivel szórakozik, narancsokat dobálva a gyerekeknek. Oh, micsoda mámoros, kéjes ünnepség. A festő, aki ezt a bájos képet reánk hagyta, nyilván legmagasabb virágzása, diadala órájában vázolta papírra a táncot, szerelmet, a kor erkölcsseit, előkelő eleganciáját, arisztokráciája színe-javát. *)

A különbség XV. Lajos e két szalonja és XVI. Lajos szalonja közt egyszersmind kifejezője a két király kormányzata közötti különbségnek is. Mintha XV. Lajos szalonja csak a jelenbe, XVI. Lajosé pedig a jövőbe nyílnék. Mint udvarát és társadalmát, úgy építészetét, falait is tartózkodás komorítja. Komolyság és merevség áll be! Az amorettek ugyan még mindig játszadoznak a mennyezeten, de mintha csak ottfelejtették volna őket, mint a Múlt géniuszeit, s a tükrök csupasz íve mellett már egyenes és sima oszlopok profiljai meredeznek a

*) L. A. de Saint Aubin: „Bal páré” című rajzát (metszette Duclos).

magasba. S a nagy szalonban csak két öleb kaffog: nincs már táncvigalom, nincs már mámor. Párocskák helyett csoportok keletkeznek: az egyik játékasztalnál két nő kártyázik egy férfivel s hátrafordulva, lapjaikat mutogatva, tanácsot kérnek a mögöttük állóktól. Egy tric-trac-asztalnál egy nő egy abbéval kockázik. Amott egy másik a kandallónál beszélget; az egyik ablakmélyedésben egy fiatal hölgy könyvet olvas.*) Még mindig a „társaság”-ot látjuk, de gondtalan, magas kedv nélkül. A szalonokat már megcsapta az 1788 és 1789 levegője; a beszélgetés szinte értekezés; a játékkal mintha csak agyon akarnák ütni a rossz kedvet; az olvasmány komolyságot borít a női homlokra. Mindenki vár, készülődik, hallgat, hallgatózik, s ha nevetnek, Turgot-n nevetnek. Játék, olvasmány, csoportokba különülés, hidegség, szárazság: ebben a lefestett szalonban mindez egy bájavesztett, elkomorodó

*) L. Lavreince képét „Assemblée au salon” (metszette Dequevauvilliers).

társadalmat mutat már, mint például Chanteloup szalonját, amelyben azonban Madame de Choiseul helyét Madame Necker foglalta el.

A XVIII. század két legnagyobb szalonja Parisban: a Palais-Royal és a Temple.

A Palais-Royal nyitva állott minden bemutatott személyeknek, akik meghívás nélkül is fölkereshették az operaelőadások napján vacsorálás céljára. Ezen a napon megfordult ott az egész „jó társaság”. A „petits jours”-okon viszont intim társaság foglalta el az asztalt; mintegy húsz férfi és nőből tevődött össze, akik egyszersmindenkorra meg voltak hívva, s jöttek-mentek, amikor kedvök tartotta. Leggyakoribb vendégek voltak: Beauvau, Boufflers, Luxembourg, a két Ségur, Talleyrand, s Fleury úr-asszonyok. Az arisztokrata hölgyek közt Chartres hercegné udvarhölgye: Madame de Blot foglalta el a főhelyet, hála az orleans-i herceg kegyének. (Diadalmasan ellentállt a herceg

ostromának és sikerült szenvedélyét gyöngéd és tiszteletteljes barátsággá alakítania.) Bájos vonásai, teint-je, frissesége, karcsúsága, kissé hosszú, de a fehérségtől csillogó fogai, a legkellemesebb színben ragyogó haja, cicomázó-művészetének finomsága, mindaz a varázs, amely az első fiatalságot is túléli s lavendulaillattal lengi körül, De Blot asszony számára általános hódolatot biztosított. Minthogy olyan udvarban élt erkölcsösen, amely egyáltalában nem nagyon volt rátartós erkölcsű, moralitását csak azért bocsátották meg, mert vidám és szeretetreméltó volt. Természetes vidámsága — úgy mondják, — attól a naptól fogva csitult el végképp, amikor „Clarissa”-t elolvasta, s kitört belőle elfojtott érzékenysége, amelyről se vége, se hossza-vitákat folytatott, amelyet a prudéria legfinomabb gallimathiasa kíséretében hangosan kezdett fitogtatni. Nyakán hordotta „en miniatűrre” annak a templomnak a homlokzatát, amelyben bátyja volt eltemetve. A Szív és Erény précieuse-e lett

belőle. Madame de Blot oldalán Clermont-Gallerande örgrófné vidám alakja simította el a homlokok redőit, kacagásra ragadott gúnyos incselkedésével, sziporkáival, amelyek tulajdonképpen nem annyira a tulajdon szellemességéből eredtek, hanem inkább a fölvevőjükkel való összetalálkozásból pattantak ki. Tarka pillangó-szélye, gyors visszahatása minden benyomásra, eszméinek mozgékony-sága, rögtönzőképessége s az, hogy gyors fordulatokat tudott adni a társalgásnak: ezekkel hatott. Azután ott volt a pedantéria tehetséges tündére: Madame de Genlis.

Ezekhez az asszonyokhoz sorakoznak még mások, többnyire kevésbé fiatal hölgyek, akik az elhunyt orleansi hercegné környezetéhez tartoztak: Brabantane asszony, aki intim nőellen-ségének szavai szerint letűnt bájaiból már csak vörös orrát, közönséges viselkedését és erkölcsi tisztaságára és szellemére alapozott jó hírnevét mentette át. Rochenbeau grófné, akinek jó-ságos arca egyszerre megfiatalodott, mihelyt mosolygott, s aki ezer meg

ezer mulatságos adomát tudott; az öreg Montauban grófné, akit falánksága, meggondolatlan csínyjei és féktelen szerelmei közneveltség tárgyává tettek. Még nagyobb multság volt azonban a társaság számára: Polignac örgrófné, csúf majomképével, durva modorával és tréfáival, úgyhogy rossz hírét szinte igazolni törekedett. De nemcsak mulattak rajta, hanem hízelegtek is neki s féltek is tőle: szellemességének nyilaiért. Hozzászoktatta a szalont folytonos kukliprédikációihoz, korholó kifakadásaihoz, — amelyeken különben elsősorban maga gúnyolódott a leghangosabban, éppúgy, mint gróf Maillebois iránt való régi, kitartó szerelmén. Barátaival s barátnőivel rendre érezte rossz kedve s furcsa ötletei minden brutalitását, azt a hangot, amely annyira elütött az általános és egyhangú, konvencionális udvariaságtól. Képviselte a népiességet, szinte pórias durvaságot, amellyel gondolatát azon melegiben kitalálta. Egyszer valaki lelkesen dicsérte előtte Lützelburg asszonyt, hogy 68 éves

létére Franciaország legelevenebb asszonya. Ezt vágta rá: „Igen, olyan eleven, mint akit a bolha csíp”.*)

Ebben a szalonban a bolondság ifjú múzsája Fleury márki felesége volt, aki Chartres hercegné benső barátságát Talleyrand bárónéval osztotta meg. Szép arcú nő volt, csodás szemekkel. Szinte lázas fantáziával eszelt ki a hirtelen extravaganciákat. Kioson az udvari bálból s Guérnée asszonynál ledobja abroncsos szoknyáját, ruháját, s egész este csak fűzőben, nyakában prémgallérjával s egy kis alsó-szoknyában ugrál, míg oldalát két réticule-je verdesi. Valóságos örült Eulenspiegel-természet, amelyről Horace Walpole így nyilatkozott: „Mit lehet az ilyen teremtéssel otthon csinálni?” Amilyen rendetlen, éppoly szellemes volt; tréfái, gúnyolódó hajlamai semmi elől nem hőkölt vissza. Kikapott tőle Turgot is, aki d'Alembert szerint „örülten belevágta fejszóját az előítéletek őserdőjébe”.

*) Genlis asszony memoárjai 2. köt.

A versailles-i múzeumban van egy ma már szinte ismeretlen szerzőtől — Oliviertől — való kép, amely megörökítette a Temple fehérfalú, világos szalonját. Rózsaszín selyemfüggönyei közül nagy ablakain a kék eget és a fákat látni; az ajtók fölött női arcképek mosolyognak; az egész teremben nincs több aranyos, mint az óraállvány fája, s a tükrök lába. Ez a Conti herceg „Quatre Glaces”-szalónja. S mindazok az apró figurák, amelyek a képen állnak vagy hímzett fehér székekben ülnek, sétálnak vagy pihennek, mind neves emberek és földézik egy-egy hölgy árnyékát, sőt öltözékét is. Íme. Beauvau hercegné halvány ibolyaszínben, nyakában fekete selyemkendővel. Az a szép öreg hölgy a hosszú uszályú széles vörös ruhában kis, elől lehajtott kalapban: Egmont grófné. Az anyja Luxembourg tábornagné közelében, aki szőrmével szegélyezett s díszített fehér atlaszba van öltözve, mint a rózsaujjú harmatos hajnal bontakozik ki Boufflers grófné üde képe; rózsaszínruhát visel; haja alig van porozva; vál-

lait fehér fátyol fõdi. A feketeruhás Mirepoix tábornagné fején csipkefátyol, nyakán könnyű fehér selyemkendõ, amely övéhez van erõsítve. Az égszínkék, prêmes mantilla Vierville asszonyt takarja. Ne feledjük ott lent a guéridonnál azt a hölgyet sem, aki cseresznyepiros sávú fehér ruhában van: Bagarotti kisasszony, akinek számláit Conti herceg fizeti. De a tekintetet mindenekelõtt az a kis teremtés vonja magára, aki tállal a kezében s szalvétával a karján a kép elõterén halad át. Feltûrt karimájú, halványlilaszín szalagos kalapja van; halványlila szalagok ismétlõdnek nyakán, fûzõjén, karján, halványszürke ruháján, nagy csipkekötényén. Operai pásztornõre hasonlít, aki a kis Trianon felé tart: ez a fiatal Egmont grófné, született Richelieu hercegnõ. A hölgyek körében, egy-egy szék karfáját fogva, vágóasztalnak elé telepedve látunk híres férfiakat, mágnásokon kívül magasrangú hivatalnokokat, matematikust stb. Sõt a festõ még a ház urát is lekapta, — pedig mindenki tudta,

mennyire nem szereti magát lefestetni —: de csak parókáját látjuk, amint felénk háttal fordulva egy úrral beszélget. Mellette nagy székben kis fiú ül a nyitott zongora előtt: a gyermekművésznek Mozart a neve! Jellegette gitáron kíséri. A formát mellőző, szabadon mulató, intim szalon ez a Conti hercegé. Zene, kutyák, de semmi szolgaszemélyzet: ez a szabály Conti hercegek fogadásain; az angol teát bájos nagyúri hölgyek ottbenn magok főzik, ők vágják föl a kalácsot, ők tálalják föl, kínálgatják. Sőt még vacsorákon sem látni lakájokat: az asztal négy végén vannak a mindennel ellátott buffet-k, servante-ok.

A Temple-beli társaságnak lelke Conti herceg kedvese: Boufflers grófné: az a bűbajos asszonyka a fehér-rózsaszín kalapban, fehér fichuvel, élénk rózsaszín ruhában, amelyre harmatsávként van átvetve a fehér tüllkötényke; parazsas tartón melegített ezüstitálból kínálja a vendégeket. Conti herceg nővérénél, az orléansi hercegnénél ismerkedett meg

vele, ahol udvarhölgy volt. Az évek egyre szorosabbra fűzték viszonyukat; a szerelemből bensőséges szokás lett s a közvélemény, amely épp a viszony állhatatosságánál fogva elfelejtett megbotráncozni, úgyszólván hozzájárult a közös háztartásuk egy neméhez s boldogságukat szinte olybá vette, mintha törvényes volna.

Ezt a hölgyet, aki Conti herceg életének felét jelentette, akinek minden óráját szentelte, amelyet vadászatai meghagytak neki, a Temple e bálványát, Boufflers grófnét a világ legszeretetreméltóbb teremtésének tartották. Sok és önálló, újszerű, szinte lázadó szellem lakozott benne, s szabad személyiség. Különösen akkor társalgott elragadóan, ha paradox tételekkel játszadozott; ilyenkor beszédében tűz, hangulat, rögtönzés sziporkázott, a kétségbeejtő helyzetek egész szerencsés vakmerősége. Vidámított a vidámság, amelyet terjesztett; boldog volt attól, hogy másokat derűs kedvre hangolt; kedves és jóakarató, mások figyelmes hallgatója volt s szívesen ajándékozta oly

szép mosolyát illő alkalmakkor mások szellemességének, úgy hogy ezt a mosolyt mindenki, mint kegye jelét vadászta. S a fiatalemberek és leányok körülrajongták ezt a negyven éves asszonyt, aki üde arcán megőrizte húsz éves ifjúságát.

A tőle terjesztett vidámságnak szövetségese volt a Conti herceg szalonjában egy másik szép asszonynak, az ő fiatal menyének, Amélie de Boufflers grófnének varázsa. Egész lénye az őszinte kedvesség, naivság és gyermekiesség színével bájolt el mindenkit; pedig látszólagos őszintesége alatt sok volt a ravaszság; gyermekded ártatlansága okos, éles ítéletet, megdöbbentő, gyors visszavágásokra kész értelmet takart. Sokszor kegyetlenül szembekerült an^ró-sával, de mily gyorsan jóvátette ezt, mily hamar megnyerte a bocsánatot pompás, gyors, finom és mély szavaival, amelyek mintha egyenesen szíve belsejéből törtek volna ki. Így pl. egyszer az akkor divatos hajócska társasjátékkal foglalkoztak. Ez azon a föltevésen alapult, hogy a

szóbanforgó játékos egy kis hajón már-már elmerül két személlyel, akiket a világon legjobban szeret, — vagy akiket legjobban kellene szeretnie, — s csak egyiküket mentheti meg magával; a játékosnak már most arra az indiszkrét kérdésre kellett felelni, melyikük megmentését választja. Amikor Amélia grófnőre került a sor, aki a föltevés szerint anyósával és édes anyjával (akit alig ismert, mert nem ő nevelte), volt a hajócskán: tőle is megkérdezték, kit mentene meg a kettőjük közül. Ezt felelte: „megmenteném az édesanyámat s anyósommal együttelnék a habokban”. De szellemességén kívül volt sok egyéb tehetsége is. Igen szép volt a hangja, amelyet hárfával kísért és az ő előadása egyik fővarázsa volt a Conti hercegtől rendezett házi hangversenyeknek.*)

Ha ezekhez a hölgyekhez, urakhoz még hozzávesszük azokat, akik Olivier képén hiányzanak, mint Lauzun,

*) Correspondance littéraire, philosophique et critique de Grimm. 9. köt.

s Pons hercegnéket, Hunolstein aszszonyt, Vauban grófnét, Ségur örgrófot, Pons és Guines hercegeket, a Toulouse-i érseket, úgy együtt van már Conti herceg egész, intim társasága, házának mindennapi baráti köre.

A Temple-nek azonban voltak nagy fogadóestéi is, hétfőn, amelyen százötven hölgy és úr is megjelent. Olyan nagy tömeg volt ez, hogy egyszer Coaslin örgrófné egészen elvesztette tőle a fejét és zavarában, Uram bocsá', egy ellensége, X. úr előtt is meghajolt.

Egy másik hercegi család, a Condé, legnagyobb fényét chantilly-i kastélyukban szokta kifejteni. Párisi palotájukban 1749 telén adtak két nagy bált. Az egyik „bal páré” volt, amelyről a pénzvilág hölgyeit kizárták, hogy, — mint egy akkori újságíró megjegyezte, — ne ártsanak a kard-nemességnek”.*) A másik bálra, amely álarcos multság volt, egy

*) Noblesse d'épée, nemesség, amelyet hadi-érdemekkel szerzett a család. (W. ö.)

tucat „amolyan” leányt is felszedtek, hogy az ellentét által annál jobban kiemeljék a hercegnők erényét.

Ha visszamegyünk a századnak majdnem elejéig, azt látjuk, hogy a régens-herceg estélyei a Palais-Royal-ban, Maine hercegnő mulatságai, az Isle-Adam, Chantilly és Berny kastélyaiban adott ünnepek képviselik a társas összejövetelnek úgyszólván egyedüli helyeit. Mert ha még egyébhelyütt is összejön a társaság Parisban, ez jobbadán már csak olyan szalonokban történik, amelyeknek nincs múltjuk, nincs történetük, nincs finom ízlésük, egy pár bankár és a Mississippitájáról bevándorolt amerikai nő palotájában, akik hirtelen emelkedtek föl a „grissette”-kelmétől az aranybrokátig, a borostyánkőnyaklánctól a gyöngyfűzésig. S ennek az új társaságnak láttára, amely a gazdagságából és fényűzéséből orgiákat űz, a régenskor közepette az igazi úrihölgyek nagy panasza hallik, hogy eltűntek azok a házak, amelyekben szabad volt gondolkozni, beszélni; amit első-

sorban a Hotel Rambouillet-re kell érteni, ahonnan, mint a Plató lakomáiról, mindenki csak jóllakott és új erőt nyert lélekkel távozott.

A XIV. Lajos Versailles-e még hosszú ideig, szinte XV. Lajos uralkodásának közepéig úgyszólván minden társaságot kisajátított, felszívott. Csupán akkortól kezdve válik el ez a társaság ettől az egyetlen ponttól, hogy Parisba visszaözönölve, nagyra nőjön, elágazzék, ezer palotában keringjen; kifejezésre juttassa jókedvét, erejét, fényét, virágát, sokoldalúságát, a kor ama nagy hatalmát, amely végezetre meg fogja semmisíteni Versailles-t, t. i. a „szalón”-t.

A „régence” legfényesebb, legimádottabb jelenségei: Madame de Prie, de Parabére, de Sabran nem érték el még azt a halhatatlanságot, amelyet nemsokára sokkal kisebb nevű hölgyek is elérnek azzal, hogy maguk köré gyűjtik a társaságot, egy pár fényes nevet, amely az övéket is beragyogja és emlékezetessé teszi. Most még a kor csak első, szinte ügyetlen fejlődési stádiumában van.

Mi most még a szalon? Itt van d'Alluys márkiné háza, amelyben mindenféle ügyet lebonyolítanak, ahol a gáláns urak és hölgyek, a családok délben véres hurkát, kolbászt, pástétomot, muskotályborba áztatott gesztenyéket villásreggeliznek s a napi botrányokról pletykáznak. *) A többi is ilyen szegényes, még szegényesebb, mint pl. a Léon hercegnőé, ahol az egész délelőtt minden diplomáciáját arra fordítják, hogy lehetne a kereskedőktől a vacsorára valót ügyesen megszerezni, vagy d'Estrées tábornagnőé, ahol a vacsorának el kell maradni, mert a vajjas kofa megtagadta a további hitelt. **)

A század első felében a memoárok csak néhány szalont emlegetnek, amelyek ezt a nevet megérdemlik, mint pl. a Sully-palotát, ahol Voltaire Flamarens asszonnyal, a megható

*) Mémoires complets et authentiques du duc de Saint-Simon. Hachette 1858. 17. köt. — Mémoires et Journal inédit du marquis d'Argenson. 2. köt.

**) Mémoires du président Hénault. Dentu. 1855.

szépséggel és Gontnut asszonnyal, a pikáns szépséggel társalgott; a Duras-palotát, amely éppúgy nyújtott szellemi élvezeteket, mint a fehér asztal és tánc testi élvezeteit s a Villars tábornagyné (t 1763) nagy szalonját, amelynek a háziasszony bámulatos szépsége és bája adta meg a nagy vonzóerőt. Híresek voltak Chauvelin asszony estélyei is; így pl. 1733 egyik éjjelén a meghívott hölgyek egy akkor divatos vaudeville alapján a hét főbűnt személyesítették meg.

1750 vége felé keletkezik az a szalon, amely Parisban az egész hátralevő félszázadon át az első helyen fog állni: az azelőtti Madame de Boufflers-é, aki legújabbban: Luxembourg tábornagyné lett. Minden eszközt felhasznált, hogy szalonjával elhomályosítsa a többit. Alapító tőkéjéül, házának legszellemesebb embe-réül benső barátnője, La Vallière hercegné útján megszerezte ennek imádóját, Bissy grófot, akit Pompadour asszony fölhasználásával akadémikussá is választatott. Ám a sza-

lón tulajdonképpeni gyűjtőpontja mégsem az a gróf, hanem a tábornagné maga, oly határozott hangjával, amely egyben szigorú és tréfás, epigrammos, tekintélyével erkölcs és szokás dolgában, zseniális ízlésével. Maga köré gyűjtötte a szórakozókat, az érdekelteket, a tudósokat. Nála olvasta föl Laharpe új költeményeit. Gentil Bemard a „Szerelem Művészete” c. kéziratát. S az élvezetek tetőpontja volt az ellenzéki kritika, amely itt megszólalt s nem kímélte sem a kormányt, sem a királyi családot, úgyhogy egy szép nap a háziasszonyt eltiltották az udvarnál való megjelenéstől. *)

Ennek a hölgynek szalonjában, az ő felügyelete alatt alakult ki a XVIII. század tökéletes gráciájára és eleganciájára oly büszke udvarias Franciaország, — egy olyan társadalom, amely 1789-ig egész Európa fölött, mint eszmény lebeg; mintegy minden más ország ízlésének hazája, min-

*) Mémoires de d'Argenson. 3. köt. — Lettre de Madame du Deïland. 1812. 2. köt. — Correspondance de Grimm. 2. köt.

den más nemzet szokásainak iskolája s mintaképe. Itt alakult ki a kor legnagyobb intézménye, az egyetlen, amely egészen a forradalomig megőrizte büszke tekintélyét akkor is, amidőn minden erkölcsi törvény és intézmény hitelét veszlette: itt alakult ki az, amit „egészen jó társaságnak híttak, azaz a két nem olyan egyesülése, amely céljává tette, hogy megkülönböztesse magát a „rossz társaság”-tól, azaz a közönséges összejövetelektől, a vidéki társaságoktól stb. Még pedig megkülönböztesse a tetszetős formák legmagasabb tökéletességre vitelével, a kedvesség finomságával, a legillendőbb viselkedéssel, a finom érzékkel és tapintattal, egyszóval a „társiaság” szellemével, amit egy korabeli könyv az „emberszeretet” szelleméhez hasonlít. Itt szegezik le a külső megjelenés és viselkedés, a jó módor, az etikett rendjét és szabályait; megállapítják a társalgás jó tónusát; megtanítanak arra, mint kell ízléstelenség és fellengzés nélkül dicsérnünk, mint kell illően a dicséretre fe-

lelnünk, anélkül, hogy akár vissza-utasítanék, akár elfogadnék, mint kell a társainkat is érvényesüléshez juttatnunk, anélkül, hogy pártfogói szerepet játszanánk, itt vezették be a beszéd ezer finom fordulatát, az érzések, a gondolatok kifejezésének finomságait, azt a társalgást, amely sohasem engedte, hogy vitává fajuljon, amely mindent könnyedség mezébe burkolt, amely elkerülte az aljas, kaján emberszólást. S ha ez a társaság nem is tudott igazán szerényé, tartózkodóvá, jóvá, elnézővé, nemeslelkűvé, önzetlenné tenni, legalább megkövetelte annak formáit, megfelelő külsőségeit, képét: emlékeztetett azokra az erkölcsi kötelességekre. A XVIII. század jó társasága nemcsak az urbanitás őre; nemcsak az ízlés fenntartója; több ennél: nagy erkölcsi befolyás közlője, amidőn azt követelte, hogy lélekben minden körülmények közt rátartok és előkelők maradjanak. Legfelsőbb elve a becsület volt, az arisztokráciák végső és legönzetlenebb elve. Mindent ítélőszéke elé vont, aminek

bármirészt köze van a becsülethez, s mindent keményen, a közvélemény hatalmával ítélt el, ami nem való a becsület körébe, tehát közönségeség, aljas ösztön, hajlam vagy bűn. S ha ez a jó társaság visszautasított valakit, ha „minden ajtaját bezárta előtte,” akkor az illető élete is csődbe került, megsemmisült.

Luxembourg marsallné heti két nagy vacsorája mellett mihamar nevezetesek lettek Madame de la Vallière vacsorái. Amikor csoda-szépsége az udvarnál első ízben jelent meg, Gesvers hercegből ezt a felkiáltást csalta ki: „Van már királynénk!” Nem volt benne kedvet teremtő szellemesség, de természetes kellemesség tüntette ki. Még szerelmi ügyeiben is közömbös volt, — tulajdon szíve sugallatát sem hallgatta meg, ha szeretőt választott; —: de passzív tulajdonságai: kissé hűvös, de kitűnő társadalmi modora, békés kedve, csekély szenvedélyessége, ellen-szenvének enyhe nyilvánulása bizonyos nyugodt varázst gyakoroltak, amely az egész ideje folyamán a leg-

jobb társaságot vonzotta szalonjába. — Látogatták még ezenkívül Madame de Forcalquier, — a „bellissima” mások szerint: ennek az „obszkurus és unalmas, tisztességes ürü”-nek — estélyeit, az ő „zöld kabinet”-jében, amelyben Gresset „Le Méchant” c. vígjátékának eszméje megfogant. Pedig egyszer mégis szellemet árult el; amikor férjeura négyszemközt arculütötte s egy idő múlva berontott a férje szobájába, s visszaadta neki a kölcsönt, ezzel: „Fogja, uram! Visszaadom a pofonát; nem tudok vele mit elkezdni”.*)

Írók találkozóhelye volt a Talmont hercegné palotája, aki minden szavára, tetteire, öltözékére, viselkedésére s vacsoráira rányomta bizarr gondolkozásának bélyegét.**)

Kedvelt volt Broglie grófné, akinek viharos elevensége Du Deffand asszony szerint kétszer akkora termetet tudott volna lélekkel eltölteni,

*) Correspondance littéraire de la Harpe. 1823. I. köt.

**) Correspondance inédite de Madame du Deffand. 1859. I. köt.

mint az övé volt. Vacsoráztak Crusol asszonynál. Vacsoráztak Cambis asszonynál. Vacsoráztak De Bussy asszonynál s Caraman asszonynál, Chimay herceg legidősebb nővérénél. S vacsoráztak annál a hölgnél, aki a vacsorát „az ember négy fődolga egyikének” nevezte el: Du Deffand asszonynál. Híresek voltak Hénault elnök vacsorái, miknek szerzője a híres Lagrange szakács volt, s mikén a kicsit önző Jonsac asszony és a sürgő-forgó, de egy kicsit közönséges d'Aubeterre asszony, az elnök unokahuga, fogadták a vendégeket. S látogatták Livry örgrófné kitűnő vacsoráit, aki olyan fiatal s természetes tűzű volt, hogy a vita hevében a szalon túlsó végén levő ellenfelét fejen dobta a topánkájával, amely nem volt nagyobb a Hamupipőkéénél.*)

1767 egész telén Paris azon a híres kínai bálon mulatott, amelyen huszonnégy táncos és táncosnő lépett föl a mennyei birodalom kosztümjei-

*) Mémoires de Madame de Genlis. I. köt.

ben, s Saint-Mégrin asszony nyerte el a szépségdíjat. A bált Henin asszony Mirepoix hercegné tiszteletére rendezte. Ez a hercegné igen mulatságos alak volt, kicsapongó, játékban lezüllött személy, akit 100.000 livre évi jövedelme sem óvott meg az örökös pénzzavartól. De azért valahányszor a versailles-i udvarból elosont, Parisban mindig jókedvű, kedves, nyájas volt mindenki iránt, mindenki tetszését kereste, mindenkinek iparkodott szolgálatára lenni, úgyhogy jósága feledtette az udvarnál elkövetett csínyeit, ő tanította be, mint udvarhölgy, az udvar táncait, minden vasárnap este vendégeket *látott magánál* s az asztalnál alig fért el az unokaöccsei, húgai, unoka-fivérei s nővérei, egyéb rokonsága, s szövetségesei serege. Nála — mint Du Deffand asszony elismeri, — olyan derűs és könnyed társalgás folyt, aminőt ez a hölgy a saját körében sajnálattal volt kénytelen nélkülözni.

Beauvau marsallné szalonja a Luxembourg marsallnééval versen-

gett. A ház úrnője, csakúgy, mint Luxembourg asszony, mestere volt az eleganciának, illemnek s orákuluma a társadalmi szokásoknak. De minthogy ezenfelül kevésbé heves, kevésbé visszatartó, s kissé kiszámítottan előkelő s udvarias modora volt, ő talán még többet járult ahhoz, hogy Parist a világ minden előkelő körei Európa fővárosának tekintsék. Barátságos udvariassága nem ismerte a csipkedést, s így bátorította a zavarban lévőket, megnyugtatta a szorongókat s természetes jóérzését környezetével is közölte. Minden szépségét túlszárnyalta bűbajos csevegeművészete; túlszárnyalta egyéb sok adományait: lelki nemességét, szenvelgés és erőltetés nélkül való lelkességét, behízeltő nyájasságát, az asszonyi szellem mezében megjelenő, férfias logikájú erős ítéletét. S ez a szalon még egyfelé ékeskedett: a hitvestársi szeretet s a házias erények régi tisztességével. Tisztelték s szerették ezt a Beauvau-házaspárt lelki előkelőségéért, függetlenségéért, amellyel az udvar kegyei-

vel szemben viseltettek, — jóllehet családi összeköttetések az első helyre állították. Rokonszenves és tiszteletreméltó volt állhatatosságuk barátaik iránt. Hűek és jók maradtak a kegyvesztett Choiseul hercegné, a változó befolyású Necker s Loménie de Brienne iránt, akinek bukását enyhítették.

D'Anville marsallné háza megtartotta azt a nagybecsülést, amelylyel Larochefoucauld herceg viseltette iránta. Ebben a családban a vérrel együtt továbböröklődött az érények, a jótevés hajlama, s ezt a sok udvari méltóság sem bírta megrontani. D'Anville asszony szíve egész rokonszenvével fogadott be minden utópiát, minden illúzió-rendszert. Barátja volt a filozófusoknak s Lespinasse kisasszonynak; egyórás ebédjéről együtt látogatták az Akadémiát. Útlevelet szerzett Voltaire-nek, fő-főelőmozdítója volt Turgot eszméinek és pályájának. S odaadásának alig volt egyéb jutalma, mint az a karikatúra, amely úgy ábrázolja, amint az öreg pénzügyminiszterrel

kibukik a felboruló kocsiból egy buzarakásra, s szoknyáján ez a fölírás olvasható: „Szabadság, szabadság, teljes szabadság!”

Az enciklopédikusuk bölcseleti eszméi pártfogásra s menedékre találtak még az özvegy Aiguillon hercegnénél is. Görbe orra, beeső szája, mord tekintete ellenére széppé tette őt ragyogó teint-je. Tömzsi volt a termete, nehézkes a szelleme; izlés éppoly kevés volt benne, mint kellem, de volt benne nagy erő, s ez az erő megmentett mindent. Ihletett, hatalmas eszével, eszméivel, mozdulataival, szinte eszelős beszédjével mindenkit elképesztett, leigázott.

E nemesi szalonok közepette, amelyekben úgy tetszettek s oly hevesen visszhangzottak az új tanok, ahol olyan meleg barátság ösztökölte őket, ott találunk egyet, amely éppen ellenkezőleg a tiltakozás, haragos ellentállás gyújtópontja lett: ez az enciklopédisták heroikus ellenségéé, Robecq hercegnéé volt. St. Aubin rézmetszetén mintegy haldokló szentet ábrázolta, ő a filozófia becsmér-

lésével egyenesen a szívekben vájkál, a vallásosakat bosszúra tüzeli, a szatírákat annak mesterei ellen fordítja. Az ő szalonjában dolgozza ki Palissot a filozófusokat kigúnyoló vígjátékát, s a harminchat éves korában a halálnak eljegyzett hercegné váltig tüzeli a pamflet-író tollát, sőt maga mondja neki tollba főjeletet. S mihelyt kész a darab, ő eszközli ki a filozófusok miniszterétől, Choiseul-tól az előadás engedélyét, s már csak azért imádkozik, hogy az Isten megérni engedje, hogy láthassa a színpadon ezt a darabot, a bosszút!*)

A kor hat vagy hét szalonja közt *nem* szabad megfélekedezni a régensherceg természetes leányáéról, a Madame de Ségur-éről. Hajlott korában is szellemes és vidám volt a nyelve, szerette a fiatalok társaságát és kacagva elevenítette föl emlékeit. Mene, Ségur marsall felesége, nyájas eleganciájával segített neki háziaszszonyi tisztében.

*) L. a „Les philosophes” színdarab előszavát.

A Noisy grófné szalonjában sokat mulattak azon az elkeseredett szellemi harcon, melyet Conti herceg, a fejedelmi sarj, Marville rendőrfő ellen folytatott. Amidőn Marville egyszer a grófné szalonjából az operabálra ment, hogy a fiatal Noisy grófot bevezesse, a párisi utcai leányok serege fogadta azokkal a becsmérő kiáltásokkal, mikre Conti herceg adta ki a jelszót. Viszont mikor Conti herceg egy, a grófnénál töltött estélyről kora reggel, incognitó-ban egy falusi kastélyba akart utazni, ahol korán várták ebédre, az egész úton, a közbeeső minden faluban és városkában ünnepélyesen fogadta a díszruhás előljáróság, s oly hosszú beszédekkel üdvözölte, hogy csak este hét órakor ért oda, ahová kellett.

A Place de Caroussel-i palotájában uralkodott egy hölgy, akit kora Venus-nak hívtott, bár rendkívül szabályos vonásaiból hiányzott a kéjes kifejezés, úgyhogy inkább Minervához hasonlított: Brionne asszony. A szó szoros értelmében fejedelmi lény

volt, gőgös tartásával, szigorú formáival, hideg tekintetével, amellyel az embereket távoltartotta. Lelke is olyan volt, mint arca: hiányzott belőle a melegség és elevenség; de ítéletének biztossága, finom tapintata, politikai dolgokban való, gyakorlati tevékenységgel szerzett megértés, a nyelv rendkívül könnyű kezelése, amely a legmagasztosabb fokig is tudott emelkedni, állhatatossága a barátságban, a hideg feszesség és fenség vegyülete: biztosították számára a társaság tiszteletét, amely bizonyos zavarral látogatta a szalonját. Bár a poéták ajánlásait rendre visszautasította és gőgös megvetést tanúsított a versek parfümje iránt, amelyekben pedig egész társadalmi köre olyan nagy gyönyörűséget talált: vendégeinek mégis szolgált egy efajta szórakozással: nála mutatta be először Marмонтel híres erkölcsi meséit, amelyek azután annyi szép szembe csaltak érzékeny könnyeket.*) Ez a hölgy hozta divatba az ebédeket az estélyek he-

*) L. Marмонтel memoárjai. 2. köt.

lyett, utánok tánccal.

Mazarin asszonynak szalonjába is tódult a társaság, de egyébként igen rosszul bánt el ezzel a nagyúri hölgyei, akit mintha valamely gonosz tündér ígezett volna meg. Szép volt: de a társaság csak kövérnek találta: Luxembourg marsallné szerint csak a mézárszéki hús frisességével dicsekedhetett. A világ legszebb gyémántjai voltak az övék, s ha fölvette, azt mondták róla: eleven csillár. Nyájas jóakarata ellenére rosszívünek, szellemességét kész nevetésnek és együgyűségnek vették. Bár fölemésztette a vagyonát: fősvény volt a híre. Semmi, de semmi nem talált a közönségénél bocsánatot s balszerencséje még ünnepeire is kiterjedt. Soká nevettek azon az eseten, amidőn a parkettől a plafondig tükrös nagy táncterembe frissen mosott és fölszalagozott juhnyáj vonult be egy operai pásztornő vezetése alatt, s egy transzparens alatt kellett volna elhaladnia; ámde a juhnyáj megvadult, szerte-szétugrott, óriás zenebonát okozott, sok-sok tük-

röt eltört s egy sereg táncospárt halomra döntött.*)

De azért továbbra is tódult a társaság ebbe a nagy táncterembe. Tánccos század volt, amelynek erkölcsi és szokásbeli forradalmát nyomon követte a tánc forradalma. A komoly, fenséges, egyhangú menüettet eleve nebb, tüzesebb, röpítőbb táncok váltották föl: a kontratánc, a „Nouvelle Badine”, „Étrennes mignonnes”, „Nouvelle Brunswick”, „Petite Viennoise”, „Belle Amélie”, a „Belle Alliance”, a „Pauline”.**) De mindezeket a táncokat, sőt még neveiket is hamar feledségbe meríti az idegenből jött „Allemande”, az egyedüli francia hódítás a hétéves háborúban, amelyet nem kell mással megosztani. Saint-Aubin is abban a kitüntetésben részesítette, hogy megörökítette a „Bal páré” képében. Remek tánc, amely nem áll egyébből, mint hogy a tán-

*) Genlis asszony memoárjai. 2. köt.

**) A XVIII. század kontratáncai névsorának se vége — se hossza. L. De la Cuisse táncmester: „Répertoire du bal, ou Théorie pratique des contredanses” (1762) c. művét.

cosnők egymásba fonódnak s átletjenek a táncosok karjaitól képzett szerelmi híd alatt, míg maguk a táncosok hátul összekulcsolt kezekkel fűződnek egymáshoz. Ha szinte otromba túlcsapongással vonult be Franciaországba, itt új formát nyert a francia gráciától, mihelyt a párisi parkettát érintette. Eredeti nehézkes nyersségét levetkőzve, hajlékony, simuló, az eleven ritmust könnyedén követő tánccá finomul. Kéjes, szenvedélyes, úgy lassú, mint szárnyaló menetével, hol magaelhagyásával, hol tüzével, gyöngéd érzékenységgel, hol kényelmével, hol pajzánosságával: az „allemande” érvényre juttatja a női test minden kacérságát s kifejezőképességének minden árnyalatát. *) Az ernyedttartás, a karok egymásba fonódása, a kézfogás, az egymást kereső pillantások, amelyek mintha mosolyt vagy csókot vetnének a vállon keresztül, olyan kedve-

*) L. Guillaume táncmester: Almanach dansant ou Positioas et Attitudes de l'Allemande. 1770. — Dubois „de l'Opéra”: Principes d'Allemande.

sen, szelíden és mégis olyan bensőn hozza össze a párokat, hogy a kor ezt a táncot a női erény egyik nagy veszedelmeként fogja pörbe.

Lármás mozgalom, pompás, szellemes mulatságok, hangversenyek, színelőadások egyesülnek egy szalonban, ahol mintegy az udvar szórakozásai, operái, komédiái ismétlődnek meg: Villeroy hercegné, a király első kamarása, d'Aumont herceg nővérének termében. S a termekben az örökösen sürgő-forgó háziasszony a megszemélyesített Lárma, vagy Orkán, akinek élet, láz, szenvedély az állandó színháza. Nála próbálják ki az eltiltott darabokat, sőt előadnak nagy berendezkedést igénylő operákat is. Ő eszközli ki, hogy a Clairon visszatérjen a színpadra, s ismét eljátsszatja Atháliát Versailles-ben. Bármit el van foglalva, mindig éber a szelleme, amelyet az ellentmondás tüzel, szó- és megjegyzésbombái az udvari emberek arcán robbannak föl, élce ott villog a nagy emberek szellemi termékei, a miniszterek tettei fölött. Lelke mintha minden pillanat-

ban emlékezetéről észére, eszéről képzeletére száguldana át lélekszakadva, átabotába, kivéve, ha gyűlöletében bosszút akar állni — magafeledten — kivéve, ha nem komédiát játszik, nem érzeleg, nem befolyását kínálja. Mert ilyenkor azt a hitet ébreszti, hogy nagy szíve is van ennek a nemeslelkűséget mutató buzgó pátronának.

Ha Choiseul herceget miniszterelnök korában nem tartotta hivatala Versailles-ben, vagy, amikor kegyvesztetté lett s odahagyta Chanteloupot, ilyenkor feleségével együtt fedelmi, sőt királyi fényűzéssel tarták ki palotájuk vendégszerető kapuját. Ebéd idején állandóan csak tizenkettőre terítettek, de estélyeik annál népesebbek voltak. Rengeteg galériájukban, amelyet egy kandalló és két nagy kályha is alig tudott beemelegíteni, hetvenkét gyertya fénye ragyogott a vendégekre, akik vagy a nagy játékasztalt ülték körül az akkor divatos játékokból összetett, úgynevezett macedonjáték céljából, vagy külön asztalkáknál játszottak üstö-

kost, whist-et, piquet, tric-trac-ot; mások szomszéd termekben billiárdoztak, ismét mások olvasgattak. A kor egész társasága, apraja-nagyja, a legmagasabb rangúak, a legfiatalabb és legszebb hölgyek rajongták körül ezt a csodálatos hercegnét, akinek értelmét szíve tette lelkesé, aki a kor szellemes hölgyei közt is a legkedvesebb, akiről Pompadour asszony is elismerte azt a ritka magas képességet, hogy mindig a legtalálóbbat mondja, aki mindig természetes maradt, anélkül, hogy helytelen vagy éles szó siklanék ki ajkáról. — Háromnegyed tízkor Lesueur, az udvarmesterük végigmustrálta a termeket s ennek eredményéhez képest rendeztette el az ötven, hatvan, nyolcvan terítéket. Minden este volt vendégség, kivéve a pénteket és vásárnapot, amikor a hercegi pár Du Deffand asszonyhoz, vagy más bizalmas társaságba ment. Vendéglátásuk, melyeknek költségei még 800.000 livre jövedelmüket is meghaladták, nagy változást okoztak a társasági szokásokban: a meghívásos vacso-

rák kimentek a divatból, ehelyett a gazdag házak szokásba vették, hogy bárkit szívesen láttak vacsorára, aki magától jött s ez végzetes átalakulást jelentett, mert a szalont lassankint banális, csaknem nyilvános helylyé tette, amelyben a társalgást elfojtotta a tolongás, a jövés-menés lármája, úgyhogy a társaság nem ösmert többé magára.

Choiseul herceg azonban a saját szalonján kívül még egynek a középontja volt, ahol csak az ő személyével, dicsőségével foglalkoztak, t. i. a nővére, Grammont hercegné szalonjának. Kívánatos nő volt ez, kemény vonásai és hangja ellenére is, s bár nem állott elmésség hírében, mégis lekötötte az embereket kissé férfias tulajdonságaival s a leghalványabb árnyalatig részletezett udvariasságával: bárki lépett is szalonjába, fölállt, állva társalgott az illetővel, míg végre ismét helyet foglalt. Szalonját már reggel óta ostromolták, s alig kelt föl, szinte megrohanták a legmagasabb rangú urak és hölgyek. A kor egész politikájá-

nak szálai nála futottak össze; itt óráról órára megnyílt Versailles minden titka, — még az állami titkok is; — szalonjában megvolt ugyanaz a mozgalmasság, tekintély, titkos ajtó, mint egy királyi maitresse termeinek elfátyolozott és félelmetes mélységeiben. Mindenki kikérte a politikában s gyakorlatban kitanult hölgy tanácsát, beavatta terveibe, viszont támogatta az ő terveit. Önkéntesen száműzte magát Versailles-ből, de azért ott, Parisban mindennel foglalkozott, ami nagy dolog az udvarnál és bizalmas és titkos a minisztériumban végbement. A politikai elfoglaltság azonban nem merítette nála feledségbe a tudományokat sem, s a huszonöt terítékű vacsoráin ezek ápolása adta a kellemes intermezzot.*) Brancas hercegné szalonja, amelynek Grimm azt a szemrehányást tette, hogy túlságosan hasonlít a Hotel Rambouillet-re, a föld mozgásával szemben nyugalalmát látszott képviselni. A hercegné a legbölcsebb és

*) Du Deffand asszony levelei. 3. köt.

leglustább teremtése volt Parisnak: a tűzhely mellé, jó karosszékbe telepedett grácia.

Tessé asszony elmés nő volt, de annyira mohón vadászta az elméséget, hogy szenvelgővé s túl igényessé lett; s még hozzá olyan erőszakosan iparkodott bájait érvényre juttatni, hogy Egmont asszonnyal együtt a század két díszmajmának csúfolták. Párisi s pompás chaville-i kastélyabeli szalonját a maga képére teremtette s álfinomkodással hűvösítette. De azért a prude társaság szívesen járt hozzá nemcsak kitűnő szakácsáért, hanem, hogy emlegesék a nevüket, mint olyanokét, akik odajárnak.

A falusi ünnepségek mintaképét Mauconseil márkiné adta meg a Bois de Boulogne-ban levő Bagatelle nevű kis kastélyában, amelyben 1756-ban Szaniszló király, minden évben pedig Richelieu marsall tiszteletére rendezett ünnepségeket, meglepetéseket, átváltozásokat, többnyire Favart tervei alapján, akinek az Arzenál-könyvtárban őrzött scenariuma

két nagy kéziratkötetet tölt meg.

Rossz társaság, de a legélénkebb játék töltötte be a híres Clairon kedvese anyjának, Valbelle grófnénak courbevoie-i szalonját. A legőrültebb tételekben játszottak, s egész éjjel csak ez hallatszott a nők köréből, akiket csak a számok, a nyereségek s fizetések érdekeltek: „Lehetetlen balsors üldözött . . . Képtelenség, megnyit vesztettem” stb.

Abban a meggyőződésben, hogy a vacsorákon már meghalt a vidámság, hogy már nem isznak pezsgőt, hogy ott a hölgyek derű helyett halálos unalmat, feszességet, kényszerű komolyságot terjesztenek: Luxembourg asszony arra a gondolatra jött, hogy férfivacsorákat szervez. Ez ellen tiltakozott Custine grófné tiszta hölgyvacsoráival, miket oly estéken rendezett, amikor a férjura lefeküdtek aludni, mert kora reggel a királyt kellett vadászatra kísérniök.

Mulatságos fiatal társaság vette körül, élén Rohan bíborossal, erdei birtokán Pompadour asszony sógornőjét, Marigny márkinét, az egykori

Filleul Júliát, akit egészen boldoggá tett féltékeny s kínzó férjétől történt elválasztása és 20.000 livre-rel fölemelt jövedelme, úgyhogy szinte ifjúsága és szépsége újjászületését élvezhette.

Rochefort asszony, ez a „szellemes bábú,” a Luxembourg-ban tartott szalont, amelyben minden, kissé megkopott báját arra szentelte, hogy illő barátnője legyen Nivernois hercegnek, hogy „főpapnője legyen a herceg csodálóinak”. Híres vendégei közt volt Horace Walpole, Pitt (Chatham lord) nővére, báró Gleichen s Mirabeau atyja, a „nép bolondja”. Ebben a szalonban hallatta parancsoló szavát Duclos és vad lelkesedését Diderot, amely nagy csodálatba ejtette az öreg Mirabeaut. Szépszámú püspök és abbé látogatta a szalont hölgykisérétben, mint pl. Lecomte asszonnyal, akinek Watelet-vel volt nyilvános viszonya és Billioni énekesnővel. Olykor színházat építettek egy teremben s az olasz komédia színészei előadták Nivernois herceg valamely drámai „proverbe”-

jét, amelybe apró csipkedő dalok és kuplék voltak beszőve; ezek a jelenlévő hölgyekre s méltóságokra voltak címezve.

Egy pillanatra az is divat, hogy a nagyurak, ú. n. „falusi napok”-at rendeznek, amikor is a vendégek egy teljes napig megismerkednek a kastélyélet minden kellemességével. Egy pillanatra kávéházat játszanak a szalonok, s a hölgyek kávésnői öltözetben fogadják a vendégeket. Madame d'Epinau egyik levelében úgy festi őket, hogy angolszabású ruhában, musselin-köténykével, csipkekendővel, apró kalapkában ülnek valami rögtönzött bolt polca mögött, narancsok, sütemények, füzetek s az öszszes újságok közepette. Körülöttük apró kávéházi asztalokon kártyák, tantuszok, kockák, dámajáték, tric-trac. A kandalló párkánya likőrös-üvegekkel van tele; az ebédlőben apró asztalokon előételek s a büffén a derék-étel, rizskásás tyúk és egyéb peccsenye. A szolgák ujjasban és fehér kalapban sűrögnek-forognak és a „pincér” névre hallgatnak. E meghí-

vott kávéházi vendégségre zene. némajáték és rögtönzött „proverbes” következnek, amelyek értelmét a közönségnek kell kitalálnia. Az elmés közmondások divatja uralkodott; a „bouts rimés” indították meg a hölgyek képzeletét s leleményességét. De mindnyájukat letromfolja, s utánzásra kényszeríti Genlis asszony, mihelyt a vaskos termete ellenére is táncbolond Crenay asszonynál a közmondások csodálatos francianégyesét szervezte. Gardel a legszebb kontrafigurát csinálja ebből a közmondásból: „Hátrál], hogy annál jobban tudj ugorni”. Lauzun hercegné Belzunce úrral a legegyszerűbb kosztümben táncol, ami ezt a közmondást jelenti: „Jobb a jó hír, mint az aranyozás”. Marigny asszony a négernek öltözött Saint Julién úrnak zsebkendőivel törli az arcát; ennek értelme: „Szerecsent mosdatni!”*) S a többi pár is egy-egy közmondást képvisel.

*) „Reculer pour mieux sauter”. — „Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée.” — „A laver la tête d'un more on perd sa lessive.

Erre a közmondásdühre következik egy másik percnyi divat, a „szinonimák ragálya,” amelyet Roubaud kézikönyve (1785) kelt föl. A szinonimákat és Roubaud-t mihamar sutbe dobhatja, „Lear király” sikere a Comédie française-ben, s a szalonokban most csupa rögtönzött dráma, „érzékenyjáték,” szavalat járja a legszebb hölgyek előadásában. A mulatság pedig abban áll, hogy könnyeket ontanak.

Egy télen megszűnik a táncos estélyek divatja. Egyszerűen vacsorára szól a meghívás s miután gyorsan elköltötték az estebédet, s az öregebb hölgyek kártyához ültek, a fiatalabb társaság egy a nőhöz és a korabeli társadalomhoz kevésbé illő mulatságba fog: „szembekötősdí”-be és „haragszom rád”-ba. Majd a „lottó” divatja köszönt be.

A nagy, nemesi szalonok közt, amelyek a XVIII. század vége felé még nyitva maradtak Ségur asszony Montesson asszony szalonját említi első sorban. A ház úrnője feledtetni akarta ferde társadalmi helyzetét, — ná-

la az orléansi herceg egyszerűen csak „Montesson úr” nevét viselte, — gondosan feledtetni, az egyszerű, jóízlésű elegancia eszközeivel, a fényűzés nyomasztó pompáját. Rossz színdarabokat kitűnően játszatott meg s kitűnő vacsorákat adott. Ez és a többi multság rengeteg társaságot vonzottak szalonjába. S amikor a vendégfogadási kedv lassankint elhamvadt, s a nagy családok tágranyitott kapui rendre bezárultak, amikor már a követek sem tartottak estélyeket: XVI. Lajos korában egy percre a Montesson-ház volt „nagy ház”-a Parisnak, amelynek ezenkívül már csak Biron tábornagy ebédéi és Lavalliere hercegnő péntekjei álltak rendelkezésére.

A nagy nők társaságában mindenfelé találkozott az ember egy hölgygyei, akit odahaza alig lehetett találni. Erről is el lehetett mondani, amit Graffigny asszony Franciaországról mondott, hogy t. i. a természet kezéből bizton abban a percben került ki, amidőn a levegő és tűz egyesült. Ennek a hölgynek, Chaul-

nes hercegnének egész lénye, esze, szíve, jelleme csupa szellem volt. Nála minden szellemből eredt és ismét szellemessé lett: társalgása, értekezése, minden mulatsága; csak a szellem témái érdekelték. Dédelgett kedvence és „enfant terrible”-je volt ennek a századnak, amelyben az embernek annyi szellemre volt szüksége, hogy elég legyen; neki pedig a kelleténél is több jutott belőle. S ezt a szellemét minden irányba, vaktában szertelövelte, hirtelen ötletekben, ostorcsapásként ható szavakkal, természet után festett arcképekben, bohóckodással, féktelen, összevissza kacagtató beszéddel, emberölő jelzőkkel, légből kapott hasonlatokkal, szinte ollóval kivágott karikatúrákkal. S anélkül, hogy a Luxembourg marsallné szerepére utazott volna, lendületes, maró iróniája a nemesség legelső szalonjaiban az emberi ostobaságnak és aljasságnak mintegy rendőri széke lett. Hasonló volt ahhoz az ítélőszékhez, amelyet Geoffrin asszony gyakorolt a társágban éles eszével a rend és érte-

lem szabályainak áthágásai esetén.*) Mindent hercegnői arcátlansággal merészelt. „Genie, hát az mire jó?” — így kiáltott föl egyszer. Amikor mesalliance-szát már megkötötte s szóba került előtte egy főrangú hölgy, aki polgáremberhez ment férjhez, ezt a megjegyzést tette: „Nem hiszem el; ilyen dőreséget csak egyszer követnek el a században, s szerencséjére én már elvettem tőle az étvágyát”. Társalgása éppúgy buzgott az elmésségtől, mint az élet elevenségétől. Egyszer bemutatnak neki egy hölgyet, aki már rég forrón óhajtotta őt megismerni. Nagyon jelentéktelennek találta, s amidőn a hölgyet egy barátnője azzal próbálta védeni, hogy bizonyosan a félelemtől lett elfogódott, hogy ilyen szellemes nővel áll szemben, Chaulnes hercegnő ezt felelte: „Oh, ez a félelem az oktondiak öntudata!” Az ő öntudata mint ha csupa ötletből tevődne össze s Senac de Meilhan találóan jellemezte, amidőn fejét a Phaethon kezére en-

*) Mélanges de Madame Necker. 3. köt.

gedett napkocsihoz hasonlította. Elszabadult genie-je, szeszélyes bohózkodása, szellemének sziporkái, eszméinek rendetlensége és heve, egész lázas lénye, sőt tüzes pillantásai és taglejtései is eleven életet hoznak a társaságba, s környezete minden hölgye szeretné a viaszsárga teint-ű és sasszemű hercegnőt utánozni.*)

A nemesi szalonok alatt álltak a pénzvilág szalonjai. Elsősorban e világ pátriárkája, a pénze és évei súlya alatt görnyedő Sámuel Bernard-é, ahol magas tétekben játszottak; amelyet egész Paris látogatott; ahol a híres Hénault elnök többek közt összetalálkozott a nagy jansénistával és „ballerina-papá”-val: Verdun gróffal, Rohan herceggel, Villeroy marsallal, akit Madame de Sagonne-nak, — Bemard leányának — szép szemei csaltak oda, s akivel úgy bántak, mint a hímes tojással, hogy szemet hunyjon a 32 milliós bukásra, amelybe Bemard a lyoni pia-

*) L. még a szerzők „Portraits intimes du dixhuitième siècle” c. művét. (Charpentier 1877.)

con került; Brossoréval, a királynő kabinetjének későbbi főnökével, Villars tábornagy nővérével, s Fontaine asszonnyal, Bemard szeretőjével.

Híres szalon volt a hírhedt Law-é. Vacsora alatt és után éjfélig — az üzletek idejéig — a ház úrnője s ura derítették föl a vendégeket, mert ezer bolond mókát tudott ez az ember, aki egy nemzet vagyonát hordta a vállán és érezte, mint roppan össze egész Franciaország hitele.

Emellett tündöklött Pléneuf asszony szalonja, aki — Saint Simon herceg szerint — „arra termett, hogy az opera felhőit megszakasztva, mint istennő jelenjen meg és csodáltassa magát”. Szépségéhez szellem és cselszövő hajlam is járult, az uralkodás bája. S növelte a fényét nyμφamegjelenésű leánya, a későbbi Madame de Prie, üde orcával, hamuszín hajjal, kissé kínai metszésű, de vidor, eleven szemekkel. A zene volt a szalon főszórakozása, s a ház hölgyei eszelték ki a Crozat híres „degli Paganti”-koncertjeit. Watteau egyik utolsó, a Louvre-ban őrzött rajza

örökítette meg, amely oly könnyed, mint egy olasz ária lelke. Ezek a koncertek voltak az első nagy hangversenyek, nyomon követték a Hotel Lubert-éi. A legkiválóbb közönség látogatta. S a társaság sokszor kirándult egész Plaisance-ig, a szép Páris-Montmartel kastélyba, ahol a lakoma után rendezett lottó a hölgyeknek gyémántékszereket hullatott ölébe

A pénz Franciaországban mindig varázsfényben tündökölt, s a pénzvilág csak folytatta Bullion hagyományát, aki vendégei elé arany medályokat rakott.

A XVIII. század vendéglátói azonban új formában alkalmazkodnak a kor finomságaihoz és túlfinomultságához. Bökezűségük leveti a durvaságot: jólnevelt, udvarias, jóakaró akart lenni s kacér és szerény lett. Gazdagság már nem rikoltoz, nem üti arcul a vendégeket; éppoly szellemes, mint találékony. Keres és kutat, elképzeli, s oly kellemmel lép föl, amelyben az asszonyi szeszély ízlése a grand-seigneur örültségeivel párosul, mint

pl. a Bouret elragadó figyelmissége. Egy hölgyet lát vendégül, aki nem nyúlhat a száz tallérba kerülő primeurhoz: egy kis kanna zöldborsóhoz, mert tejdiétára van szorítva. Bouret fogja magát s megeteti a hölgy tejet adó tehenével!

A kapitalista osztályban alig elrejthetően föllobog a dühös vágy, hogy előkelő embereket vonjon a maga körébe. Ennek érdekében a házaspár nem kiméi fáradságot, kiadást. Ez a rögeszméjük és sokszor vagyoni romlásuk kútfeje. Mily teli kézzel szórják gazdagságukat lakosztályaikra, bútoraikra, konyhájukra, ünnepségeikre, csak hogy a nemesiséget magukhoz kísértsék, egy percre leültethessék, hogy az egy percre elejtse titulusai aranyát, ők pedig fölkapják és irigyeik fülébe csendítik. Mit nem tesznek meg ennek érdekében! Az alázatosságtól szinte olvadoznak, ezer meghívó-leyelet küldözgetnek, a versailles-i úr elé terjesztik a kívüle meghívottak névsorát; hagyják, hogy töröljön, hozzáírjon kénye-kedve szerint; szinte kezébe

nyomják szalonjuk kulcsát.

A pénzembereké közül a Grimod de la Reynière-ét tüntették ki ezzel a címmel „Paris első souper”-je. A nagy családból született háziasszony nem tudott belenyugodni, hogy nem főrangúhoz ment férjhez; nem tudott belenyugodni, hogy mint pénzember felesége nem részesülhet az udvari fogadtatásban. Ha Genlis asszony helyes arcképet ad róla az „Adélé et Théodore” Madame d'Olcy-jában, nem hallhatta a királyt, a királynét, Versailles-t, az udvari ruhát, az ottani társaságot emlegetni, anélkül, hogy belső szorongását külsőleg is el nem árulta volna: gyorsan végét szakította a témának. Hogy elkábítsa magát, magához hívta Versailles-t, s pompás asztala, mesés ünnepségei s szertelenségével már-már fenséges fényűzés révén el is érte, hogy legjobb nevekkkel ékeskedett a társasága s benső barátnői közé számíthatta Melfort és Tessé grófnőket. Környezete és vetélytársnői ádáz féltékenységgel nézték ezt és szépségét, nagyszerű viselkedését, legmagasabb

eleganciájú öltözködését s nevetségessé tették ezt a finom idegzetű s hisztérikus, folyton gyöngéledéséről panaszkodó hölgyet, s elfelejtették jóságát és nyájasságát csak egy há-lás pillantásra is méltatni. Úgy lát-szik a vagyon mértékének van egy foka, amelynek nincs mentsége, s amelynél már az erények sem nyer-nek bocsánatot.

Trudaine bankár, az ú. n. „Garcon-Philosophe” házában a hercegek és pair-ek, a követek és külföldiek mel-lett vendégül látta az egyszerű ne-mest, az író-t és tudóst, a pénzembert és jogászt, Paris minden neves em-berét. Nála mindig a legtartalmasabb és legfinomabb társalgás folyt, bár azt feleségének hideg szenvelgése a század előítéletei iránt, kissé feszes-sé és hűvössé tette. Ellenben teljes kedélyesség uralkodott a Laborde-ék házában, ahol a legpompásabb sza-kácművészet és muzsika kultusza is virágzott. A ház úrnője nem követte a többi finance-hölgyek örült nemes-ség-hajhászatát, s bár udvariasan, — de mohóság nélkül — fogadta a ne-

mesi hölgyek hízelkedéseit, inkább intim kis kört teremtett magának otthonában.

A pénzemberek közül azonban a legzajosabb szórakozásokat, ünnepeket nyújtotta De la Popelinière úr háza Passy-ban. Hangversenyeit Gossec és Gaiffre vezényelték, táncait pedig az olasz Komédia balletmestere, Deshayes. A kastély színházhoz hasonlított kis operának berendezett színpadával, korridorjaival, miket ellepett a művészek, írók, virtuózok, táncosnők serege. Ezek ott ettek-ittak, aludtak, lézengtek, mint valami „hotel garni”-ban, s az egész ház reggeltől estig visszhangzott az olasz hegedűsök, énekesek és énekesnők dalaitól s szimfóniáitól. S ezenfelül voltak még a nagy előadások napjai, a keddi nagy fogadások, amelyeket d'Olivet, Rameau, Riccoboní asszony, Vaucanson művészek, Bertin, Vanloo költők s ennek csalogányhangú művésznő-felesége látogattak; s vasárnap is volt nagy vendéglátás, amelyre Paris már reggel megjelent, meghallgatta Gossec zenés-

miséjét, délben résztvett a nagy ebéden, öt órakor a nagy galériában uzsonnázott s este kilenckor estebédezett, mire az intim kamaramuzsika következett Mondonville játékával.

Mindezeknek az ünnepségeknek az elragadó, ritkabeecsű Madame de la Popeliniére volt a mozgató rugója. Dancourt színésznő leánya volt s először csak szeretője a bankárnak, aki házasságot ígért neki, de egész csöndben cserbe akarta hagyni. A nő elpanaszolta keservét De Tencin asszonynak. „Majd elintézem, hogy elvegye” — biztatta ez a hölgy. s csakugyan titkon megdolgozta a jámbor Fleury-t, úgyhogy ez az általmi bérletek megújításánál De la Popeliniere-rel szemben kikötötte, hogy elveszi a kedvesét. Mihelyt asszony lett, a kis Dancourt kisaszszony mint bámulatos szalónhölgy jóvátette múltját, amikor maga is elfeledte, s ezzel a feledéssel nem hivalkodott. Tetszeni akart, s ez szépsége, kelleme, lendületes fantáziája, finom érzéke révén annyira sikerült neki. a divat annyira fölkapta, hogy

anélkül, hogy nagyon sokat gondolt volna erre, egész természetes módon került bele olyan társaságokba, ahová férje, mint pénzember nem juthatott be. A férjben, midőn nejét így körülrajongva látta, ismét felújult régi szerelme, úgyhogy féltékenyen iparkodott nagy összeköttetéseitől visszatartani. Neje ellenben igényességét szeszélyes zsarnokságnak, lealázó rabszolgaságnak vette, s nemsokára fölfedődött liaisonja Richelieuvel, aminek a házasság fölbontása lett a vége. De már a nőben benne dült a kór, mely nemsokára elragadta: a rákbetegség. A De la Popeliniére-ház csak egy percre borult el a halálhírrre, mert a bankár mihamar új úrnőt vezetett bele: Mondran, tehetséges színésznőt. De ő már nem volt az igazi Madame de la Popeliniére, s minden tehetsége, szelleme, nagy művészete sem gyakorolta már elődje vonzóerejét, varázsát. A társaság még mindig tolult a házba, de már csak merő kíváncsiságból az ünnepségek és a vendéglátás pompája iránt.

**A TÁRSASÁGI
SZÓRAKOZÁSOK.**

Fessük meg már most ennek a társasági nőnek életrendjét egy-egy ki ragadott példa alapján.

Neki csak úgy tizenegy óra tájban virrad. Addig zárva marad az ajtaja. Az ablaktáblán felülről beszűrődő fénysáv, ágyánál fekvő bolognai ebecs-kéje vagy kis vizslája kaffogása föl-ébreszti. Hátravonja ágya kárpitját, körülnéz a még éjjeli langyossággal és szürkülettel eltöltött hálósobáján, s azzal csönget. A komorna a kandalóban kotorász, begyújt. Úrnője az időjárást tudakolja, rossz éjszakájáról panaszkodik s egy csésze csokoládéba mártja ajkait. Azután kiugrik a szőnyegre, leül az ágya szélére, s miközben egyik kezével az ebecsiket simogatja, a másikkal ingét tartja, hagyja, hogy két komornája egy pongyolát vessen rá, s térdelve, pa-

pucsot tegyen lábára. Majd karonfogva pompás támlásszékre vezetik, toilette-je elé. Ez a hölgylakosztály diadal-bútora, ez a tükrös asztal, amely oltárként, csipkével van díszítve, bölcsőként musselinbe van burkolva, s varázscsöppekkel, iestékes, pasztás tégelyekkel, szépségflastromos dobozokkal, illatszeres üvegekkel van teli. Van ott cinóber, ásványi pirosító, növényi fehér, kék festék, maille-ecefa ráncok ellen. Tele van szórva az asztalka szalagokkal, paszomántokkal, vendéghaj-fodrocskákkal, a század kacérságának apró eszközeivel, ameyek a hajpor felhőjén át ambrailatot lehelnek. Szakértők már régen megszabták a toilette helyét: mindig északra nyíló szobában kell lennie, hogy az aszszonykára öltözködése alkalmával a reflex-nélküli festőműterem tiszta világossága áradjon.

Erre a komorna ráadja úrnőjére az ívelt és mindkét felén begombolt fűzöt, s azt az ingből kihúzogatót zsinórkával megköti a hátán. A lantalakú tokban lévő óra már deket mu-

tat, a spanyolfal mögötti lazán betett ajtó már megnyílt egy bájos férfi számára, aki a ruhaszekrény mellé ülve, a toilette lapjára könyökölve, másik karjával átfogva a szék támláját, a bizalmas barát tekintetével szemléli az öltözködő dámát. A „grand lever” pillanata megérkezett, s rendre fölvonul a bejáratos urak serege s cercle-t képez a pongyolás hölgy körül. Ez az a perc, amikor uralkodik. Üde, elragadóan finom jelenség páncéljában s gyűrődött külsejű reggeli öltözéke szeretetreméltó rendtelenségében. Ki mindenki állia körül: márkik, lovagok, szerelmesek, „bel esprit”-k. S a bókók ostromát állva, mosolyog, sziporkázó eleven-séggel „határozottan ezt” a kalapot választja, majd rögtön amaszt, s közben folyton kiragadja magát a fodrász kezéből, aki, fésűjét kitartva a levegőben, kénytelen megvárni, amíg a szélkakas-fejecske egy pillanatra nyugton van, hogy végre-valahára megigazíthassa azt a hajfodrot. Itt mennek végbe a „nagy ügyek”; Itt fogadja a szerelmi vallomásokat, ki-

szidja az egyiket, megsimogatja a másikat, menesztli a harmadikat s a szüntelen meg-megszakított csevegés közben írja azokat az elragadó reggeli „billet doux”-kat, amelyek a szívet pongyolában mutatják. Közben a szoba két csengetyűje örökös működésben van s fülsiketítő csilingelés közt röpködnek a szeszélyek, parancsok, utasítások. Az egész személyzet mozgosítottatik, ez hozza el a szinlapokat, az vegye meg a virágcsokrokat, amaz tudja meg, mikor jön a masamód az újdivatú szalagok mintáival, a negyedik kérdezze meg a kocsifestőt, mikor pingálja ki a „vis á vis”-t. *) Egy lapkihordó a napi botrányokról számol be, s röpíveket, füzetkéket pakol ki. „amelyeknek helyet kell foglalniok minden úri hölgy toilette-jén,” s anélkül, hogy kísértésbe hoznák, vukliba csavarja a papirosát. A doktor úr gratulál páciensének pompás üde arcszinéhez, s magasztalja „bájai szép együttesét”.

*) A kor divatja szerinti kis hintó, amelyben a hölgy és az úr egymással szemközt ül. (Ford.)

S az abbé úr, — hisz ő valóságos házi bútor a toilette-nél, — egy kis, fúrge abbécska, aki csak úgy fickándozik az alája tóit széken, elmeséli a nap adomáját, vagy eltrillázza a nap áriáját, sarkon perdül-fordul, táncol, kerek szépségflastromkákat vagdos. s percre sem nyugszik a nyelve. A toilette körül folyton sírögnek-forognak; egy tehetséges úr gitárt penget, de melódiája csakhamar kacagásba fúl; egy matróz majmot, vagy papagályt kínál, egy kis virágárus, akit az este a Vauxhall kapujában vont a magára a figyelmet, új illatszereket, marseilles-i nyomtatványokat, bonbonokat kínál. Egy divatárusnő a karosszéken barackszínű selymet csillogtat, s az asszonyka minderre az abbé szakvéleményét kéri ki: „Mit szól hozzá, Abbé Uram?” Hátraveti magát a fésülködő széken, majd közelebb hajlik a tükréhez, ellenállhatatlanná tevő flastromkát ragaszt szeme alá, míg az abbé a selyemre és a masamódra ' sandít.*)

* „Qu'en dit l'Abbé?” Lavreince (Lafrensen) mellékelt rajza, metszette Delaunay.

Bájos reggel ez, amelyet a XVIII. század költői módon a „nap fiatalságáénak” nevezett. A nappal együtt emelkedett a nap kacérsága, s a sürgés-forgás, általános hódolat közepette kivirágzott a szépség. A hódolók serege csak még jobban élénkíti a komornak, a fürgekezű frájjok munkáját, ide-oda rohanását, tipegését; majd fölkapargatják szoknyájuk szélével a földrehullott hajport, majd térdenállva nyújtják a cipellőt, majd merev ujjuk hegyével huzigálják ki a derék zsinórkáit vagy tisztos távolból előrehajolva végsőt igazítanak úrnőjük hajékén. S figyeljük meg Clairette-t, Philippine-t, Mutine-t, bájos fejecskéjükkel, hamis arcoskáikkal, huncut szemükkel, fehér bőrükkel, csinos lábacskaikkal, egész, üde megjelenésükkel. Mert az akkori dáma egész környezetétől megkövetelte a szépséget. Szerette a megnyerőén csinos személyzetet. Féltékenység nélkül vette maga körül, mint

„La toilette” — festette Baudouin, metsz. Pone; „Le lever” — metsz. Massard. („Tableau de Paris” par Mercier. 1783. 6. köt.)

szépsége kísérőit, vagy — később — mint ifjúságára emlékeztetőit. Mindenki a Grammont hercegné önszeretetével és ízlésével válogatta össze komornáit. Nyilván ő akarta a Baudouin képeinek modelljeit szolgáltatni; a bájos komornákat, akikre oly jól illik az úrnőjük nekik ajándékozott, s még egészen újnak látszó ruhája, a kis csipkelepke a fejük búbján, az indiai csipkekendő, amely keblükre csúszik, a feltűzött s „falbalas”-val díszített szoknyácska, a nagy fehér vászonkötény a mellsebecskékkel. Ez az előkelő házak ruhája, amelyet fölöttvén, levetette előbbi helye: a polgári házak szokásait s annak öltözetét: a sávós molton-fűzöt, a calemande-szoknyát, az egyszerű kerek batisztkalapot, a nyakában fekete zsinóron függő aranykeresztet, s a piroskockás szövetkötényt. „Akkor” persze még jó, ha írni-olvasni tudott, ágyat vetni, levest kotyvasztani, a kismosást elvégezni, egyetmást varrni, foltozni. S most mennyi tehetsége bontakozott ki! Komorna, fodrász, öltöztető, var-

rónő, ruhatáros egy személyben. Tud a kanavász-hímzéshez, finom kézimunkához, csipkealkalmazáshoz, a paszomántozáshoz, zsinórozáshoz. Finomkodik úrnőjével szemben, aki csaknem úgy is bán vele, mint egy társasági dámával. Hogy így színről-szinre látja a jó társaságot, az előszobában s a kiszolgálás közben fölveszi annak a tartását, finom modorát, szeszélyeit, eleganciáját, úgy-hogy, mint a vígjátékban, egészen jól helyettesítheti úrnőjét. Egész lényén rajta van a nagyvilág csilláma, varázsa, amely ebben az évszázadban olyan nagy kísértést sugároz ki, amely a Baudouin leképezte férjuraikat izgatja,*) amely az ifjú Soyecourí grófot arra az örült szenvedélyre tüzezi anyja komornája iránt. Mártha bája a Zsuzsanna bubájává válik!

Pedig minden kacérkodásuk mellett is gyakran erényesek. Egy erényük csaknem mindig van: odaadó, nyájas szolgálatkészségük ebben a korban, amidőn úrnőik hagyják, hogy elő-

*) „L'épouse indiscivte.”

szobáikban táncoljanak, amidőn Choi-seul hercegné külön bált rendez személyzetének barátai számára. S a történelem Du Deffand asszony, Lespinasse kisasszony és Aissé kisasszony nevei mellett nem őrizte-e meg életükhöz kapcsolt, azzal szinte összeforrt három komornájuk nevét: a Devreux, Rondet és ama Zsófia nevét, aki úrnője halálán érzett keservében kolostorba vonult.*)

Miután befejeződött a toilette, — az első a három közül, amelyre a nap folyamán gyakran sor került — az úrnő megismétli az új dalocskát, s zongorán kísérteti magát, vagy hárfaórárt vesz, — mint Moreau: „L'accord parfait” rajzán. — amikor olyan előnyös világítás esik a karra, a kéz játékára, s az arc lelkességére. amelyet Genlis asszony százada olyan nagyrabecsült. Parancsot ad, nyergeljék meg paripáját, amelynek sörénye végig szalagokkal van befonva, amelynek farkán a szél

*) Du Deffand asszony levelei; d'Aissé kisasszony levelei, Sainte-Beuve előszava.

selyem rózsacsokrot lobogtat. S az úrnő legényétől követve a Bois-ba vágat, aranypaszomántos zöld atlasz lovaglókabátban, rózsaszín, ezüst csipkével díszített szoknyában. A városerdő megtelik ezzel a cavalcadedal; amazonok találkoznak lovas gavallérokkal. Ez az előkelő hölgyvilág testápoló szórakozása, valamíg a „bontón” diktálja a test ápolását. S a mén lehetővé teszi a kacérság ezer nemét, az új, szabad, pikáns viselkedést, egy félig-meddig álruha varázsát, a férfiruha különös ingerét, amelyben Madame du Barry festetni, rézbe metszetni rendelte magát: a Cherubin egyenruháját próbáló Gyönyör képében. Szabók, varrónők igyekeznek a századeleji színpadias divatot föleleveníteni: törik a fejüket, hogy kieszeljék a legszokatlanabb ruhát, de úgy, hogy egyben a legegyszerűbb és leggalánsabb legyen. S íme, 1786-ban a Bois fasoraiban poroszkáló hölgyeken látjuk a háromgallérú „bolhabarna” pekingi selyemsaketet, elefántcsont-gombocskákkal pitykézett zsebekkel, rózsaszín sza-

laggal szegett ugyanolyan selyemszoknyában, amely hol elfedi, hol megmutatja a rózsaszín-szattyán, alacsonyarsarkú cipellőt. A keblen almaszöld selyemmellényke feszül a nagy csomóban kötött fehér fátyol nyakra való alatt. Az oly divatos sármányszinben tartott nemezkalapon fehér s zöld tollak bokrétája lengedez, a haja egyetlen hatalmas copfba van fonva, — mint a férfiaké; olykor „coiffure au flambeau” veszi körül — s a vágató amazon hátát csapkodja.*)

A Tronchin orvos ideje előtt új írásokban, füzetkében lapozgatott a hölgy az ebéd idejéig. (Ezt a XVIII. század 1 óráról átteszi d. u. 4 órára, ami sehogysem tetszik az öregebbeknek, s ami miatt Madame de Crequi lemond a Madame Necker ebédjeiről.) Ebéd végeztével az úrnő kikocsizik, ezer látogatásra, a Palais Marchandba, a masamódokhoz, hogy egy pár csipkét vagy elegáns semmiséget vásároljon. Benyitott a „Chagrin de Turquie”-hez, a módis ékszerészhez, s

*) „Cabinet des modes.” 1786.

maga elé tétette az újdivatú agráfo-
kat, csattokat, briliáns-riviére-
ket, függőket. Végigrohant a város-
on, egy-egy szempillantást vetett az
újonnan épült palotákra, egy-egy égő
házra, vagy a kirakatba tett szőnye-
gekre. Lótása-futása közben leadta
látogatójegyeit, bement a nevét
tíz portásnak, fölment húsz házba, s
ott maradt, amíg egy ölelés, egy bók,
egy pletyka tart. S napnyugatkor a
Tuileriákba hajtatott: ez volt az elő-
kelő séta szertartásos órája, s előbb
mutakozni merő illetlenség lett vol-
na. Csillogtak a gyémántok a faso-
rokban, amelyek egész szélességét
elfoglalták az abroncsos szoknyák, s
egész addig a Tuileriákig, ahová Ri-
chellieu még haldokolva is elviteti ma-
gát, hogy búcsút intsen Parisnak, nap-
fényének, s szép asszonyainak, látható
A'olt, mint hajbókolnak a főrangú dá-
mák szórakozott arccal a mellettük
elsétáló, hódoló férfiakkal. Pazar,
nagy toilette-ek vegyültek oly asszo-
nyok egyszerű házi ruháival, akik
„nembánomságukat, vagy gyengélke-
désüket” vitték sétálni. Ezek ebecs-

kéjükkel hónuk alatt lassan lépkednek, előreálló hajékkal, egy lehellet pirosítóval az arcukon, derékba szabott, szalagokkal díszített abroncsos ruhában, amely elég rövid, hogy a fehér topánba bújtatott lábat láttassa. Az egymásba kavargó társaságban minden lépés találkozást, megismerést, tekintet-kereszteződést, üdvözlés-váltást hoz létre, kar-kínálást, amelyet csak azért fogadnak el, hogy a vetélytársnőt megfosszák tőle. Séta közben rögtönzött gondolatok valósulnak meg. A nagy tó körül járkálván, bevárják a forgóhíd becsukását, s a Suisse-nél töltött vacsora után szabad a park és az éjszaka. Olykor egyéb kirándulás fejezi be a napot: vacsorára a „Porcherons”-nál, vagy a „Port á l'Anglais”-nél, vagy a „Cours-la-Reine” vidám „fehér éjszakáidnak szimfóniái, tűzijátékai, hajnalig tartó mulatságai közt.

A hölgyek azonban, ha nem volt előadás az Operában vagy a Comédie-ben, legtöbbször Paris vagy környéke (különösen Saint-Germain) vásárain töltötték az estét, amelyek egy

kis karnevált jelentettek kivilágításokkal, zshivajukkal, kábító spektákulumaikkal. Az árusok kiáltásai, a bódésok csalogatásai, a csepűrágók, kötéltáncosok, bűvészek, mechanikus csodák bemutatásai, az új röpiratok rikkancsai: mindez bábeli szó-kavardást és mulatságot képviselt. Később minden megváltozott: a szórakozás, a séták, a „cris de Paris”, a boltok s a találkák. Vásárolni már nem a „Palais-marchand”-ba, hanem a „Palais-Royal”-ba özönlenek; a „Chagrin de Turquie” nevét is alig ismerik már, a divatos ékszerészek a Pont Neuf táján tanyáznak. („Petit Dunkerque”, „Petit”.) A Tuileriák elnéptelenednek, s az új híres sétahelyek a boulevard-ok. Csütörtök a divatos nap, amidőn az elegáns fogatok minden kitelhető fajtája tolong. Lépésben hajtatnak, hogy bekandikálhassanak egymás ablakába, hogy a gyalog sétálók üdvözlő szavait fogadhassák, vagy a hágcsóra lépő leánykáktól virágcsokrot vegyenek. Megállítják a kocsit, kiszállnak, s a „Café Gaussin” vagy a „Café Alexandre le

Grand” előtti asztalkákon fagyaltot esznek; közben végigsétál az egész társaság előttük, a divatos új ruhák a boulevard-ok zagyva zajában, amelybe távoli bódésok lármája, tivornyázók danája, a süteményárus leányok sípolása, a szavojárdok kintornái, ostorpattogás, lóhorkolás, dobpergés, trombitaszó vegyül.

1730, 1740, 1750 szórakozásai igen változatosak. A hölgyek most, a délután 3 órára áttolt ebéd után Péter Anselme prédikációit látogatják. Eljárnak a Lyceumba; a „Jardin des Plantes”-ban megnézik a theriacum gyártását. Megnézik Furet órásnál a néger nőt, akinek jobb szeme az órát, bal *szeme* a perceket mutatja. Megnézik Vincennes-ben, a felhagyott börtönben a kamrát, amelyben a Nagy Condé volt bezárva, s megcsodálják Greuze műtermében egyik új hölgy-arcképét. Tanúi a 313 francia rabszolga bevonulásának, akiket Algírban visszavásároltak. Meghallgatják Abbé Mical bódéjában a négy mondatot beszélő fejeket. Megrajzol-
tatják arcélüket, s Bemard kalligrá-

fussál ráíratják a nevüket. Ott vannak Massiac márkiné két milliót érő páratlan bútor-, porcellán-, klenódium-készletének leltározásánál. Miután reggel misét mondtak egy lég-hajó szerencsés fölszállásáért, búcsúra megölelik a felszálló Róbert vagy Pilâtre du Rozier-t. A tudomány, művészet, ipar emelésének a társadalomba benyomult divatja, jelszava a nőkben fölkelte az általános és lázas tudásszomjat, minden látásának és megismerésének mohó vágyát. Fantáziájuk egyik eszméről a másikra, erről a foglalkozásról amarra röpköd. Egész napi munkájuk csupa mozgás, kapkodás, percnyi ötlet, állhatatlan kavargó buzgóság, amely Paris mind a négy sarkáig majd ide, majd oda veti magát, a közvélemény nyomán, a lapok hirdetései szerint, a rendszerek, elméletek, tanító és kísérletező kurzusok lármájától csábítva, mint játékszere az uralkodó időjárásnak, a fuvalló szél irányának, a homlokán végigsurruló szeszélyek rebbenésének. Kitöltött, zsúfolt és mégis üres napi

munka ez, amely csak úgy duzzad a *gok* kívánságtól, szándéktól, elhatározástól, s amely fontos mulatságokból, filozófiai, sőt gazdasági szórakozásokból összerótt programjában, mintha egy egész encyklopédia tartalomjegyzékét akarná tevékenységbe valósítani. Egy rosszmájú megfigyelő, aki mégse karikaturista, megrajzolta a természet után a századvégi asszony egy napját minden lázas hajszájával, félrehajlásaival, félúton megállásaival, rohanó és megroppanó bolondságával. — A hölgy kikocsizik egy előszólított gavallérjával, hogy az anatómiai kurzust hallgassa. Közben találkozik X. márkínével, akit csak meg kell kérdezni a világ legfontosabb újdonságairól, s aki magával viszi masamódjához. Három kapuval odébb a kocsik torlódása megállítja fogatját: Y. báró hozzáküldi vadászát és megkérdi, nem akarja-e vele az „égő levegő”-vel folyó új kísérletet megnézni. „Ezer örömet, de biztosít-e, Báró, hogy nem lesz robbanás. Szálljon be Báró!” A báró odakiált a kocsisnak:

„Rue de la Pépinière!” Megállnak a kapu előtt. „Elhagyom önt, Báró!” — szól most a hölgy; — „későn van, s elmulasztanám zeneórámat. Velünk jön, Lovag?” Az arzenálnál: „Germain, ez a címe!” Tovább hajtanak, de íme, pompás papagályokat kínálnak egy boltban, az árus becsalja őket azzal, hogy bent az egyik madara „furcsákat” is tud mondani; itt künn nem produkálhatja, mert túl nagy tömeg sereglene a kocsi köré. „Szálljon ki, isteni mulatság lesz!” A papagály máris meg van véve. Egy fogat robog el mellettük: „Egy szóra, Gróf, hová megy?” — „A vakok nyomdájába.” — „Remek! Nagyszerű! Mindnyájan odahajtottunk!” Közben azonban szó kerül a Drouaisnál lévő új képre: a márkinének okvetetlenül látnia kell. Sebaj, a vakok még soká fognak nyomni, de a kép egy perc alatt eltűnhet ezért: „Drouais-hoz!” Közben azonban a lovag megvallotta, hogy ő is fest: a hölgyek menten meg akarják lepni mapáját, úgy, ahogy van, a maga rendetlenségében, s kritizálni akarják vi-

rágait. „Jó, hát akkor a Barrière Blanche-hoz!” A kocsi megfordul. Egy virágáros előtt fölkiált a márkine: „Ah, jó istenem, a virágokról eszembe jut, hogy, amint múltkoriban hallottam, a királyi kertben kivirult az agáve, ami talán csak harminc, negyven, ötven év alatt esik meg egyszer ... Ha elmúlatnók az utolsó pillanatot, egész életünkben hiába várnök!” . . . S a Jardin des Plantes-ból, — azaz, még mielőtt odaértek, a Rue des Marais-re mennek a Panthéon építőművészehez, az építőművésztől egy stukkaturóshoz az Opéra-boulevard-ra, a stukkaturóstól Réveillon-hoz, Réveillon-tól Desenne-hez új röpiratokat venni.” Erre aztán a lovag így szól az úrnőhöz: „De hisz a Lyceumba is akart menni! . . .” Ezzel bezárul a nap.

Ez az élet csupa nyugtalanság, csupa mozgás, lárma, örökös eltérítés. De a nő nem is akar nyugodt percet, magányosságot. S ha egy percre fenyegeti az a nagy veszedelem, hogy magára maradhat, még akkor is kell,

hogy valami eleven, zajos, kábító legyen a keze ügyében, hogy ne érezze egyedüllétét. Erre szolgál pl. a majom, a XVIII. század kedvenc háziállata, a rokokó chimaerája, aki a másik kedvencel, a kajdácscsal együtt szemben ül az úrnővel és vele csokoládézik. Amott surran végig az ottomán atlaszán a szeszélyes mókuska, s fölűszik a fal faburkolatának cikornyái közé. A hálószoba állandó lakói a nagy angóramacskák, — Mirepoix asszony még a nagy lotto-asztalra is maga mellé állítja őket, ahol mancsaikkal a tantuszokat dobálják. S van-e dáma, akinek ne volna legalább egy ebecskéje? Egy dédelgetett, drága ebecskéje, amelyet maga mellé fektet ágyába, amely az ő tányérjáról falatozza az őzfilet-t, fécánszárnyat vagy csibetörzset. S a mopszli, a fehér agár vagy kis vizsla, ott trónol a takarón, vánkoson, s ha fölveszi a „néhai” nevet, így beszélnek róla: „Szegény Dianám”, „szegény Mitonnettem.” Van-e párja a Maria Lesczinska szeretetteljes gondoskodásának, aki egy

éjszaka százszor is fölkel, hogy kutyácskáját megkeresse. Ebek kúrálásából Lionnais kastélyt, szép birtokot vásárolt, s „Monseigneur” lett Burgundban. S íme, a nevelés csodája! Az állatkák nyilván fölvesznek valamit úrnőjük érzéseiből és a kor szelleméből: Aissé kisasszony kutyácskája mindig az ajtónál várja a gavallérokat; Choiseul kutyája, Chanteloup, úrnőjét követi a kolostorba, s Conti hercegné betanítja a kutyáját, hogy harapjon a férje lábikrájába. Ezek a szép kis háziállatok nincsenek hijjával a század erényeinek: sem az észnek, sem a hízelgésnek, sőt még az erkölcstelenségnek sem! A „Mercure” tele van elégiákkal, melyek kimultukat siratják. Valamíg élnek, híresek, nevesek, törzsfájukat nyilván tartják. Filon, a király kutyája, Puff, a D'Épinay asszonyé, — apja Sibelis, anyja Thisbe, — aki egy percre majdnem szakadást okozott Chevrette és Grandval között. Le rajzoltatják, rézmetszetekben megörökítik, mint pl. Cochin a Du Defand asszony cicáját. Sőt Pompadour

asszony kutyáját kőbe faragják. Költők, művészek ünneplik, mint hölgyet, íme a „Gimblette”, amelyet Fragonard festett, Clodion mintázott s La-fontaine „conte”-jába foglalt.

Mindamellett még így is volnának az úri hölgynek órái, amelyek nagyon üresek, ha nem tölti ki valamely fizikai, sőt csaknem gépies foglalatossággal: otthon, a kandallónál, amelyhez a rossz idő vagy egy kis lustasági roham bilincseli, sőt még a szalonban is, ahová egész estére telepedik. Ilyenkor szüksége van valami olyasfélére, ami minden időben foglalkoztatja neme kezét, karját, ami nem erőlteti meg az eszét, amire csakúgy megszokásból, gépiesen kell figyelnie, s ami mégis agyonüti az időt és kielégíti tevékenységi ösztönét. A XVIII. század sok fantáziát árul el ezekben az apró-cseprő női foglalkozásokban: úgy tenyésznek, mint a divat, úgy terjednek, mint a ragadós betegség, s úgy enyésznek el, mint a nézetek. Szeszély szele hozza s viszi. Így pl. a régensség alatt az embereket megszállja a „ki-

vágás” művészete. Ki kell vagdosni minden metszetet, különösen a festeteket, s éppen a legszebbeket, légritkábbakat, — darabja 100 livre. — S ha ki vannak vágva, ráragasztják kartonokra, befirnájszozzák s tapétát, spanyolfalat, lámpaernyőt, egyéb „bútort” csinálnak belőlük. Az örület általános, a „kivágás művészete” kolosszális! Crébillon szerint „az emberi szellem remekműve” s a híres Huber-ben genie-je támad, a rögtönzött ollóművészet Watteau-ja, Callot-ja, Paulus Potterje!

Miután a kivágásra ráuntak, következett, 1747-ben, a fonalakon ránkötött pojácák inváziója: a scaramuzzo, harlekin, pékinas, pásztor és pásztornö kosztümjében, mindenféle árban a tíz garasostól az ezerötszáz livre-esig, amelyet De Chartres hercegné magával Boucher-vel terveztet és festet ki. Majd jó a „kelj fel Jancsik” (bilboquets) 42., s a pojácák (pantins) 8. évében, — amint egy ilyen keltezésű füzetből kitűnik — a répa (navet) divatja, amely abból állt, hogy egy répát kivájtak, abba

jácinthagymát dugtak, az egészet vízbe tették, s azzal mulattak, mint nőtt egyik a másikba, s mint hajtott a répa leveleket, a jácint pedig virágokat egy testben. Kínai porcellánalakocskák is kedves gyűjtőtárgy voltak s nincs-e a hölgyek ez apró mulatságaiban, szeszélyeiben valami kínai ízlés?

A hímzést háttérbe szorítja a csomózó munka bájos divatja, amely oly jól illik a női kézhez, amint majd kinyújtja, majd begörcsíti a kisujját. A hölgy ezt chaiselongue-on végzi, látszólag foglalkoztatott henyeséggel fogván a „hajócskát”, amelyből Martin, lakkozó festő, nemsokára műremekeket „a gráciák szekrénykéit” készíti; utóbb csak a gyöngyházból, ezüstből, vagy aranyból való az úri hölgyhöz illő. Ezt mindenüvé magukkal hordják, otthon a boudoir-ban éppúgy, mint a színházban s a fogadóesték játéktermeiben, s működtetik tetszeni vágyásból, zavar palástolása végett, vagy egyszerűen illendőségből.

1770 táján már ez sem előkelő do-

log; helyébe lép a „tépés”. Ízekre tépik a régi zsinórokat, paszomántokat, s vállrojtokat, amiben arany van. Tépdesnek, hogy tépdessenek, s ebből évi 100 aranyat szerezzenek. Annyira ment ez az örület, hogy ha a gavallér egy ilyen tépő-társaságba tévedt, menten nekiestek ollóikkal a hölgyek s lenyiszáltak róla minden sujtást, zsinórozást, s csak így díszektől megkoppasztva menekülhetett a delnök kezéből. Csak az orleansi herceg játszotta ki őket, amidőn hamis aranypaszomantokat varratott ruhájára, s nyugodtan tűrte, hogy a Viller-Cotterets-szalón hölgyei levagdossák róla. A gyárok ezer apró játékszert készítettek e széttépdesés számára, s jó tíz évig ilyen bútorkákat, tálcákat, galambocskákat, malmokat, kötél táncosokat adtak a szerelmesek és jóbarátok egymásnak ajándékba. Du Deffand asszony ilyen tépnivaló tojásokkal teli abroncsos szoknyácskát küld Lavalliére hercegnének, Luxembourg marsall feleségének pedig egy tépnivaló székecskét, egy papírlappal, melyen ezek a

— Grimm által Necker miniszternek tulajdonított — versorok voltak:

„Vive le parfilage!
 Plus de plaisir sans lui:
 Cet imposant ouvrage
 Chasse partout l'ennui:
 Tandis que l'on déchire
 Et galons et rubans,
 L'on peut encore médire
 Et déchirer les gens.”*)

A század vége felé a hölgyeknek estéik számára rendelkezésükre áll mindaz a társaság, ünnepség, amelyeket az előzőekben jellemeztünk. Ezenkívül ott vannak Paris színházai. Ezeket függönyös kis páholyban látogatja, amely olyan kedves és meghitt, mint egy kis szalon, ahol találkákat lehet adni mint Lauzun herceg és Staineville asszony tették. Kényelmes háziruhában lehet odalátogatni, magával vinni a kis vizslát, a párnákat és lábmelegítő palackot;

*) „Éljen a tépés! Nincs mulatság e nélkül; ez a fontos munka elűz minden unalmat. Mialatt paszomántot, szalagot tépdessünk, tépdeshetjük, tépázhatjuk az embereket is.”

azt fogadja csak, akit akar, egészen hangosan társaloghat és legyezője kis üvegjén mustrálhatja a jövőket-menőket, anélkül, hogy őt magát látnák. Ez a szokás az egész Comédie berendezését átalakítja: a földszint egy részéből is ilyen páholykákat alakítanak, mert hisz mindegyikük évi 4800 livre-t jövedelmez a színháznak.

De még ennél is jobb szórakozása van a hölgynek: a társasági színjátszás, amely egész „mimomániá”-vá fajul, úgyhogy a Versailles-i kistermektől birtokba vesz minden házat egész a Rue des Marais és Rue Popincourt-utcai drámai társaságokig. Madame de Sabran már kis gyermekeit is híres színészekkel taníttatja a színjátszásra. A szenvedély áttérjed a vidéki kastélyokra is. A szalonokban kis színpadot, a kastélyokban már egész nagyot építenek; sőt még a vidéki államügyész is ilyen rendez be. A társasági színdarabok írói: De Moissy úr, az erkölcsök akvarelistája s Garmontelle, a gouache-ban festő satirikus.

A leghíresebbek a főrangúak szó-

házaik közt: a király testvéréé, ahol Desfontaines történelmi drámáit, a Piis és Barré vígjátékait adják; a Conti hercege, a Temple-ben, ahol Rousseau a „Kilenc múzsa” c. nagy operája került színre, amelyet addig a Temple összes társasága színrehozhatatlannak jelentett ki; Ile-Adam színháza Arnaud drámájával („Comminges grófja”) ríkatta meg a hölgyeket; Montesson asszony a saját darabjaiban mint igazi színésznő lép föl. Villeroy hercegnénél előbb adják a „Becsületes bűnös”-t a Comédie színészei, mint saját színházukban; Mazarin hercegné Chilly-i színházában „IV. Henrik vadászkalandja”-val mulattatja vendégeit. Vandreuil gróf Gennevilliers-i kastélyában kerül első ízben színre a „Figaro házassága”. D'Ayen hercegnél Saint Germain-ben leánya, Tessé grófné és fia, Lessing egyik drámájában tündökölnék. Verriéres grófné rostélyos páholyokat rendeztet be a hölgyek számára, akik nem akarják, hogy őket lássák. Magnanville gróf Chevrette-i színháza túltesz a többin, minden, pompa, dísz-

letek, szerzők, színészek és színésznők tekintetében. Három mérföldkerületből vonul fel hozzá a fogatok raja, hogy a vendégek Chastellux lovagot láthassák mint Rómeót, az „angol színházból merített, s a mienk céljára berendezett” darabban.

Nagy kísértés volt ez a színházasai a szépnemre; lehetővé tette neki, hogy színésznő legyen, s megízlelje a próbák multságát és a taps mámorát. Büszkén hordta, még az előadást követő lakomán is a színház vörös festékét. Ez belevitte életébe a komédia illúzióját, a színpad: hazugságát, a kulisszák örömeit. Hat hetí fáradozásáért, hat óra hosszat tartó öltözködésért, huszonnégy órai böjtjéért busás kárpótlást talált, ha a színről lelépven, hallotta: „Ah, a drága, az angyal! De hogy is lehet így játszani? Mesés! Ne hagyjátok, hogy agyonsírjam magam . . . Tudja, hogy már nem bírom ki tovább? ...” Nem volt elragadóbb találmány, amellyel jobban lehetett volna kielégíteni a nő egész ízlését, hiúságát, előnyösebb világításba lehetett vol-

na helyezni minden báját, jobban működtetni kacér mesterkedéseit. De a főrangú hölgyek közt nem egy igazibb zseniális hivatottságot árult el játékaival vagy énekével, mint igen sok hivatásos színésznő, amiről Ligne herceg is tanúskodik. Sokuknak a színház szórakozás, többüknek alkalom, de mindnyájuknak lázas álom és mámoros varázslat, amelyből csak akkor ébredtek, amikor a komornyik jelentette, hogy tálalva van. Mohón ült a színjátzó hölgy a vacsorához, hisz hangja biztosabb kezelése érdekében alig is reggelizett. Közben egy tükörben meglátta, hogy hajából kiesett egy-két tű; eszébe jutott, hogy ezt-azt másképp kellett volna mondania, hogy a harmadik sorban egy párocska, akiket addig külön-külön jóbarátainak tartott, a játéka alatt egymással csevegett: szóval, már nem volt színésznő, ismét nő lett, s a komédia vége: féltékenység a tehetségre, az imádóra vagy a külső megjelenésre.

Télen és kivált farsangkor az úri dáma éjjelét valamely álarcosbál, s

különösen az operabál fejezte be. Ennek a báli készülődésnek hű képét adja Detroy festménye.*) S ha a komorna megadta a lapos frizurának a végső simítást, az úrnő, a bál szellőjétől s örömei előérzetétől meglegyintve, hosszú belépőjében, amely elfödi vállait, de láttatja brokátruhájának élénk virágait s keblét, ragyogva várja az indulás percét. Megérkezik, s mihelyt szembetalálkozik valakivel, „akivel érdemes,” elkezdődik az incselkedés, a tüzelés, amelyet az ősrégi s mégis örökifjú: „Ismerlek, szép maszk!” vezet be. S aztán: merészkedések, mikért mentegőznek, s mentegetőzések, miket merészségek követnek, a szépségnek áldozó himnuszok, miket beszédes gesztusok támogatnak. A két zenekar zajos játéka közben, a legyezővel a gavallér ujjaira koppintanak s únosuntalan nyikorog a selyem s hallik a leintés: „Hallja, elég lesz már abból az izelésből!” Egész messze ki a folyosókra terjed ez az ide s oda

*) „Les préparatifs du bal”; metszette Beauvarlet.

hömpölygő áradat Hány találkát adnak az amphitheatrom lépcsőin! Hányszor nem ismerik föl egymást az ismerősök! Minden osztály, rang összekeveredik, főnemesi hölgyek és polgárasszonyok, akik papírmaszokjuk alatt fölfuvalkodva játsszák a kékvérűt. Mit jelent ez a lárma? Hogy egy herceg lerántotta egy hercegnő álarcát. S kié ez a női kéz, amelyet megcsókolnak? Franciaország királynéjéé, Mária Antoinette-é, akinek egy kofa vidáman szemére veti, hogy nem ül otthon a férje uránál.

Az igazi báli multság: a társalgás, az álarc alatti társalgás. Az álarc nagyon kedvére van a századnak, ez adja meg a beszédnek a tüzet, ez szabadítja föl apró kajánságait, ez csillogtatja meg iróniáját. Píron epigrammja vegyül Nivernois dalával, s Franciaország minden géniusza mámorosan, mint valami lakoma után, minden percben emlékezteti a mulatókat, hogy ez a hely, ahol beszélgetnek, ugyanaz, ahol a régens Voltaire-rel Rabelais-ről csevegett.

S a hölgy a beszédsaturnáliák közepette élvezi a találkozás szórakozásait, a kacérság multságát, a szeretkezés élénk s könnyed játékait. Megfogja egy-egy barátja karját, mellette elsuhanva fülébe súg valamit, ami gyanút, féltékenységet kelt benne. Fogadja bármely ismeretlennek bókjait, anélkül, hogy el kellene pirulnia. Az álarc és maskara alatt élvez hő szerelmi vallomásokat. Mondhat olyasmit, amit álarc nélkül a világért sem mondana; bátoríthatja a bátortalant, újra fölvehet megszakított viszonyokat, megvázolhatja egy-egy regény futólagos körvonalait: mintha tévedésből tenné, elejthet egy-egy bájos mosolyt, elejtheti szívét egy arramenőnek. S még ha csupán játszani akar is, vájjon nincs-e akkor is kezében az a bizonyos tubákszelence, amely az operabáli hölgyeknek olyan szívesen siklik ki a kezükből, hogy biztosítsák maguknak — a Madame d'Épinay módjára — a kedves gavallér másnapi látogatását, aki mégtalálta s ime visszahozza.*)

*) Mémoire de Madame d'Épinay. I. köt.

Ámde bármiképpen fölszabadult a szellem, bármilyen merész a gálánskodás, bármily magas a farsangi jókedv: a társaság ízlése és eleganciája az egész század folyamán megőrzi a finomság ingerét. Egy percre ugyan behatol az operába a harlekinek, pierrot-k, polichinelle-ek, koldusok, podagrások, kínaiak, denevérek és „farsangi fecsék” tobzódó tömege: de a jó társaság csakhamar visszakergeti őket a tánciskolák báljaira, sőt még mélyebbre a „Courtille” és a „Grand Sálon” helyiségeibe. A sennorák és duennák spanyol kosztümjét néhány év múlva ismét kiszorítja az intrikus-köpeny, a dominó s vele visszatér a régi jókedv, amely utóbb olyan magasra szökik, hogy túlságosan egyhangúnak találják a barna vagy fekete színét. Most már a csillárok fénye csak derűs és pasztell-színekre ragyog: fehér-, rózsza-, ibolya-, pipacs-, kénkő-színek, amiknek vidám hatását a gaze-dísz és művirág-girland csak fokozza.

Miután elhagyta a bált, a hölgy még nem fejezte be az éjszakát. Az

éjféli lakoma a hajnalba nyúl át; ekkor kedve kerekedik a champagne-i gőzét egy ratafia-val*) csillapítani, amelyet legízlesebb lesz a Pont de Neuilly-nél az előírás szerint mandolás sütemény ropogtatása mellett szürcsölni.

Következik végre a lefekvés, amint azt Freudeberg szemem előtt lévő finom és kacér rajza mutatja. Beauvais-i ernyővel eltakart lobogó tűzű kandallónál, az aranyveretű két lépcsős lábzsámolynál, a tornyos ágy előtt, melyet felül tollbokréta koronáz, s amelynek fehéreneműje alá egy frájj melegítő-üveget helyez el: ott áll a bársonyos szőnyegen az úrnő, aki éppen most ejtett le egy levelet, s hagyja, hogy komornája vetköztesse. Már rajta van éjszakai főkötője; inge csupasz keblére csúszik, szalagos szoknyája magassarkú papucsára bocsátkozik. A gyertyák kialvóban: az úrnő mécsesét kéri — s mögötte, az utolsó fénycsillámtól megvilágított képkeretből Ámor mo-

*) Gyümölcs-szörp szesszel keverve.

solyg, mint álmai istene és éjszakájának angyala.

Az élet ekkora szétszóródása, a lélek, az értelem, az érzékek ilyen elbódítása szükségképpen a nő szívét is elbódították bizonyos mértékig. A vigasságoknak ebben a forgatagában a feleség a férjétől, — akár elhanyagoltatása miatti bosszúból, akár, mert idővel magától meghűlt iránta, — napról-napra jobban távolodott, S csakhamar ismét mint valami határozatlan nyugtalanítás terhétől szenvedett. Ide-oda hányatott létét belsőleg üresnek, hazugnak kezdte találni, s ebben az imbolygó állapotában, amelyben tartózkodás, aggodalmak, ellágyulás, a gondolat első kísértései közt lebeg, lakatlan szívét úgy gondolja legjobban megvédhetni s beíölthetni. ha elmegy e-gy asszonytársához, barátnőiéhez, akit akkor épp annyi hiúsággal válogattak meg, mint valamely szerelmest. S a kiválasztott „dame á la mode” iránt neme elfogultságát, bohó. mértéket nem ismerő hevületét tanúsította. Ez volt a szerelem első, gyermeki, játszi szárnypró-

bája. Mert e liaison-okban több gond volt, mint ami csak a családnak lett volna szentelve, több mint olyan érdeklődés, banális nyájasság, amelyet a nők egy tucat emberre szoktak vesztegetni: érzés volt bennük, eleven illúzió, a szenvedély bizonyos fajtája. Örök barátságot fogadtak s micsoda zokogás, ölelés, gyöngédség, elragadtatott kedveskedés, micsoda suttogások. Nem tudtak egymás nélkül élni, nem tudtak mindennapi levélváltás nélkül ellenni. „szívem”, „szerelmem”, „királynőm”, — csak így szólították egymást, s csengő, nyújtott hangon, miközben szeliden lehajtották a fejüket. Egyazon színeket viseltek, egymás iránt szorgoskodtak, ápolták egymást migrénjükben, ezer titkot sugdostak egymás fülébe; csak olyan vacsorára mentek el, amelyre mindketten hivatalosak voltak. A szalonokban egymás derekát átfogva sétáltak körül vagy a szofán a Barátság csoportját ábrázoló pózban ültek: büszkén mutogatták az egész világnak „intim” érzésüket s a drága barátnő miniature-ké-

pe föltétlenül ott rezgett a karkötőn. *)

A század vége táján, amidőn az elszáradt lelkek új tetterőtől kezdtek duzzadni, vagyis inkább amikor az érzékenységgel áltatták magukat, mihelyt a kor divatja gyöngédséget követel: a női barátságok még lármásabbak és affektáltabbak lesznek. Ol-tárokat építenek a Barátságnak, himnuszokat zengenek neki. Ennek jeleit alkalmazzák hajékükön. A Sevrés-i gyár e barátságok tiszteletére szenvedélyes érzelgösségű csoportokat alkot. A nyelvet ellepi mindenféle csalafinta finomkodás, olvadékony kifejezés, kacérkodó pajzánkodás: a „sentiment”, „accord”, „sympathie” sok, sok árnyalata.

A drága barátnőt azonban olykor-olykor, egy pár évre megfosztotta trónjától egy-egy barát, bizalmas, akinek az asszonyka „igazi titkait” megvallotta. Voltak az akkori társaságban nagyon jelentéktelen embe-

*) Mercier: Tableau de Paris. V. és VII. kötet.

rek, kik túl lévén a korhatáron, fölötte veszélytelenek voltak, de összejött bennük minden tulajdonság: a szellem nyájassága, sekélyes jellem, követelőzés nélküli előzékenység, amelynek révén a hölgy teljesen gyanútlanul, a kompromittálás veszedelme nélkül közeledhetett. Nem vágytak nagyobbra, minthogy barátságos bizalmaskodásban élhessenek a hölgygyei, hogy a női kacérkodásokat egy kicsit kormányozhassák, s beérték azzal, hogy némi tekintélyt szerzett nekik ez a fáradság és izgalom nélkül való helyzetük, amelyet az aszszonyka mögött, sokszor csak egyharmadrészt foglalván el a szívében, betöltöttek. Diszkrétén, egész viselkedésükben a tartózkodást játszva, az általános társalgásban részt nem véve, vonultak meg a kandallónál melegedni, s ha egy hölgy arra ment, rögtön lefoglalták egész estére, mellé ültek a vacsoránál, mindig körülötte szorgoskodtak, bizalmasan egymáshoz hajoltak, minduntalan a fülébe sugdostak valamit, apró élcet, üres bókot, léha pletykát, amelyet több-

ször titokzatos nagy képpel, mesterkéltnyugalommal szakítottak félbe. A nők, a férjeik, sőt még a szeretők is gyanútlanul túrték kis játékukat: hisz oly semmiségek boldoggá tették őket. Ezek a gyóntatóatyák oly kevéssé gondoltak rosszat a velük közölt titkokról, vagy legalább úgy tették magukat, mintha csakugyan az volna a legbensőbb meggyőződésük, hogy azok a szerelmi viszonyok mérő platói érzemények. íme sorukból: Lusignan márki, a dézsafejű, akit minden hölgy családi bútorként „papádnak” szólít, s aki olyfokú közbizalomnak örvendett, hogy ellene irányzott bűnös cselekedetnek minősítette, ha egy hölgy történetesen nem tárta ki neki a szívét.*)

Nos, mi lett a vége az efféle baráti játéknak s az asszonyok közti szenvedélyes érintkezéseknek, amelyek a fiatal asszony szívét szórakoztatták, de ki' nem elégítették? Lassankint, fokról-fokra, s szinte észrevétlenül komolyabb szeszélyekhez vezették.

*) Genlis asszony memoárjai. I. köt.

A bizalmas baráti beszélgetés, amely mindjárt hűvösödött s elbágyadt, mihelyt nem a szalon, a nagy társaság volt a kiállítási színhelye, egész természetesen arra térült, ami az asszonyka fejét elfoglalta: a házaselet nevetséges és kényelmetlen oldalaira. Széles mederben indult a sok szemlélődés, bizalmas közlés a szerelem mivolta felől, s az önszeretet egészen gyanútlanul, rossz hátsógondolatok nélkül nyelvére adta az asszonykának azt a meghitt közlést is, hogy kiben miféle szenvedélyt ébresztett. Ám a kacér játék, a fantázia egyre tüzesebb, s izgatóbb lett. A szavakból s a pillantásokból, a kérdésekből, miket a két barátnő egymással váltott, a képekből, mit egymás elé varázsoltak, a csábítás, a megrontás mívének halvány körvonalai bontakoztak ki. Látszólag csak tréfálódzás, ártatlan ingerkedés folyt, mindazonáltal minden szó a legmélyén érintette az asszonyka zavarban vívódó lelkét. S ha, — mint a legtöbbször megesett, — az asszonykának ez a barátnője sem nem volt túl-

fiatal, sem nem volt túlságosan újonc, ha ismerte a világot, s azok közül való volt. akik mesterségüknek tartják, hogy fiatal asszonytársaikat képezzék: nem volt szükségük hosszú munkára, hogy egészen elcsavarják ezt a bohó fejecskét, egészen kitánítsák a szerelemre a már lesben álló szép férfiú iránt.

Íme: D'Épinay asszony beszélgetése D'Ette kisasszonnyal, Valory lovag ama flandriai kedvesével, akit Diderot így festett: „nagy tejes csöbör, amelyre rózsaszirmok vannak dobálva, s keblek, amelyeken az áll mint párnákon nyugszik”. Az asszonyka ma nyilván rossz hangulatban van, bágyadtan, szinte fuldokolva a nagy ürességtől, ernyedten elomolva dől végig chaise-longue-ján; könnytől harmatos szemeit lecsukva, alvónak teszi magát, hogy csordultig telt szíve, amely megszakadni készül, gátat ne törjön, túl ne áradjon. Eleinte igyekszik állapotát, hangulatát meghatározhatatlan beteges szeszélyre, unalomra visszavezetni. „Igen, de a szív unalma, nem az eszedé,” — mondja

D'Ette kisasszony, s ezzel elevenre tapint, bevilágít a mélységbe, amelyet D'Épinay asszony féltében sohasem mert még kifürkészni, magának megvallani. S a barátnő megerősíti abban, bebizonyítja neki, hogy már nem szereti a férjét, nem szeretheti, s hogy benne márcsak letiprott szerelme lázong. S mi ennek az orvossága? Az, hogy tessék neki másvalakit szeretni, aki méltóbb hozzá. D'Épinay asszony hevesen fölkiált, hogy „nem szerethet soha más férfit”. Miután első felforrása elült, azt kérdi, hol találhatna olyan férfit, aki feláldozná magát érte, aki beérné azzal, hogy barátja legyen s nem követelné, hogy egyszersmind a szerelmes jogaiba is lépjen. „De hisz épp azt követelem én, hogy szerelmesed legyen!” — szakítja félbe D'Ette kisasszony, s ezzel kimondja a nagy szót és az intézeti kisleány illúzióiba beleveti a rideg igazságot. Minthogy azonban az asszonyka tovább is csak fél, remeg s ötöl-hatol, hogy ő nem akar rossz nő lenni, D'Ette kisasszony kifejti neki elméletét, hogy a

nő jó hírnevének csak elhibázott választás, vagy állhatatlanság lehet ártalmára. Ezzel túlvannak a kezdet nehézségein, most már a kis nőt csak az a nehézség bántja, hogy mint rejtsse el szerelmi intrikáinak*) szálait a világ szeme előtt. Feleletül D'Ette kisasszony a maga szerelmi történetét tárja ki, szerelmesét, akivel együtt élt, de akit a világ nem is sejtett, barátnője sem ismert. S amikor látja, hogy D'Épinay asszony ettől a csapástól meginog, összezavarodik, amikor azt hebegi: időre volna szüksége, hogy ehhez a gondolat-hoz hozzászokják, mentora ezt feleli neki: „S nem is olyan hosszúra, mint gondolod! Biztosítalak, hogy morálo-mat rövidesen egészen egyszerűnek lógod találni, s hogy Te, kedvesem, egyenesen arra termettél, hogy a élvezd a mézét.”**)

*) Az „intrigue” a XVIII. század nyelv-használata szerint a saját szerelmi viszonyt jelenti. (Ford.)

**) D'Épinay asszony memoárjai. I. köt.

A SZERELEM.

XIV. Lajos haláláig Franciaország szinte isteníti a szerelmet. Elméleti szenvedéllyé, dogmává teszi, s mintha kultuszt űzne belőle. Szentelt nyelven, olyan finoman formulázott idiomában beszél róla, minőt szigorú, izzó és formákban gazdag vallások kultuszai eszeltek ki és ragadtak meg. A szerelem testiségét elfedik az érzés testetlenségével, mintha annak szinte semmi köze sem volna az ériékekhez, s mintha csupán a nagyság, nemeslelkűség, bátorság, s finomság szintiszta erénye volna, úgy a férfiben, mint a nőben. Megköveteli a galántéria minden bizonyosságát és illemszabályait, a tetszeni iparkodást, fáradságot, hosszú türelmet, tiszteletnyilvánítások, eskük, hálálkodások árját és hallgatnitudást. Azt akarja, hogy esengjen, megköszönve hajlong-

jon s gyöngeségeit olyan sok nyilvánvaló kedvességgel, legnagyobb botrányait olyan fenséggel veszi körül, hogy minden hibája, sőt szégyene is megőrzi az udvariaskodás mentségét, sőt még a szemérem bizonyos nemét is. Az elmúlt századokban az eszmény a szerelmet legnagyobb magaslatára emeli, attól a szellemtől vezéreltetve, amelyet a lovagkor hagyott a nemzetre, s amely a hősök eszményét az előkelők eszményévé alakította át. Mi lesz ebből az ideálból a XVIII. században? A XV. Lajos korabeli szerelemnek eszménye már csak a megkívánás és a szerelem merő élvezet.

Élvezet, gyönyör! Ez a XVIII. század szava, titka, varázsa, lelke. Fölzabadult. A gyönyör táplálja, lelkesíti: ez a levegője, ez a lehelete, élet-eleme. Ez kering a vérében, ez forog az agyában. Varázsba burkolja ízlését, szokásait, műveit. Ez van a kor ajkán, ez látszik ki a kezéből, ez sugárzik lelkéből és külsejéről egyaránt. Ezt uralja a társaság; ez a tündére, múzsája, minden divatjának

jellege, minden művészetének stílusa. S nem marad fön­n semmi a nőnek ebből a századából, amit nem a gyönyör teremtett, érintett, amit nem az élvezet illata őrzött meg halhatatlan báj erekl­yéjeként.

Ennek a kornak az asszonya merő gyönyör. Ez öltözteti mezébe. Ez bujtatja láb­cskáit a kis papucsokba, mik egyensúlyt adnak járásának. Ez hinti ama port a hajára, amely mint felhőből szökteti elő az arca élet, kifejezését, a szempárja villámlását, mosolya ragyogását. Karjait csipkeözönbe füröszt­i. A ruha felső részével szinte igézetet ad egész testére; lepel nélkül igézően mutatja keblét, s nem csupán este a szalonban, hanem a nap bármely órájában az utcán is, amikor sétáltatja kísértő fehér bőrét és húsa teljét, amely a városnak éppoly kedveskedés, mint a virág, vagy verőfény.

A nő ruháját és részleteit a gyönyör eszeli ki és mintázza, diktálja a szerelem követeléseinek megfelelőleg, amidőn még a fátyolt is kísértéssé teszi. Ékszerei, kacérsága sze-

rei, mind olyan nevet viselnek, mik a férfi kedvét ostromolják és mintegy elébe mennek érzékei vágyának. S a gyönyörtől fölékesítve a nő mindenütt a gyönyört találja maga körül. Gáláns formái olyan sokszorozva verődnek vissza, mint valamely tükrös kabinetben. Egy-egy hölgy néma és meghitt tárgyaiban a gyönyör mosolyg és zeng; hívogatcsalogat a szoba dísze, cicomája az alkóv félhomálya, a boudoir langy melege, a selyemszövetek lágysága, a fekete satin „reveilleuse”-e, amelynek egében tükr foglaltatik. A falakra mindig szerencsés kalandokat szór, amelyek mintha számúznék a hölgy-lakosztályból még a festmények keménységét is. Ambra-illatba burkolja a nőt s finom, fátyolozott fényben élteti, álmodtatja, ébreszti, olyan bútorokon, amelyek mintha egyenesen csak az elernyedés számára volnának teremtvé; amelyek bágyadt lustálkodásra hívogatnak: szofákon és nyugvó-nyoszolyákon, „duchesse”-ken, miken a test fáradt, s szinte magaelhagyott pózok-

ban olyan szépen elomolhat, s a ruha, még ha csak egy kicsit csúszik is fölfelé, legalább a lábacska hegyét láttatja. A gyönyör fantáziája fantáziája egyben minden iparnak is, amely a nő számára dolgozik, minden fényűzési tárgynak, amely tetszését akarja megnyerni. S ha kilép ebből a lakásból, amelyben minden szelíd, enyhe, kacér, édes, simogató, titokzatos: a gyönyör követi ama koczik egyikében, amelyek oly kitűnő találmányok a félés ellen, ama „vis-à-vis”-k egyikében, melyekben szembe kerülnek a szemek, egybevegyül a lehelet, egybefonódnak a lábak.

Ha társaságba lép, a hölgyet kedves tere-fere, kétértelmű célzások, bókók, adomák, a divatos betű- és szójátékok fogadják, amelyek a legmagasabb társaságban hizelgések mezéébe bújtatják a cinizmust s folyton a galantéria visszhangját ébresztik a nő fülében, lelkében. A kor szelleme ostromolja őt, minden percben fölébreszti érzékeit: toilette-asztalára teszi a könyveket, melyeket ő sugalt, ő hozott divatba; ő adja kezébe

az alkóv-füzetkéket, a könnyelmű időtöltés iratkáit, a regénykéket, „tündérmesék”-et, amik tele vannak szabados allegóriákkal, tetszetős, pajzán, sőt illetlen sikamlóssággal, huncutságokkal, erotikus fantáziákkal, mikben egy barok-Kelet a Szarvaspark megcsömörlött szultánja elé az Ezeregyéj karneválképeit varázsolja. Ehhez simul a költészet is, amely a nőnek hódol, a nőkkel incselkedik. Phillis, örökké Phillis az, akit megtámadnak, aki viaskodik, aki rosszul védekezik; az ő pillantása, tüze, méze a versek tárgya. Sekély poézis, de illatszerekkel kábító! Marot-féle rondeau-k, miket egy Boucher dolgozott át rózsaszínre; mikben a gondolat már csak szerelmes turbékolás. Mint ha a XVIII. század irodalma térdén állva a nő előtt virágos kosárkában ama gerlicéket nyújtaná át neki, mikke! a virágáros leányok küldöttségben Franciaország királynőjének mutatták be hódolatukat.

Ha a hölgy zongorához ül, ugyanilyen dalokat énekel: Cytheréről, Iris csókjáról, az istennőről, „aki minket

szerelemre bír”. Ezek a dalok, pl. a Laborde 1773-iki dalcsokra, széltében el vannak terjedve; a trónörökösnek ajánlják, sőt egészen ártatlanul ajkára adják a refraint: „En blanc jupon, en blanc corset . . .”

S a nő ugyanezt a gyönyört, amely ott rezeget a beszédben, zenében, a társalgás hangjában, formáiban, viszontlátja a kor képzőművészetében, sőt még anyagiasabban, úgyszólván inkarnálva. Szobor és kép ingerlő, mulatságos és pikáns gráciájukkal vonják magára a figyelmét. A szobrász vésője, a festő ecsetje alól amorettek felhőjében egész Olympus kél ki, amelynek főistene a Kacérság. Ez az a század, amikor a meztelenség a levetkőzöttség színét kapja, s amelyben a művészet, — amidőn a szépséget megfosztja a szeméremtől, — Fragonard kis Ámorjára emlékeztet, aki a „La Chemise enlevée” c. képen egy hölgyről kacagva rabolja el az illő leölet. Milyen csinos, pajzán és ingerlő jelenetek! Micsoda mythológiai huncutkodások. Mennyi „félénk nymphea,” mennyi „titokzatos hinta!”

Mennyi szellemes illetlenség a nagy Baudouin, a kis Queverdo, Freudeberg, Lavreince lapjain. Gyors, eleven és pajzán vésővel készült rezes fametszeteket árulnak, terjesztik azokat az eszméket mindenfelé. Ezek a lapok beférkőznek a legelőkelőbb lakosztályokba is, sőt a szemérmetlen képek még fiatal leánykák szobáinak falára is rákerülnek, ágyuk felé; belekerülnek álmaikba is ezek a kacér erkölcstelenségek, a virágfüzérékkel összefont párok, a gyöngéd elérzékenyülés, csalogatás, meglepetés ama jelenetei, amelyek alá a metsző naiv citre nevéen nevezi a gyermeket, azaz az élvezetet, mint pl. Queverdo, a Saint-Marc grófhoz intézett ajánlásban.

Milyen ellentállást fejthetett ki a nő ez általános gyönyör közepette, amely mindenből kilehelt, mindenünnen érzékeihez szólt? Vájjon meghagyta-e neki a század, amely merő kísértéssel szorongatta, nemének végső védő erényét: szemérmét?

Meg kell mondani: a XVIII. század nője előtt nagyobbára ismeretlen

volt az az erkölcsös szemérmesség, amelyet a női nem azóta elsajátított. A szemérmesség akkoriban kevésbé finom, meglehetősen kevésbé respektált erény volt, s még hozzá kezdetleges, durva állapotban maradt, ha nem próbálta ki az évszázad impresziók, izgalmak révén. Az erkölcsökben olyan naivitás, szabadosság uralkodott, amely meglehetősen leszállította az értékét minden néposztályban. Minthogy nem volt köze a társasági örömhöz, nem is tanították a nőnek, sőt még ösztönét is alig kímélték. A leánynak, bármily serdült volt is már, hagyták, hogy férfakkal cicázzon, sőt még azt is tűrték, hogy férfi fűzze össze az ingvállát, csak úgy ártatlan játékból. Ha fiatal asszony lett, férfi vett mértéket az ingén egy-egy vállfűző számára. Asszonyka korában már ágyban vagy öltözködés közben fogadott, s illetlenségét gráciának, cinizmusát szabadságnak vették.*)

*) Rétif: *Les contemporaines*. — Cochin rajza: *Le Tailleur pour femmes*; D'Argenson memoárjai *Madame de Prie* fogadásairól.

Az előszobák, a jókedvű vagy rigolyás öreg rokonok beszédét még Moliére szabad szája hevítette, s ez a nyelv kifejező, színes, prüderiától mentes feszélyezetlenül eleven nyelv volt. Éppoly kevésbé szigorúak voltak az olvasmányok: a „Maranzakiana”, amelyeket valamely magasrangú hölgy mondott tollba Grécourt-nak, s egyéb gáláns gyűjtemények is kézről-kézre jártak; Voltaire „Pucelle”-je minden asztalkán ott hevert, s még a legnagyobb tiszteletben részesülő hölgyek sem titkolták, hogy olvasták, s pirulás nélkül idézték. S ha egy nő mindemellett megőrizte lelke szüzes-ségét, a kor-memoárokból ismert férje kevésbé termett arra, hogy azt meg is hagyja néki. Ereszt nagyon gavallérkodva bánt el a feleségével, akit szeretővé tanított ki, s ha jól vacsorált, szívesen részesítette barátait felesége álmának és ébredésének színjátékában. A világ dolgában tapasztalt hölgyek bizalmas beszédei, — mint pl. a közismert D'Arty aszszonyéi — levonták illúzióiról a fátyolt. Túlcsapongó kedvű „prover-

be"-eket, vígjátékokat, borsos prólógusokat hallgatott magántársasági színházakban, vagy rostély mögött a páholyokban. Esetleg még mindig megmaradt „szánalmas érzékenykedéseit” végképp elvette a filozófia, a „természetes”; egy-egy vacsorán valamely híres színésznőnél, pl. a Quinault kisasszony asztalánál, hallhatta Duclos vagy Saint-Lambert szónoki kicsapongásaiban, pezsgőtől mámoros paradoxonok közt a szemérmesség ilyen meghatározását: „Szép erény! De olyan, amelyet gombostűvel tűzködünk magunkra.”

Ilyen körülmények között az asszony azon a napon, amidőn a szerelem megostromolta gondolatait, nem talált magában s fizikai szégyenérzetében személyes erőt, védelmet e szó és képei kísértései ellen. S mily roppant erőlködéssel kellett küzdenie ennek a férjétől megrontott léleknek, hogy megőrizze legalább azt a kevés erkölcsi szemérmét, amelyet még magában érezni vélt a társadalmi szemérmertlenség oly számos nyilvános példájával, a számtalan viszonyal,

együttéléssel szemben, miket a közvélemény szentesített, így pl. e párokéval szemben: Belot asszony és Meiniéres elnök, Du Deffand asszony és Hénault elnök, Lespinasse kisasszony és D'Alembert, sőt Lecomte asszony és Watelet, akiket még a szigorú Madame Necker-nél is együttlátott a társaság.

Minden oldalról ostromolja a nőt a kísértés, még pedig nemcsak a durva, s anyagi, testi kísértés, amely fölkaparja érzékei nyugalma s szélyei kíváncsiságát, hanem még az erényükre rátartó finom lelkeket is veszélyeztető kísértés, amely a nemes érzés, a lélek érületi oldala ellen irányul, amely lassan-lassan érzékenyíti a szívet a szembe toluló könnyek révén. A legtisztább nők ellen a szerelem, üde poézis olyan ostromot akar intézni, amely méltó legyen e nőkhöz. A veszedelmet már nem férfi, hanem gyermek képében ábrázolják. A kísértés ennek a kornak ártatlansága mögé búvik, szinte ott játszik a nő térdein, s a nő azt hiszi, megküzd vele, ha kiszidja, s csak

akkor kergeti vissza, ha már ő maga meg van sebezve. Akárcsak az ismeretes anakreoni dalt hallanók a megmelengetett Ámorról, aki megnyilazza könyörületes vendégbarátját, vagy ahogy Choiseul asszony történetét halljuk azzal az érdekes gyerekifjú kis muzsikussal, aki olyan kitűnően zongorázik.

A hölgyet eleinte csak mulattatja; olyan bolondosán szereti, mint valami játékszerét, mint a kis kutyáját. Mikor aztán a kis ember bájban, észben, csínban, érzelmességben fölserdül, megvirrad a napja, hogy el kell tiltani gyermeki simogatásait, amelyek már nem illenek korához. Ekkor elveszti vidámságát, étvágyát: nem papái. Ólmos szívvel, mélán ül a zongora előtt, olyan szomorún, hogy Choiseul asszony megszánja s ezt a nyájas szót ejti ki fejecskéje fölött: „Kedves gyermekem!” E szavakra a gyermek zokogásba, szemrehányásokba tör ki: hát nem szereti már, hát megtiltja neki, hogy szeresse. S elnémul, ismét sír és ezt kiáltja: „S hogy bizonyítsam be, mily nagyon

szeretem?” Choiseul asszony kezére akar borulni könnyeivel, de a hölgy máris elmenekült, hogy elrejtse érzékenységét, könnyeit, szívét ez elől az édes elkínozott gyermek elől, aki úgy eseng egy nő szerelméért, ahogy az ember egy anya vagy egy királynő szerelméért eseng, térdepelve, a nő ruhája szegélyét csókolgatva. S hogy állhasson ellen a nő másnap és azután szíve részvétének? A fiú lázas és a „szíve sülyed”, — mint Barthélemy abbénak panaszolja. Rejtegetett könnyekkel méla, imádó bámulatba merül. Megöleli, amit Choiseul asszony megérintett, s ha ez egy tekintetével rendreutasítja, kitör belőle a panasz: „Mit? Még ez sem szabad?” Ennyi szűzi tűz, ennyi naiv merészség, a szenvedély ilyen természetes gyermekessége végtére Choiseul asszony tollára adja a kor, a nő kiáltását: „Bármit szeret az ember, mindig jó szeretni”. S talán nagyobb igazságot mond ki, mint maga is hiszi, ha ezt írja: „Szerelmem Ludovichez végéhez ér párisi útjával; pünkösdkor oda küldöm vissza.

Íme láthatja, mennyire mérsékelni fogom magam.”

De találkoznak a XVIII. században nagyobb gyermekek is, akik nagyobb veszélyt jelentenek a férjnek, ők még nem férfiak, de már annak indulnak. A gyermekség utolsó kacagása belevegyül a férfiasodás első sóhajába. Lényükön rajta az ifjú élet első bájharmata, a fiatalság türelmetlen tüze, könnyelmű bohósága. S nem is bajos nekik, hogy tessenek, hisz olyan korban vannak, amelyben század katonát kapnak, s szép szeretőre és pompás paripára szeretnének szert tenni. Csábítanak a léhasággal, amely bennük a hősiességgel vegyül, szép, fehér nőies bőrükkel, uniformisukkal, amely várja a tűzkeresztséget. A toilette közben tréfálkoznak a háborúval, s a hölgy gondolatban követi őket az ellenséges ütegeken át, lovas századokon át, az áttört falra, amelyen egy gránátos bátorságával háganak. S ha csakugyan hadba kel! szállniok, melyik asszony nem mondaná egész halkán: „Elmegy; verekedni fog; el fog esni!” — mint Bé-

lise de Marmontel, aki az elragadóan csinos tisztecske istenhozzáját halotta: „Nagyon szeretem kegyedet, cousine-om! Gondoljon egy csöppet kis cousin-jára; hű marad kegyedhez, szavát adja erre. S ha meghal, nem tér vissza, de gyűrűjét, óráját elhozzák majd Kegyednek . . .”

Oh, gyermeki szerelem, oh, ifjonti szerelem; a század végén eljön majd a költő, aki veszedelmeiteket, elragadtatásokat halhatatlanná teszi: Beaumarchais! Megteremti azt a naiv és akaratos kis teremtet, akiben a rakoncátlan gyermek és fiatal leány egyesül a férfúval: Cherubint, a férfúvá érés geniusát a XVIII. században.

Mily sok más veszély fenyegeti azonban még ezenkívül a nő erényét, becsületét a nagy forradalomban, amely a XVIII. században a francia szellemet átalakítja, amidőn a szenvedélyt föl váltja a vágy.

Ha a XVIII. század azt mondja: „Szeretlek!” — ez nem jelent egye-

bet, mint: „Kívánlak!” A kor erkölcsi komédiája*) az egész szerelmi játékot ama viharzó, arcátlan, győzelmes Cupidóban személyesíti, aki az előbbi szerelemhez így szól: „A te szerelmeseid ostoba fajankók voltak; csak sóhajtozni, csak panaszkodni tudtak, s környezetük visszhangozta „ah”-jaikat. Én eltöröltem a visszhangokat; én . . . Rajta, — mondom én, — szeretlek; lásd, mit tehetsz értem, mert az idő drága . . . , Az én alattvalóim egyáltalában nem mondják: „Meghalok”, hisz nincs eleve-nebb valami a világon, mint ők. Nincs többé szó epedésről, aggodásról, édes gyöttelemről; mindezt a múlt ostobaságainak nevezem . . . S nem is al-tatom el az alattvalóimat, sőt föléb-resztem, s oly elevenek, hogy nincs idejük, hogy gyöngédek legyenek. Pí-lantásaik kívánságok; ahelyett, hogy sóhajtoznának, támadnak. Nem így beszélnek: „Legyen velem irgalmas!” — hanem egyszerűen megragadják,

*) Marivaux: „La Réunion des Amours.” (1731.)

elragadják kívánságuk tárgyát: s ez a szükséges.”

A század ezzel kikötött a dolgok igazságánál; visszaadta az érzékeknek mozgásukat. Elnyomta a túlzásokat, a szenvelgéseket s dicsekszik is ezzel. Az újfajta szerelem nem titkolózik már, nem használja a sötét gallérokat, mikben meghültek a szerelmesek. Lakájhadának dörömbölésével, zajgásával ébreszti föl az udvarló az egész városnegyedet, melyben szépe szunnyad, s a kapuja előtt álló fogata mindenkinek tudtára adja boldogságát. Nincs többé titoktartás: a férfiak már legfeljebb csak becses személyük iránti elővigyázatból hallgatnak. Nincs többé nagy szenvedély, túlradó boldogság, hisz akkor az emberek ujjal mutogatnának reájuk; a szabad, a bátor, a „gránátos”-szerelem agyongúnyolná őket, ha továbbra is epekednének, s azon a sóvárgó, jámbor nyelven, amellyel a férfi azelőtt a nőnek hódolt! Mily megvető értelemben illetik ezzel a kifejezéssel: „tiszteletreméltó hajlandóság” („inclinations respectables”), azt

az egypár viszonyt, melyekben a tartós tetszés követi a pillanatnyi élvezetet, s amelyek tartósságukkal kihozzák a sodrából a társaságot. Tisztelet a nő iránt? Hisz ez sértés bájai iránt, a férfiúnak meg kész nevetség. Mi van abban, ha első látásra megmondjuk a nőnek, hogy szeretjük; ha értésére adjuk, mily hatást tett ránk; ha vallomást röpitünk feléje. Nem állítjuk-e föl azt az alapelvet — a férfiak nagyon lanyhán helyeslik, — hogy elég egy nőnek háromszor azt modani, hogy szép, hogy először megköszönje, másodszor elhigye, harmadszor megjutalmazzon érte. Miután így a formák eltávolítottak, a tisztesség is követi a formákat, az is elpályázik, s a szerelem először ismeri meg azt a konvenciót, amelyet Chamfort olyan világosan nevez el ezzel: „két szeszély kicserélése és két epidermis érintkezése”, s amelyek effajta euphuizmusok alatt rejtőznek: „passade”-ok, „futólagos szeszélyek”, „próbatétek; afféle viszonyok, mikbe a felek különösebb szenvedély nélkül mennek bele, mikben

megelégesznek azzal a kevés érzéssel, amit ki-ki maga visz bele, miknek végóráját már a kötés napján előre látják, s mikben minden nyugtalanságot, féltést, ízetlenséget és bánatot, minden komolyságot, meggondolást, kötelezettséget félretolnak. A viszony pár szóval kezdődik, melyet valamely zsúfolt szalonban egy szép férfi egy szép hölgy fülébe súg, s tréfa kíséretében megnyeri az engedélyt, hogy megint színe elé kerülhessen; megadják neki anélkül, hogy következtetést fűznének hozzá. Már másnap él az engedéllyel; kényelmes öltözetben, tréfás kópé színében teszi meg látogatását a toilette-jénél ülő dámánál, aki ámulva hallgatja bókjait reggeli üde szépségéről, s ez a bók szinte hízeleg neki. Erre kereken azt kérdi a lovag a hölgytől, vajjon a társaságban van-e már választottja, s a hölgy minden ismerősét irgalmatlanul végigszapulja. „De hisz Kegyed még szabad!” — így tér vissza a hölgyre magára, — „s vajjon mit kezd el a szabadságával?” Szóba kerül annak a szüksége, hogy ezt

a szabadságot alkalmilag el is kelt veszítenie: „Ha nem adja oda a szívét, az majd magától odaadja magát.” A férfi hangsúlyozza, mily előny járul a hölgyre abból, hogy szerelmesében tanácsadót, barátot, vezért kap, olyan férfiút, akit a világ formált. Ilyenül utal önmagára s melleleg ilyesmit ejt el: „Hisz megfelelnek Kegyednek, ha nem ostromolna ennyire az egész társaság”. Majd az a nő kerül szóba, akit abban a pillanatban magáénak vall: „ő kötelezett arra, hogy őt részesítsem gondoskodásomban, buzgalmamban; nem lett volna tisztességes tőlem, ha elutasítottam volna a kérését. Beleegyeztem szándékaiba; hogy kalandunkat ünnepélyesebbé tegyük, egy kis házat akart bérelni: pedig nem volt érdemes arra a legfeljebb egy hónapra, amit neki szentelhettem; tudtomon kívül be is bútoroztatta, mondhatom, rendkívül gáláns módon . . .” Majd elmeséli az ott titkon rendezett vacsorát, amelynél bizalmas kettesben lehettek volna, ha ő, a férfi, nem hoz magával öt vendéget, s a dáma nem

hí meg ugyancsak öt vendéget: „Buzgó s gáláns voltam s csak félórával utóbb távoztam, miután már mindenki elment. Ez elég volt, hogy abba a hírbe hozza . . .” S hozzáteszi: szabadságot vehet attól a hölgytől, anélkül, hogy szemrehányásaitól kellene félnie. Közben persze nem mulasztja ez az ember, hogy ne beszéljen a saját tulajdonságairól, életművészetéről s arról a különbségről, amelyet közte és egyéb férfiak közt teendő: dicséretet zeng a saját gyöngédségéről, amellyel megtűri, hogy a nők merő hiúságból elhagyják s mint élete szép vonását meséli el, hogyan zárkózott el egyszer három álló napig, csakhogy a hölgyeinek engedje át a szakítás dicsőségét, holott ő volt az, aki szakított a hölgygel. S ha ilyen halmaza az orcátlanságnak fölkiáltást csal nő-hallgatója ajkára, nem hallgat rá, sőt ezzel lép elő: „Becsületszavamra! Mentől tovább gondolok rá, annál inkább szeretném a Kegyed legsajátabb érdekében, hogy volna valakije, aki olyan, mint én”. S ha a hölgy kijelenti, hogy ha már

választana, csak szilárd és tartós összeköttetést óhajtana, a szeretetreméltó gavallér — tűzzel — így felel meg neki: „Csakugyan? Ha ezt el tudnám hinni, el tudnám követni azt a botorságot is, hogy okos legyek és Kegyedhez láncoljam magam. Valomásom kissé ügyetlen, mert életemben az első, amely ajkamat elhagyja; eddig mindig én elém jöttek. De íme, ez az eset annak a jele, hogy már vénülök . . .” Erre megbocsátó mosoly suhan a hölgy ajkára, s megvallja, hogy a gavallért, aki ilyen kedvesen és szellemeesen cseveg vele, elég érdekesnek és előkelőnek találja, de mélyebben meg kell még ismernie jellemét, meg kell győződnie érzései komolyságáról, mire a férfi olykor komoly képpel jelenti ki, hogy, — ámbár ő Franciaország legkerekesebb embere s kissé belefáradt, hogy divatos legyen — tekintettel, hogy olyan viszonyról van szó, amely esetleg le tudná láncolni, hajlandó megadni a hölgynek a 24 órai megfontolási időt: „Azt hiszem, ez elég tisztességes, még sohasem adtam

ilyen hosszút”. S ez az ostrom, amely — a kevés túlzást leszámítva — majdnem az egész kor ostrom-modorát képviseli, ezzel a szavakkal végződik: „Hitemre, asszonyom! Nem hittem, hogy a dolog olyan komoly közöttünk. Megtetszettünk egymásnak, ez igaz; Kegyed megtisztelt az-
 zal, hogy megnyertem az Ízlését, s Kegyed megnyerte az enyémet. Kegyed elé tártam hajlamaimat, Kegyed viszont elem tárta a Kegyedéit; tartós szerelemről szót sem ejtettünk. Ha erről beszélt volna, ez lett volna nekem a legkedvesebb; de irántam mutatott jóságát inkább csak rám-nézve szerencsés és futólagos sze-szély kifolyásának láttam, s ehhez igazodtam.*)

S az asszonyok csaknem mindig ellentállás nélkül adják át magukat a szerelemben végbemenő e forradalomnak. Gyorsan lemondanak „arról a mesterségről, hogy kegyetlenek legyenek”. Calprenéde-et, s „Phara-

*) Marmontel: Contes moraux. 1765. I. köt. („L'heureux divorce”). — Marivaux művei. 1830. IX. köt. (Le spectateur français.)

mond", „Cleopatra”, „Cassandre” című regényeit, miknek köteteitől duzzadnak a tizenötéves leánykák zsebei, mindazokat a könyveket, amelyek lelkét gyermekségétől fogva formálták: elfeledi mint asszony, mihelyt a társaságba lép, mihelyt belelékzi a kor levegőjét. Százada, a példák csábításai, az élet művészetében előrehaladottabb barátnőinek gúnyos évődései mihamar kitörölték lelkéből a heroikus szerelem ízlését, sőt emlékét is: habozása, remegő vallomásai, nemes daca, elragadtatásai a kegy ártatlan jelei után, a tekintetek finomult megtartása, szélső nemeslelkűsége és udvariassága: mind-mind elmosódtak a lelkében. Rohamosan letett minden romantikus illúziójáról: oda már a nappal oly finom szövésű hímes álmai és sóvárgásai, az éjszaka álmatlan lázai, az első szerelem oly szép kínjai, amelyek — ha az intézeti társalgóban először látott kedves véletlenül elmaradt, — olyan fájdalmas sóhajokat csaltak ki kebléből, fohászzkodásokat ehhez „a kedves Pyramus”-hoz, s azután mo-

nológokat, mikben „oh, én boldogtalan leánynak” nevezte önmagát. S nem szakadt vége a sóhajoknak, fohászkodásoknak éjszaka sem: virradatig játszotta maga elé ezt a nagy regényt.

De hogy lehetne megőrizni ezt a gyermeki fantáziát, hogy lehetne hevílni ilyen játékok iránt, oly társadalomban, amely csak az anyagiaságot, a szenvedélyek kellemességeit vadássza s elveti a szenvedélyek nagyságát, erejét, naiv túlzását és önkénytelen, emelkedett költészetét? Az asszony csak azt látja, mint üldöz és tép össze körülötte a gúny mindent, amit ő a szerelem mentségének tartott, a szerelem tisztességét, leplet, nemes erényeit. A társaság minden vallomása, ezer meg ezer nyilatkozata, néma példája megtanítja, hogy a nagy szavakban nagy az üresség és magasszárnyalású érzelmekben sok a botorság. Szemérem, erény, szerelem, mindez szentségüket veszelve meztelenül áll előtte. Elér oda, hogy már pirul szíve rezdülésein, gyöngédsége lendületén, amelyek fia-

tal leány-lelkét ódon „román”-ok álmaiba ragadták. S minthogy ehhez a szégyenhez a nevetségesség félelme is hozzájárul, oly pompásan leveti első jelleme előítéleteit és cacsóságait, hogy amidőn viszontlátja kolostori korszakának szerelmesét, — akire oly boldog zavarral gondolt, álmodott akkor, — már a „kész” asszony pajzánul kacér arcával, kihívó pillantásával és mosolyával fogadja. Mintha egész magatartásával a Marivaux asszonyának mondását akarná a férfi értésére adni: „Megengedem önnek, hogy újra fölvegye láncaimat; de nem fog velem már úgy unatkozni, mint akkor, s bennem jó pajtásra fog találni”.

Ha a nő ekképpen levetette a múltja s első ifjúsága előítéleteit, s elért a kacérság e pontjáig, már csak igen kevés aggálytól kellett szabadulnia, s nem esett már távol attól a lelkiállapottól, amelyben a kor asszonya kívánta s kereste a kor által „affaire”-nek nevezett viszonyt. Nem sokára toilette-jénél, sétáin, a színházban mindig egy férfitől kísérve je-

lent meg, aki napról-napra iparkodóbb lesz, s akit minden vacsorára meghívatott, amelyre ő maga hivatalos volt. Első „affaire”-je alkalmával az asszony még ama „prude” nők közé tartozott, akik még nem tudtak tizennégy gondterhes nap után sem határozni s akik még egész hónap letelte alatt sem kapituláltak. Ám ennek mégis csak vége szakadt egyszer: egy este a hölgy gavallérjával mutatkozik az Opera nagy páholyában, s ezzel hivatalosan bejelenti kedvességét a közönségnek. De röviddel utóbb bekövetkezik a kiábrándulás; az asszonyka tévedett választásában; a viszonyukban nem volt kellő harmónia, amely lebilincselhetné, s szépszerivel menesztette az udvarlót, mint az az imént nőjét menesztette. Majdnem így szólt az ifjúhoz, akit szeretni vélt, mint D'Esparbés asszony Lauzun-höz, aki éppenséggel nem volt még egészen kinevelve: „Hidd meg nekem, kedves cousin, az ember manapság már nem ér el azzal sikert, hogy romantikus; ez csak nevetségessé tesz és ez mindent megmond.

Nagyon tetszettél nekem, kedves gyermekem; nem tehetek róla, ha te ezt nagy szenvedélynek vetted és azt hitted, hogy örökké fog tartani. Mit bánthat téged az, ha ez máris megszűnt, s én akár másvalakit fogadtam be, vagy egyáltalában kedves nélkül maradok? Sok előnnyel dicsekedhetel, amelyek megnyerik a nők tetszését, élj velők, tess nekik s légy meggyőződve, hogy az egyik nő elvesztését mindig jóvá teheti egy másik nő; ekképpen mindig boldogok és szeretetreméltóak lehetünk.”*)

S úgy vált szét a pár, ahogy összejött. Boldogok voltak, hogy egymáséi voltak, s elragadtatással töltötte el őket, hogy már nem egymáséi.**)

Most megnyílt a nő előtt a tapasztalatok pályája. Belépése berohanás lett, örvénylett a zuhatagjain, szerelmet követelt a szeszélytől, a tetszéstől, a fantáziáktól, mindentől, ami a szerelmet ámítja, elkábítja, el-

*) Lauzun herceg memoárjai. 1822.

**) Ligne herceg: *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires*. Drezda. 1795—1811. VIII. köt.

ernyeszti; jobban hízeleg neki, ha kívánságot ébreszt, mintha tiszteletet ébresztene; hol ő hagy el, hol őt hagyják el; a szerelmezt úgy veszi, mint a divatos bútordarabot; sőt valomását is mintha kihallanék a Gauszin kisasszony feleletéből arra a kérdésre, mit csinálna, ha a szerelmese elhagyná: „Mást csípnék föl helyébe”. Van-e ebben a korban nagyobb, csodálatosabb ritkaság, mint egy igazán szerelmes férfi, egy „vidéki előítéletekkel” eltelt férfi, akinek „igényei vannak az érzésekre”? Általános az a nézet, hogy egy harminc éves asszony „ivott már minden gyalázatból,” s nem maradt egyebe, mint tisztességtelenségének bizonyos eleganciája, bukásának könnyed gráciája, s bukása után egy nesztelen vagy legalább illedelmes szerelmi játék, amely a lefokozástól megóvjá. Teljes magafelejtése után csak a méltóság egy kis maradványa minden, amit szemérméből a szabadosságba át tud menteni.*)

*) „Le sofa.” — Dorat összegyűjtött művei. 1764—1789. „Point de lendemain”.

Szabadjára bocsátva, a változásnak alávetve a nő galantériája nemsokára fölveszi a férfi kicsapongásainak formáit és viselkedését. A nő, — mint egy anonym hölgy mondja, — élvezni akarja tisztessége elvesztését. Az élvhajhász férfiakat utánozva, ők is vásárolnak kis házakat, személyesen; maguk választják ki a portást, hogy megbízható legyen, hogy semmi se zavarja őket, ha ott akár szerelmesüket is meg akarják csalni.*)

Az uralkodó elméletek, amelyek a társadalomban minden erkölcsi igazságot megrázkódtatnak, vagy fölforogatnak, csak bátorítják a női öntudatot, amidőn neme kicsinyességei alól fölmentik. Egészen már szabályokat állítanak föl tisztessége számára; becsületét mintha máshová helyeznék, s függetlenítik szemérmétől, érdemeitől, kötelességeitől. Szerénység és illendőség? — a XVIII. század műve, hogy föl szabadította a nőt ezek alól á nyomorúságok alól. S cserébe az erényekért, miket eleddig a nőtől ter-

*) Adélé et Théodore. (Genlis asszony.)

mészete és jelleme követelt meg, most már csak a tisztességes férfi erényeit követeli meg tőle is.

Az új szerelmi elméletet tökéletesen fejti ki egy novella, amely már címében is sommázza azt: „Point de lendemain”. („A ma holnap nélkül.”) Az új tan szerint, — bölcsészetiileg szólván, — „csakis olyan kötelességek vannak, amiket a nyilvánossággal szemben vállaltunk, amidőn betekintést engedünk neki titkainkba, s egypár indiszkréciót követtünk el vele”. Legfeljebb egy kis sajnálkozás, amelyeit nyájas emlékezés a kárpótlás. Egyébként hódolnak az élvezetnek, a rendes eljárás minden egyéb féke, gyötrelme, zsarnoksága nélkül.

A kényelmes szofizmák, a szemérmelenség apológiái, az erkölcstelenség leckéi szinte a kor levegőjében vannak; az észből a szívbe hatolnak s a fölvilágosult, felbízott, elkábított nőben elfojtanak minden lelki ismeretfurdalást, hisz a könnyelmű fölfogást egyenesen előmozdították a rendszerek, eszmék, mik e társada-

lom csúcsairól terjedtek el lentre, mik a leghíresebb emberek, a legtekintélyesebb szellemek ajkáról eredtek.

S a szerelem, amelyet a naturalizmus és a materializmus proklamált, amelyet Helvétius Ligneville kisaszszonnyal házassága előtt gyakorlatilag kipróbált, s amelyet Buffon ebben a híres mondatba öntött: „A szerelemben csak a testi elem a jó” —: ez a szerelem, a testi szerelem végre a nőnél is teljes brutalitásában jelentkezett.

Ez új filozófia végén azután, — ha föllibbentjük a fátyolt a századról — egy meztelen, csapodár, szabados bálványt pillantunk meg, amelyet, félhomályban, álorcás imádók rajonganak körül, akik a kétes fényben felavatásokat, mysteriumokat, titkos testvéresüléseket ünnepelnek. Számos csoportra oszlik ez a furcsa szabadkőművesség a minden formát és szertartást elvető „antifaconniers”-től kezdve e csoportok szívéig, a „boldogság szigeté”-ig, a „boldogság nagy rendjé”-ig, ahol ceremónia, nyelv,

fölvató énekek: minden a tengerészeiből van merítve. „Mester”, „hajóparancsnok”, „rajparancsnok”, „alten-gernagy”, — ezek a fölvettek rangfokozatai, akik ígéretet tesznek, hogy szívükön viselik a rászegzett horgonyt, s megtesznek minden tőlük telhetőt minden férfi- és hölgylovag örömére, boldogságára, elvezettetik magukat a boldogság szigetére és más matrózokat is odavezetnek, akik az utat megismerik. Sokkal féltékenyebben őrzik titkukat az „aphroditák”, akik gyakorta változtatják székhelyüket is és tagjaikat megtisztulás céljából szétszórják, akik közt a férfiak ásványok, a nők pedig növények neveit veszik föl. Ellenben egy másik rendszernek, amely ezt a jellemző nevet vette föl: „a pillanat társasága” — kéziratban megmaradt szabályzata, alkotmánya megismertet azzal, hogy e társadalom legmagasabb osztályai mennyire vetettek el és vetkőztettek le mindent, amivel azelőtt a galantéria körülvette a szerelmet, hogy legalább egy kis udvariasságot, kacér báj, emberi nyájas örömet őrizzen

meg számára.

Ellentétben a cynizmus ápolására alakult egyesületekkel, a galantéria eszmekörének másik sarkán a főrangú társaságban keletkezett egy szekta, amely helyénvalónak látta, hogy még a szerelmes vágyódást is kárhoytassa s eltörölje. A testi szerelem túlhajtásai, a szabadosság brutalitásai természetes visszahatást szültek, s a finomabb lelkek egy kisebb csoportját a platói szerelemre utalták. A szalonok diszkrét zugaiban megvonult urak és hölgyek csoportja lassankint ismét visszatért a szív félhangos kacérkodásaira, a szellem sóhajtozó édeskedéseire, csaknem a régi gyöngédségek egész lajstromára. Ez a társaság tervezte az „állhatatosság rendjé”-t („l'Ordre de la Persévérance”), amelynek templomában három oltárt emeljenek: a becsületnek, barátságnek, emberiességnek. — Az „érzelem rendje” (l'Ordre du Sentiment”) a neve egy másik gyülekezetnek, amelynek tagjai magasérzésű urak, akik az ízlés, modor, elvek finomságát, a Nagy Század ha-

gyományait, a szerelem lovagiasságának utolsó virágzását ápolják. S a hódolat, a tiszta szenvedély elfogadására ímhol a hölgyek, akik nem pirosítják magukat, a sápadt, chaise-longue-jukon elomló szentimentális hölgyek, akik mintegy arra termettek, hogy a távolból imádhassanak, szinte vallásos tiszteletben részesüljenek. Hangadójuk Madame de Gourgues, magaelhagyásával, epedő gráciájával. Közelében ott áll az a fekete szemű, halovány ifjú, elhanyagolt, be nem porozott hajával, Jaucourt lovag, a gyöngéd regények igazi hőse, akit női álmok és kísérteties történetkéek hemzsegnek körül, s akit a század oly találóan nevezett el „Holdvilág”-nak („Clair de lune”). Ő ennek a genrenak mestere; egvetlen vetélytársa ama Guines gróf, aki oly büszkén, oly tartózkodóan s oly gáláns jelekkel vallja meg szellemi vonzalmát Montesson asszonynak.*) Ám ennek a legvaskosabb XVIII. század közepette kísérletező platonizmusnak

*) Genlis asszony memoárjai. I. köt.

őszintesége iránt is kétségek merülnek föl az emberben, ha azt látja, hogy épp az említett platói viszony mint végződik: Montesson asszony az orléansi herceg felesége lesz, s Guinness úr, simán lemondva szerelméről, követi állást kap tőle.

Ha azonban hű és igaz képet akarunk a XVIII. századról, ha megkeressük maradandó vonásait, átlagos kifejezését, s mellőzzük túlhajtásait, kivételeit, amely a kor minden pamfletjából, satírájából, könyveiből — az igazságon sokszor erőszakot téve — kiárad: azt találjuk, hogy a szerelem lényege nincs sem ama túlzásokban, amely a szerelmet a mozgások és gerjedelmek esetlegének szolgáltatja ki, sem azokban a viszonyokban, amelyek a tiszta érzelmekből táplálkoznak. Keresni kell elsősorban a nő bizonyos könnyelműségében, aki ugyan fegyvertelen, de azért megvan a joga, hogy válasszon, s mégis, úgy lép a szerelmi viszonyba, hogy esze-ágában sincs az állandóság, nem is követel erre nézve ígéretet, s csak azt akarja, hogy legalább egy perc-

re elragadja a pillanat szenvedélye, gusztusa. Erénye ugyanabban a furcsa állapotban leledzik, aminőnek az agg, haldokló filozófus: Fontenelle látta az életét: hogy t. i. beállt a továbbfennállásának lehetetlensége. Természetes odaadás, gyöngeség, apáthia vesz rajta erőt, amelyet a következő, női ajakról származó vallomás fejez ki: „Mit akar? ő abban a helyzetben volt s én is; mindketten mintegy elhagyatva éltünk; én mindennap láttam őt s csak őt . . .”*)

A XVIII. század szerelme egyenes arányban áll a század nőjével, az ő tükrözője: sem nem nagyobb, sem nem mélyebb, sem nem magasabb. S ha ezt a nőt kihallgatjuk, tanulmányozzuk, ha típusra vezetjük vissza egyéneit s magunk elé állítjuk erkölcsi személyiségét és fizikai organizmusát: azt találjuk, hogy a XVIII századtól megalkotott nő alig különbözik attól a társától, akit a XIX. század civilizációja hozott létre. A párisi nő mindkettő; az a párisi nő,

*) Mémoires de Tilly. I. köt.

aki, olyan izgató körben nőtt fel, amely sietteti, erőlteti a test korai megérését s megteremti azt a petyhüdt és ideges testet, amely sohasem fogja ismerni az érzékek és a temperamentum vaskos egészségét. Testi alkata tehát nem látja el uralkodó akarattal. Nézzünk szívébe: kedélye mozgalmaiban, ösztöneiben sincs erő, lendület, szenvedély. Belsejében nincs már semmi a gyöngédségnek abból az ellenállhatatlan szükségletéből, a szív kiöntésének kényszeréből, amely úgy el szokta ragadni a nőt, s ellenállhatatlanul készíti, hogy átengedje magát a szerelemnek. Most csak egy kedves, részvételt teljes szívecskét látunk, amelyet meghat az ima; amely mindent szeret, amit enyhén érint; amely szereti a könyfacsaró emóciókat, az érzelgős elméleteket, a melancholiákat, amelyek mint távoli, szomorú zene hangjai simogatják. Ebben a szívben több a képzelődés, mint a szenvedély, több a gondolat, mint a szerelem érzelme. Caliani szerint: „e kor (t. i. a XVIII. század) hölgyei nem a szívükkel, ha-

nem a fejükkel szeretnek”. Igazat mondott. Az egész század alatt rajta van a szerelmen a szellem kíváncsiságának s a gondolkozás szabadoságának bélyege. Mintha a nő valamely képzelt boldogságot keresne, vagy legalább képzelt élvezetet, amelynek illúziója gyötri és tévútra vezet. Ahelyett, hogy megadná neki az érzéki szerelem kielégülését s a gyönyörérzethez bilincselné, a szerelem nyugtalansággal tölti el őt, próbatétről próbatétre, kísértésből kísértésbe viszi, amidőn minden új lépésnél, amellyel a gyalázatban továbbhalad, a szellemi korrupció, hazug eszmények, a kicsapongás szeszélyes álmai mákonyával bódítja el.

Még a legnagyobb szerelmi botrányok, kitörések is csak a fej hevületei, amelyek motívumában nincs semmi érzéki; merőben a hiúság az indítéka. A nők gyakran ellenállnak az előttük térdeplő, esengő ifjú Cherubinoknak, s olyan kellemes férfiaknak is, akik teljesen megnyerték tetszésüket. Az is előfordulhat, hogy erőt mutatnak a szokás, a bensőség,

a szépség, a férfias erő, kellem, sőt szellem ezer kísértésével szemben is, amelyek mindenha veszedelemmé tettek a férfit a nő számára. De van a kísértésnek egy neme, amely ellen meg sem próbálják a védekezést, amelynek varázslata elől nem is akarnak menekülni: nem kell egyéb, mint hogy egy „divatos” férfi lépjen föl, s még azt a fáradságot sem követelik meg tőle, hogy lehajoljon az elejtett szívekért, annyira megrontja a korabeli nő szerelmét a hiúság! A „divatos” férfinak teljesen odaadják magukat, támogatják szerelmes barátságukkal, cselszövéseikkel, befolyásukkal: bevezetik a legjobb udvari körökbe, büszkék rá, hogy szolgálhatják jutalom nélkül, büszkék, hogy ezek a férfiak éppúgy menesz-
tik őket, ahogy befogadták. Hisz szerelmi nyilatkozatként fogadják már azt a köriratot is, amelyet Ligne herceg emlékiratai szerint Létoriére ugyanaznap egy sereg dámának küldött szét, kiket még nem is ismert. S ha ez az ellenállhatatlan divat-arszlán csak annyi fáradságot ad ma-

gának, hogy kegyesen elfogadja a győzelmet, láthatjuk, mint esengenek irgalmat tőle a legtisztábbak, a legerényesebbek, azok akik eladdig minden kísértés elől megóvták boldogságuk és erényük békéjét; megóvták, s ime, neki áldozzák. Csak akarnia kell s még Tourvel asszony is veszve van.*)

Nevezék csak Richelieu-nek s egyedül neve hatalmánál fogva diadalmasan lépkedhet, mint egy pogány isten, végig a hódoló századon. Bálvány ő, aki előtt a szeméremnek már csak könnyei maradtak. A nő szinte hajhássza a kegyet, hogy ő vegye el a jó híret, hogy veie keveredjék botrányba: tisztességet talál a gyalázatban, amely ő tőle ered. Előtte lerakja fegyverét minden és mindenki: a kacérság éppúgy, mint az erény, a hercegnő éppúgy, mint a fejedelmi vér. A régens udvara, XV. Lajos udvara, ifjúsága, szépsége mint kéjnő kelletti magát előtte. A nők éppúgy hajbakapnak érte, mint a dühödt fér-

*) A „Liaisons dangereuses”-ben.

fiak s érte mérkőzik össze kétszer Polignac hercegné és De Nesle márki nejének pisztolya a Bois de Boulogneban. *) Vannak kedvesei, akikben a tetszenivágyásuk még féltékenysé-
güket is elnémítja, akik még hűtlenségét is elősegítik; akiknek türelmét nem tudja kimeríteni, s akikben hiába akar megalázással csömört kelteni. Akit megsért, az kezét csókolja; akit elkerget, az visszatér hozzá. Már meg se számlálja az arcképeket, a hajfürtöket, láncokat, gyűrűket, s meg se ismeri már: azok akik adták, emlékezete fiókjában éppoly rendetlenül hevernek halomban mint a tárgyak az almáriomaiban. Minden reggel hódolatokra, egész csomag esengő levélre ébred. A legtöbbet föl se bontja, s oly szavakkal dobja félre, amely arcul ütésszámba mehet: „ez is olyan, amelyet nem érek rá elolvasni”. Amidőn meghal, még öt lepecsételt billet-doux-t találnak nála, öt főrangú dáma kézírását, amelyben éjszakája egy óráját könyörgik maguknak. S ha

*) Richelieu herceg memoárjai. II. köt.

olykor leereszkedik odáig, hogy kibontsa az írást, tekintete ásítva siklik el a lángoló, esdő sorokon, s úgy ejti ki őket a keze, mint a miniszteré az alázatos folyamodványt . . . S ha nem Richelieu, akkor valaki más ... A nő édeskeveset törődik azzal, honnan jött ez a férfi, mi a származása, neve, rangja, állása: ha csak fedezi őt a divat, ez már elég, hogy megtiszteltetésnek, kitüntetésnek vegye a kegyét. Lehet, hogy ez az ember komédiás, énekes, akinek még arcán van a színpadi festék: ha a közvélemény híresnek ismeri el, győztes a neve. A legmagasabb rangú, a legfiatalabb hölgyek is meghívják, kegyeket kérnek tőle, értésére adják előzékenységüket s megizleltetik vele alázatosságukat, hálójukat. Börtönbe mennek érte, majdnem meg is halnak érte, mint Stainville grófné Clairval-ért. Szinte buknak rá ama hírhedt grófné dühével, aki az egész világ színe előtt jajongta: „Elkergetett! Elkergetett!” vagy azzal a makacs akarattal s elszántsággal, amelyet Épinay asszony mostoha-

testvére, Jully asszony tanúsított Jélyotte iránt. „Ne is gondoldj rá, kedves testvérem; ő operaénekes, aki az egész világnak játszik, s aki tisztességi okokból nem lehet a barátod,” — mondja neki Épinay asszony. — „Csak csöndesen, kérlek csöndesen!” — feleli neki mostohanővére. — „Meggondtam már neked, hogy szeretem, s te úgy felelsz nekem, mintha azt kérdeztem volna tőled, hogy jól teném-e, ha szeretném.”

A botránnyal azonban még nincs vége a dolognak; mert a XVIII. századnak volt fenntartva, hogy a szerelemben, a férfi és nő viaskodásában, belevigye az istenkáromlást, a hűtlenséget, egy komédia bűnös gyöngyöreit. A szerelemből taktikát, a szenvedélyből művészetet, a megindultságból csapdát, a vágyból álarcot csinált, hogy azt a kevés lelkiismeretet, őszinteséget, gyöngédséget, amely a kor szíve mélyén még megmaradt, a paródia viharos kacajával fojtsa el s irtsa ki.

Ebben a szerelmi csatározásban s játékban, a szenvedélyek e színpadán,

amelyek magukat is színjátéknak adják, a század talán a francia jellem legmélyebb tulajdonságait, legtitkosabb forrásait, a legmeglepőbb ketősség gerincét tárja föl. Hány nagy diplomata, hány névtelen, Dubois-nál ügyesebb, Bernis-nél szívósabb nagy politikus akad a férfiak ama kis csoportjában, amelynek nincs más gondolata, nincs életbevágóbb ügye, mint a nőcsábítás, nincs más életcélja, pályája! Mennyi tanulmányt, szorgalmat, tudást áldoznak erre! Mily színjátszó művészet! Mily ügyesség az álruhákban, mikről a „Faublas”-ban olvashatunk! Íme, ez a Custine gróf, aki oly ügyesen öltözik fodrászsnőnek, hogy levághatja a szeretett hölgynek haját, anélkül, hogy ez fölismerné. Mennyi kombinációja a regényírónak s a sztratégának! Egyik sem intéz hölgy ellen ostromot, anélkül, hogy úgynevezett haditervet ne dolgozott volna ki, anélkül, hogy ide s oda ne forgatta volna a helyzetet, mint egy író, aki agya velejében bogozza a regénye, drámája bonyodalmát. S ha az ostrom megindult, mindannyian

végig bámulatos színjátszók maradnak, akárcsak a kor ama könyvei, mikben egyetlen érzelem sem jut kifejezésre, amely ne volna merő kép-mutatás és hazugság. Kiszámítanak minden hatást, minden lépést, s ha pathosra van szükség, kiszámítják a percet, amelyben el kell ájulniok. A legraffináltabb fokozatokban tudnak áttérni tiszteletből meghatottságba, melancholiából elragadtatásba. Pompásan tudják mosolyukat sóhajtás alá rejteni; olyasmit írni, amit nem éreznek, hidegvérrel tüzet tenni a szavakba, s a szenvedély álarcában össze-visszakuszálni azokat. Vannak pillantásaik, mik mintha észrevétlenül villannának föl; szerelmes mozdulataikat, fölkiáltásaikat otthon, a tükör előtt tanulták be. Beszédükből mintha szívök áradna ki, hangjuk úgy reszket a megindultságtól, beszélőszervük annyira hangolva van a sok gyakorlat által a mesterséges érzékenységhez. Egyikük jelszava: „Ne mulassz el semmit!” S csakugyan, mit sem felejtenek el, ami megrezegtetheti egy női lélek érzékeny húrjait,

ami lekötheti érdeklődésüket, ami gyöngítheti lényüket. Számításaikban még az időjárás is szerepel, s az az elernyedés, amely a nő érzékeit langyos esős nap, vagy esti szürkület bágyadtságában meglepi. Pontosak és szorgalmasak. Magukkal szemben is súlyt helyeznek rá, hogy szerepüket az első jelenettől az utolsóig kitűnően játsszák. Erre büszkébbek, mint a meghódított nőre, mert sokszor csábítói virtuozitásukba idővel az artista-hiúság és önszeretet vegyült. Sőt játéukba belevitték az igazi színművész tudatosságát. S hogy az illúziót teljessé tegyék, hogy romboló és izgató munkájukat betetőzzék, sokan egész személyük hazug voltát még arcukra is átvitték: redőket festettek rá, fehér festékekkel sápasztották el, a poudre-t kimosták a hajukból; nem ittak bort, hogy mentől fakóbbak legyenek; sőt akadtak, akik a döntő találkára, a reménytelenség kifejezésére híg „gummi arabicum”-mal rosszul letörölt könnyek nyomait rögzítették orcájukra.*)

*) Tilly emlékiratai.

Mások egyenest nekimentek a cél-
nak. A férfi, attól a naptól fogva,
amikor már arra, hogy tessék, nem
volt szüksége, hogy szerelmes is le-
gyen, azt hitte, hogy sietősebb ese-
tekben attól is fölmentik, hogy sze-
retetreméltó legyen. Ezzel a gondo-
lattal elbukott a nő utolsó tisztelete
is, amely még körülvette s a szerelem
nem szégyelte többé, hogy erőszakot
tegyenek rajta. Szemtelenség és meg-
lepés korszerű eljárási módok lettek;
ha a férfi eszközül használta, nem
tűnt föl sem a becstelenség, sem az
aljasság színében; sikere még bizo-
nyos dicsőséget is sugárzott rá. Mi
több, még az ekképpen brutális mó-
don bántalmazott nő is bizonyos hí-
zelgő megalázást talált a csábítás e
közönséges módjában. Hány durva
támadás talált bocsánatot? Mennyi
viszonyt, sokszor tartós viszonyt
kezdték ilyen arcátlanul, kocsiban,
amelynek kocsisa gondosan ügyel
arra, hogy a leghosszabb utat válasz-
sza, süketnek tegye magát s lépés-
ben hajtson. A társaságnak az ilyen
merész csínyekre másnap nincs egyéb

megjegyzése, mint: „Mindennapi kaland; alapján véve egész kis dolog!” Nem csinál-e iskolát az erőszak még a legjobb társaságban is? Egy szép napon még Franciaország királynéje ruháját is meri megérinteni, s azzal az egy Lauzun herceggel szemben, akit elkergetnek, a század vallomásos könyvei számtalan „hőst” mutatnak föl, akik szerencsésen úszták meg vakmerő kalandjaikat. A brutális galantéria, amely így diadalról diadalra, a túlfinomult cinizmusról a fajtalanság ingyencségeire siklik át, végül elveket, bizonyos filozófiát, védőeszközöket talál ki magának. Tudós elméletbe öntik a „pillanat megragadásának” művészetét; találkoztak „bel esprit”-k, akik azt hirdették, hogy egy vakmerő férfi tulajdonképp sokkal több respektust árul el egy hölgy iránt, mint egy pipogya udvarló; hogy csakugyan nagy tekintettel van iránta, amidőn megkíméli a fokozatos vallomások hosszú kínjától, s annak a szégyennek érzetétől, hogy íme, elfelejtkezik magáról, s ezt szükségtelenül meg is vallja ön-

magának. *)

De a férfiak a diadalnak egy fajtát tartják különösen nagyra: a szellem által kivívott győzelmet. A legraffináltabbak, a csábítók mesterei csak ebben találnak egyre megújuló élvezetet; érzik a nő igazi meghódításának gyönyörét. Minthogy szokás és siker eltompította már érzéseiket a durva erőszakosságok, meglepő rohamok ellen, önmagukkal kötnek fogadást, hogy egész a nő szívéig nyomulnak előre, anélkül, hogy még csak meg is próbálnák, hogy hozzáérjenek, hogy csak egy pillanatra is érzéseiket ingereljék. Egyedül eszét akarják izgatni, zavarba hozni, csábító szeszélyekkel elcsavarni, míg egész személye nem hajlik a váratlan, sőt szinte önkénytelen kezes odaadásra. Az ilyen férfiaknak minden összejövetel harc. brutalitást nem ismerő, de irgalmat sem ismerő harc, amelyből a nő a férfi szellemétől megalázva, fölényes ravaszságától megfélekezetten s leigáz-

*) Crébillon fils: Le hasard du coin du feu.
La Nuit et le Moment.

va kerül ki, bár nem szerelmesen, de legyőzötten. Mihelyt ezek a férfiak találkát kaptak, s alkalmat egy kis beszélgetésre: a vadász hidegvérét egyesítik egy jó katona sasszemével, ahogy a nőt megtámadják, üzöbe veszik, mondatról mondatra, szó szó után nyomják, egyik védelmi állásból a másikba verik, üzik, a támadás körét egyre szűkebbre vonják körülötte, sarokba szorítják, kényszerítik, s a beszélgetés végén a kezükben tartják vonagló idegekkel, dobogó szívvel, lelkendezve, mint egy röptében elfogott madárkát! Szinte megdöbbenő látvány, mily szemtelenséggel és gúnnyal kerítenek karmaikba egy-egy kacér, vagy vigyázatlan asszonykát. Hallani kell, micsoda bámulatos ügyességet fejtenek ki. Az eszmék arcátlanága még sohasem bújt ilyen átlátszóan a tartózkodó kifejezések leple alá. Aközé, amit gondolnak, s aközé, amit mondanak, a hölgyre való tekintettel, alig tesznek egy-egy elcsavart fordulatot, lenge leplet, amely hasonlít arra a finom tafotaháziruhára, miben az urak a kasté-

lyokban a dámákat fölkeresni szokták ...

A férfi először mentegetőzik, hogy illetlen időben jött; teszi magát, hogy azt hiszi, nagy elfoglaltságot zavar; elharapott ajkkal hazudja le a boldogságot, amelyben részesül; utóbb megvallja, de kérve-kéri, tartsa titokban, mert szégyelli. A gavallér izgatja a nőt egy barátnője egykori bírásával; részletesen lefesti őt tetőtől talpig. Készakarva indiszkrét, mintha attól tartana, hogy hallgatásával jövőre is diszkrécióra kötelezné magát. Bölcselkedik a feledés szükségéről, de ugyanakkor egy nő nevét említi, aki csak az imént emlékébe idézte, hogy gyöngéden szerette. Folyton a tiszteletet emlegeti, de ugyanakkor tiszteletlen; csodálkozik, kit tart a közönség a vele beszélgető hölgy szerelmeseinek; mintegy varázslámpában megmutatja neki nevetséges voltukat. Kifejti a különbséget, amely a közt van, ha egy hölgyet szeretünk, s a közt, ha bírjuk. Magasztalja a modern filozófia jótéteményét, amelylyel végre elnyomta a női képmuta-

tást és a prűdéria szenvelgéseit; annak a kényelmes eljárásnak előnyeit, hogy a férfi és a nő egymáséi lesznek, amikor megtetszenek egymásnak, s szétválnak, amikor megunják egymást, majd ismét összekerülnek, hogy ismét szétmenjenek, anélkül, hogy valaha összekülönböztek volna. Hangsúlyozza, mit nyert azzal a szerelem, hogy már nem izgul; hogy föladta erényére gögös fenhéjázását, hogy egyszerűen átengedi magát a pillanat ihletének, szeszélyének, amelyet a kor „ízlés”-nek nevez. S a hanggal, amelyen a gavallér mindezt mondja, a mesterkéletlen beszédmóddal, a fölényes mosollyal, amellyel mindezeket a chimaerákat lesajnálja, olyannyira elbódítja a nőt, hogy már egy csekélyke merészségnek sem tud ellentállni. íme, épp abban áll a csábítás nagy művészete és stílusa, amely a férfihűségnek valóban hízelkedik, hogy az egész, rövid ügy folyamán csupán a szellem fegyvereivel élt. S ha véges-végig meg tudja őrizni iróniáját, ha még hálájában is van valami orcátlan, még abban az

élvezetben is részesül, hogy hallhatja, mint ébred a nő, s mint bukkan föl zavarából ezzel a szemérem-diktálta kiáltással: „De legalább mondja meg, hogy szeret!” Ennyire tartózkodott eddig a férfi minden gyöngédségtől, ő pedig éppen ezt a szót, — amit a nő azért kivan meg tőle, hogy lealázását kimentse, — ezt a szót tagadja meg tőle, amidőn érzelmes kedvét, — amely oly rosszul illik hozzá, — ügyesen kineveti, amidőn szemé elé állítja ezt a nevetségességet, amelyet nem várt volna tőle, hogy ilyen csekélységekre oly sokat ad; hogy azon a ponton, amelyre elértek, vallomást kivan tőle . . . Hogy a szerelemben, vagy a majdnem-szerelemben, még azt az egyetlen szót is megtagadja a nőtől, amely utolsó illúziója és szemérme, ez a korbéli férfiú hiúságának, önszeretetének és szeszélyének végső kielégülése.

Ezzel érintjük már a XVIII. század szerelmének magvát, s meglátjuk a gálánskodása keserűségét és rejtett mérgét. Vájjon nem árulja-e el ez a vonakodás, amellyel a nőtől *végső*

mentségét is megtagadja, ez az arcátlanul nyílt csábítás, a végső korrupció gonosz hajlamát? A gúnyolódás e lejtőjén a szerelem mihamar az élvezet és önérzet követelményévé teszi a raffinált éles, keresett gonoszságot. A „Petit-Maitre” nem éri már be azzal, hogy egy tisztességes nőt megront, még önszeretetét is meg akarja semmisíteni, vérig akarja kínozni. Nagy divat ezt a nőt újra hurokra keríteni, s azután a nyilvánosság tapsai közt újra elhagyni. A férfi kaján örömet talál abban, hogy a gúnyolódást a sértésig folytassa, sebet hagyjon ott, ahová csókot nyomott, hogy elvérezen rajta a női gyengeség lelkiismeretfurdalásának végső maradéka is. S mihelyt magába bolondította, — s a kor gáláns jargonja szerint — „kisajtolta a mézét”, akkor mily nagy élvezet, féltékenységi jelenetet föl-idézni s ha a nő-védekeznek, földühödni s ott hagyni a faképnél. Irgalmatlan játékok ezek, amelyek elrémítő gráciájában a korszellem kegyetlensége és erkölcsi szabadosságának feneketlen mélysége tárul föl. S van-e

pikánsabb valami, mint ha a nőnek egy szerelmeséről beszélünk, akié volt, vagy talán akié még most is, s beszélünk éppen abban a percben, amelyben a nő legjobban megfélekezett róla; emlékeztetni kötelességre, amidőn már nem tudja többé teljesíteni; látni, mint ráncolódik szemöldöke, merevedik tekintete, lábraid végre könnybe a szeme ama férfi képével szemben, akit az udvarló eléje fest, s akit a nő éppen abban a percben csal meg? Hátha még a szeretett férfi halott már, mily izgatóság az első heves fájdalom elmúltával a halottat kiteríteni, elsiratni ezzel a sóhajjal: „Oh, mily veszteség érte Kegyedet!” s a szorongó szívű nőt a halott árnyába burkolni! Csak ilyen próbák után lép érvénybe a csábító joga erre a hízelgő bókra; „ön valóban rendkívül gonosz!” E fölkiáltást ki nem érdemelni, meg nem kapni a távozáskor, szinte egyetlen volna!

Abban a mértékben, amint a század öregszik, s beteljesíti sajátosságát, szenvedélyeit kimeríti, vágyait raffi-

nálja, megkeményedik és szinte értelmi elszáradásban és érzékiségben merül ki, egyre határozottabban keresi elfajult érzékei kielégülését a gonoszság élvezetében. A gonoszság előbb csak fűszere volt a szerelemnek, most egyenesen vezérlő géniusza. A „romlottság” divatját múlta, most már csak az „elvetemültség” járja. A férfi és nő viszonyába valami irgalmatlan politika, a megsemmisítés szabályozott rendszere lopózkodik. A korrupció művészetté válik, amely kegyetlenségben, hitetlenségben, árulásban egyenrangú a zsarnoksággal. A machiavellizmus behatol a galantériába s uralma alá hajtja. Ez az a kor, amelyben Laclos természeti fölvetel alapján írja a „Liaisons dangereuses”-t, ezt a csodás és undok könyvet, amely a XVIII. század szerelmi morálja szempontjából ugyanazt jelenti, mint a „Principe”-ről szóló értekezés a XVI. század Itáliája szempontjából.

A forradalmat megelőző zavaros napokban, abban a társadalomban, amelynek lelkét fenekestől föl-kavarja

és nyugtalanítja a levegőben gyülemelő komor vihar előérzete, az ifjabb Crébillon szemtelen és vidám „Petits-Maitre”-jei helyett most már a perverzitás „nagymesterei”, a tökéletes „roué”-k, az elméleti és gyakorlati erkölcstelenség nagy kieszelői szerepelnek. Ezekben az emberekben nincs már érzés, nincs lelkiismeret, nincs gyöngédség. Csábító és színlelt kedvesség, erkölcsi tisztátalanság, erő, szívósság, akarat, fantázia a főtulajdonságuk. Ismerik az alkalom hataU má, a jó helyen mutatott jótékony-ság üdvös hatását, a komornak és komornyikok, a botrányok, minden tisztességtelen fegyver fölhasználásának csínját-bínját. Hidegvérrel latolgatták meg, mit engedhet meg magának egy férfi a „borzalmak” terén, s nem hőkölnék vissza semmitől. Ha a házi alkalmazottól, egyéb bizalmas-tól nem tudják kicsikarni egy aszszonyszív titkát, sajnálatukat fejezik ki, hogy a szerelemi intrikákkal foglalkozó emberek nevelésénél nem hasznosítják a gazfickói tehetséget. Főelvük: sohasem szabad befejezni

egy kalandot, mielőtt a nőt meg nem gyalázták valamivel; csak azért csábítják, hogy megrontsák; csak azért ámítják, hogy tönkretegyék. Gyönyörrel látják a nő erényének lassú s általuk lassított haláltusáját. Diadaluk fele útján megállnak, hogy megállásra bírják a nőt is, akit minden fokon, minden ponton megtámadtak, hogy ideje legyen bukása lealázó érzését végigszenvedni. Időtöltésük, szórakozásuk, — amely csaknem szégyenpírral tölti el arcukat, hogy anyyira könnyű munka! — abban áll, hogy csábítói tekintélyükkel leigázzanak egy fiatal leányt, egy gyermekleánykát, hogy élcelődés közben elrabolják becsületét, hogy a semmitetés közben megrontsák, hogy kaján örömmel kikacaghassák vele édesanyja nevetségességét, aki ott fekszik a szomszéd szobában, s akit envére gyalázatától és kacagásától csupán egy fal választ el! Ez az utolsó vonás a XVIII. század erkölcsi elvadásának s elvetemült fantáziájának szélső határköve!

A gáláns romlottságban és szaba-

dosságban a nő méltó párja volt a férfinak, ha ugyan fölül nem múlta. Új típust mutat, amelyben neme minden ügyessége, adománya, finomsága, szelleme bizonyos hidegen megfontolt kegyetlenséggel frigyessült, amely megborzasztja a mai szemlélőt. Egy pár ritka és undok példányban ez a „rouerie” majdnem sátáni fokra hág. Természetes hamisság, szerzett képmutatás, az akarat által fékentartott tekintet és arcjáték, fesztelen hazudozás, mély megfigyelés, éles szem, az érzékek szabályozása, mohó kíváncsiság, tudásvágy: mindezek olyan mozzanatok, amelyek révén a szerelemben csak megfontolandó és gyűjtendő apró adatokat, tényeket látnak, s félelmetes képességeiknek olyan politikát köszönhetnek, amely becsületére válnék bármely miniszternek. Tulajdon szívükben kutatták ki mások szívét; észrevették, hogy mindenki titkot rejteget ott, s el voltak tökéelve, hogy hatalmukat azon próbálják ki, vajjon ki tudja-e csalni mindenkiből a maga titkát. Minthogy erős szándékuk volt, hogy a külsé-

ségeket és a társadalmi szint tiszteletben tartják, jó hírnévbe burkolóznak, komolyan tanulmányozták a moralistákat és fontolóra vették, mit lehet gondolni, megtenni, s minek kell látszani. Ily előképzettség után, hallgatagon, kifürkészhetetlenül, át nem látszóan és sebezhetetlenül galantériájukba, bosszújukba, élvezeteikbe, gyűlöletükbe hideg szívet, mindig éber jelenlétet, szabad szellemet, nagyvilági cinizmust, gőgös eleganciát, s szinte irgalmat nem ismerő ügyességet visznek bele. Ezek a nők megrontják a férfit, csakhogy megrontsák. A tisztaságba hintik a kísértés konkolyát, az ártatlanságot megmételtyezik a kicsapongással. Meggyötrik a tisztességes asszonyt, akinek erénye nincs Ínyükre, s ha megadták neki a halálos döfést, viperasziszegéssel mondják: „Ha egy nő a másikat szíven találja, a seb gyógyíthatatlan . . .” Bombaként robbantják ki a családok gyalázatát; a férfiak kezére játsszák a civódás eszközeit, s a kardokat, hogy öldössék egymást. Bámulatos boszorkányos és dermesz-

tő alakok! Szinte fejfel meghaladják erkölcstelenségben az ókor Messalináját. Bennük mindenkinél fölényesebb romlottság testesül, s nyilvánul meg, — majdnem azt mondhatni: a korrupció eszményi foka, — a gonosz szenvedélyek szabadossága, az elvetemült gabszág gyönyöre.

S valahogy ne higgyük, hogy ezek az oly kész, oly teljes típusok a fantázia szüleményei. Nem a Laclos agyában születtek, nem a regényíró álmái, hanem ennek a társadalomnak egyénei és eleven személyiségei. A kor tekintélyei készek bizonyítani hitelességüket, készek akár nevük kezdőbetűit is aláírni. Egyedül az ejt-het zavarba, hogy annyi, de annyi mintával szolgál a kor. íme Valmont, íme Choiseul! De mit beszélünk Choiseul-ról? Vájjon nem találhatta-e meg Laclos az ő regényhőse proto-típusát a szörnyű Louvois örgróf, s ama Frise gróf alakjában, aki azzal szórakozott, hogy De Blot asszonyt kínpadra feszítette? S vájjon nem élet után festette-e Laclos a hősnőjét is, akit annyi pokoli bűbájjal és varázs-

eszközzel szerelt föl? Vájjon nem tanúsítják-e magának Laclos-nak, Ligne hercegnek és gróf Tillynek bizalmas közlései, hogy az írónak csak egy grenoble-i márkiné lelkiismeretét kellett levetkőztetni, csak az ő életét kellett elbeszélnie, hogy e modell után megrajzolja a Merteuil márkiné alakját?

Az emberiség gonosz szenvedélyeinek kérlelhetetlen logikája azt parancsolja, hogy ezek a szenvedélyek végig kiéljék magukat, hogy utoljára abszolút borzalmasságban törjenek ki. Ugyanez a logika a XVIII. századon uralkodó kéjhatalmat hallatlan szörnyűséggel koronázta. A XVIIH. század emberei túlságosan megszokták az erkölcsi kegyetlenséget, semhogy azt az észre korlátozták volna, s ne engedték volna az érzékekre is áttérjedni. Túlságosan sokat játszottak a női szív szenvedéseivel, semhogy ellenállhattak volna a kísértésnek, hogy még biztosabban és nyilvánvalóbban szenvedtessék meg. S miután lelke gyötrő eszközeit kimerítették, miért ne próbálkoztak volna meg teste kín-

zásával is? Miért ne keresnék egyenesen a vérében az élvezeteket, mi-
ket kínzói könnye ontásával szerez-
tek maguknak? Oly tan ez, amely a
kor kezdetén keletkezőben van, amely
felé halad öntudatlanul az egész szá-
zad, s amely alapjában véve csak
vágyainak materializációja; s vájjon
nem egyenesen végzetes-e, hogy még
az utolsó szót is ki kellett mondani,
amely az őrjöngő vadságot, mint alap-
elvet, mint kinyilatkoztatott igazsá-
got szankcionálja; hogy ennek a túl-
finomult és gáláns-dekadenciának a
végén, a nő kivégzésének annyi pró-
bálkozása után, el kellett jönnie Sade
márkinak, hogy szerelmi guillotine-ai-
nak föllállításával megállapítsa rém-
uralmát?

De legyen elég! Ne bocsátkozzunk
még mélyebbre a fertőbe; ne turkál-
junk tovább a XVIII. század rohadt
beleiben. A történetírásnak meg kell
álmia e feneketlen kloaka szájánál.
Ezen túl nincs már emberiség; már
csak dögleletes miazmák fojtják el a

lélekzetet és a szövétnek fényét, amellyel belevilágítani akarnánk.

De siessünk ki ebből a mérgezett légkörből!

Térjünk vissza megint az élet verőfényére, friss levegőjére, a természethez, emberi érzésekhez, igazságához, egészségéhez, az emberi lélek bájához. A szerelemnek olyan magaslatra van szüksége, ahol megint lélekzetet vehet, égi szellőre, szabadító napsugárra, vigasztaló képre, ahol ismét föltalálja helyes ösztöneit, tiszta lelkiismeretét s hajlamait, gyöngéd és magasztos érzéseit, halhatatlan illúzióit, isteni életerejét. Ideje már, hogy ismét rátérjünk az igazi szerelemre, s megmutassuk, milyen kincsét őrizte meg a század mégis” a becsületérzésnek, őszinteségnek, ihletnek, miféle áldozatokat követelt híveitől, milyen szenvedéseket rótt rájuk, mily erényeket küzdött ki a gyenge női nemtől a szeszély, kicsapongás és romlottság e századában.

S bár nem érvényesült úgy a nagyvilágban, nem volt olyan népszerű, mint a galantéria, ha a szerelmi, vi-

szonyok rangsorában hátrább kellett is állania; ha csupán az általános szokások, uralkodó elméletek, a mindennapi gyakorlat körén kívül volt kénytelen megnyilvánulnia: az igazi szerelem mégis csak élt a XVIII. században is. Vegyük csak azt az embert, aki az uralkodó szerelem szüzetlenségét, cinizmusa eleganciáját, sima szabadosságát a legjobban festette, a „Sopha”, az „Égarements du coeur et de l'esprit”, a „Nuit et le Moment” íróját, az ifjabb Crébillont. Mit tár föl élete s művének háttere? Mély és titkos szenvedélyt, rejtett boldogságot, fátyolozott áhítatot: Staíford kisasszony iránti szerelmét. Az író regényei Londonban olyan nagy sikert értek el, hogy ez az igen előkelő angol hölgy, aki igen visszahúzódva és igen jámbor életet élt, fejébe vette, hogy megnézi magának az író-t Parisban. Csakugyan oda is utazik, találkozik vele Sainte-Mauve asszony szalonjában, rögtön beleszeret, titkon megesküszik vele, s a kedvéért lemond nevééről, családjáról, hazájáról, s az író Parisban a leg-

nagyobb visszavonultságban és bensőségben él ezzel a nyájas, szeretetteljes, megértő, csúnya, kancsal hölgygel, akinek nincs egyebe, mint az az ezer tallérja, amit lord Stafford kénye-kedve szerinti időközökben küld neki. Egyetlen gyermekük még előbb halt meg, mintsem a rokonok ki nem vívták a házasság érvénytelenítését; 1771-ben az anya is meghalt.*) Íme ilyen a század: a botrány hírét falra ragasztotta, de azért ismerte az igazi szerelmet is.

A század elején él egy asszony, aki a szerelem könnyeit újra meglesi; visszaadja a szerelemnek a becsületét, költészetét, amidőn odaadást és szemérmét visz bele. A XVIII. század ölében hátrahagy oly édes emlékeket, mikből az emberi szív legendákat költ s amikhez minden korok szerelmesei* zárandokolnak. A jövő számára hagy hátra egy minden időket túlélő alázatos regényt, amely olyan a történelem lapjain, az árnyékban, távolhúzódva a politikától, hábo-

*) Correspondance de Grimm. (VII. köt.)

rútól, mint valami kápolna, amelyben a képzelet kipihen s elfelejti az utca lármáját, magába száll, áhítattól remeg meg és fölüdül.

Ez a nő a régens-kor kicsapongásainak kellős közepén szeret így. A régens-kor tetőpontján fejleszti ki magában a legnemesebb és legmeghatóbb szerelmi erényeket. A Palais-Royal botrányai közepette, a kéjvadászok trágár dalaitól megszakítva hangzik föl a szenvedés és gyöngédség panasza, sóhaja, a sebzett galamb sírása a szatíroktól népes erdő közepén! A híres Parabére asszony közvetlen szomszédságában él ennek az Aíssé kisasszonynak teljes, odaadó *szerelme* D'Aydie lovag iránt. Ezt írja: „Van nagyon sok ember, aki nem tud semmit arról, mily kielégülést ad az, ha olyan gyöngéden szeretünk, hogy annak a boldogságát, akit szeretünk, a magunké fölé helyezzük”. Egész élete folytonos áldozat szerelmeséért. Bár a lovag is szereti őt, vállalja annak a kötelességét és bátorságát, hogy visszautasítsa a feléje nyújtott kezét, elforduljon ettől a túl-

ságosan szép álomtól. „Túlontúl szeretem a dicsőséget.” Nem ismer nagyobb ambíciót, nagyobb művészetet, mint „úgy megédesíteni a szerelmese életét, hogy az ne ismerjen ennél nagyobb édességet”. Ez a varázsszere, amit meg is mond Ferriol asszonynak, amidőn ez azt kérdi tőle, vájjon milyen boszorkányozást végzett a lovagján. Ez az „édesség” csöpög szivéből folyvást a tollára is és ez adja meg leveleinek a simogatás halhatatlan hangját. Szeretett, nem tudott szerelmének ellentállni, s ki akarja magát vonni bilincseiből. Az erényre született, de az erény képe csak szenvedélyében lépett eléje, s a kötelességet csak ballépése után ismerte meg. Harcol, vereséget szenved, újra viaskodik. Fél mindentől, ami a lovag közelébe hozhatná, s boldogtalan, ha távol van tőle. „Heves szenvedélyünknek életfonalát elmetszeni: ez borzasztó; a halál nem lehet borzasztóbb . . . Kétlem, vájjon ép élettel kerülök-e ki belőle”, — írja egy vigasztaló, tanácsadó barátnőjének, s hogy csakugyan legyőzze magát, oly

erőfeszítéseket tesz, hogy megszakad belé. szíve csöppenként vérzik el. Olyan mély fájdalmas sajnálkozást, oly őszinte szemérmert árul el, hogy lelki szorongása bizonyos percekben szinte angyali jelleget ölt, s ez a megbánása szinte második ártatlanságot ad neki. Szépsége elhervad, anélkül, hogy eszébe jutna, megsiratni, elveszti erejét, egészségét, anélkül, hogy iparkodnék megőrizni. Betegsége megnyugtató s növeli báját. Áldozata megöli, de ő az Isten irgalmában bíz, aki látja a jóakarát. Mily szerelmet tanúsít a férfi iránt, aki előtt eltitkolja a szenvedéseit, akinek könnyes szemébe nem mer föltekinteni, mert attól tart, túlságosan elérzékenyül. Ezt írja róla halálos ágyán: „ő azt hiszi, hogy fejedelmi bőkezűségével megvásárolja számomra az életet; az egész házamat megajándékozza — még a tehenemet is, amelyet szénával ellát; az egyik szolganak azért ad pénzt, hogy fiát mesterségre taníttathassa, a másiknak, hogy prémgallért és szallagot vásárolhasson; mindenkinek ad, aki útjá-

ba vetődik; ez az adakozása szinte az örülettel határos. S ha megkérdem, mire jó ez: azt feleli, hogy egész környezetemet lekötelezi, hogy csak jól viseljék a gondom”.*) Papot hívat; elválnak a földtől, szembe mosolyog a boldogságnak, hogy elhagyhatja ezt a nyomorult testet; az Istenhez emelkedik, akit szíve a legfőbb Jóságnak lát: ime, a szerelem, amely a malaszt állapotában hal meg. S a század végén valami olyas, mint ez az elszálló lélek, ébredj új életre, Virginia szúzi ruhájában.**)

Miután a szerelem ekképpen gyöngéd fényében, kedves és magába szállt érzésével, szenvedélyes magamésztésével nyilvánult meg Aissé kisasszonynál: robbanva lép föl egy egészen ellenkező temperamentumú hölgnél: Lespinasse kisasszonynál. Az ő érzelme emésztő tűz, örökké izzó, folyton új lánggra lobbanó tűz, amely szüntelenül dolgozik, kavarog,

*) Lettres de Mademoiselle d'Aissé á Madame Calandrini. 1846.

***) Célzás a Bernardin de Sainte Pierre „Pál és Virginia”-jára.

kitör. Ezt az érzelmet aktivitása, energiája, heves tombolása élteti, mindaz, amitől egy Aissé kisasszony lelke mint túlságosan férfias viharzástól hőköl vissza. Tartott, egyre tartott, miközben lassan-lassan kimerült, s ha közelebbről vizsgáljuk, a XVIII. század szíve legerősebb dobbanásának érezzük. Mert Lespinasse kisasszony szerelme nemcsak egy nő láza, hanem kora betegségének és akarásának kifejezője is. Leleplezi ama kyszámú magasrendű személyiség titkos szenvedéseit, akik túlságosan gazdag adományokkal lépnek az életbe, akik rendesen mindjárt az első rohamra a megpattanásig feszítették a húrt, akik első hörpintésre fenékgig kiitták élvezeteiket. Miután így pár lépésre elérték a dolgok szélét, hátárát, utálatát, miután egész lényük sebes az ürességtől, a szárazság és önzés athmoszférájában ellenállhatatlan és örült szükségét érzik, hogy szeressenek, örülten, elragadtatva, kétségbeesve szeressenek. Mint hegyipatakba akarnak a szerelembe ugrani, egészen bele akarnak *merülni*,

azt akarják érezni, mint zúdul rá az árja teljes erővel szívükre. Megváltják, sőt nyíltan hirdetik: nem az a fő nekik, hogy tessenek, hogy szépeknek, szellemeseknek találtassanak, a kedvezés, a hiúság modern nagy kegyét érezzék: csupán a szív sikerre vágyódnak. Ez a büszkeségük, a legfőbb vágyuk: hogy a szerelemre képeseknek és méltóknak ítéljék őket, hogy a szerelemért szenvedjenek. „Látja, hogy tudok szeretni; nem teszek mást, mint hogy szeretek; nem értek máshoz, mint hogy szeretek...” Türelmetlenül menekülnek századuk fagyosságától, társaságától, hogy magányukban egyetlen gondolatnak éljenek. S minthogy ezek a nők általában véve nem ismerték gyermek- és ifjúkoruk első napjaiban a vallásos elragadtatást és elernyedést, minthogy a kegyesség jámbor és édes érzelmeinek ellentálltak, a szerelemhez úgy járulnak, mint valami hithez; térdepelve, fejet hajtva, megadással. Ezek a merő észlények, akiknek eddig nem volt erkölcsi érzékük, lelkiismeretük, s más uruk, mint az

eszüik; ezek az oly büszke, annyi becézéshez szokott, egy-egy percre oly üres lelkek, mihelyt nyíl éri őket, azonnal elvesztik önértékük s vélt erős helyzetük érzését, s Magdolnaként vagy szerelmes kurtizánként alázzák meg magukat. A magukszeretetét, lényük legerősebb ösztökéjét, teljesen a szeretett férfi lába elé teszik, s gyönyört éreznek, ha ez a láb megtapodja.

Ez a teljes behódolás Lespinasse kisasszonynak még élesebb jellemvonása, mint heve és elragadtatása. Hogy lehetne Paris első szalonjának úrnőjére ismerni ebben a nőben, aki szerelmében oly szerény, aki szerelmese szívében a legutolsó zugot is oly félősen, halkán könyörgi, aki oly hálásan köszöni meg az érdeklődést, amellyel a szerelmese írni kegyeskedett; aki olyan szelíden mentetőzik, hogy hetenkint háromszor merészkedik írni. Bármily kevés kegyet kap, ezt nem győzi elég melegséggel, gyöngédséggel meghálálni; a maga hálakifejezéseit mindig túlhidegeknek találja. Semmi sem tudja ebből az

esengő, fejhajtó tartásából kiragadni, s minden szerelmi jel sem bírja őt olyan bizalomra bátorítani, hogy követelje azt a szerelmesétől, amit kíván tőle. Szüntelenül megalázkodik Guibert úr előtt, s oly föltétlen odaadással ömleszti akaratát, egész lényét az övébe, hogy nem érzi már magát összhangban a társasággal, tónusával, érzelmeivel. Hívságosnak találja a nagyvilági szórakozásokat, a közvélemény ítéletét, szerelme nagyságához mérten, oly jelentéktelennek, hogy kész azzal dacolni, s tovább fogadni, tovább szeretni Guibert urat. Csodás lendület, emelkedett, állandó fölfelétörekvés él benne, s minden gondolatából, lelke minden erejéből fölküzködik, fölhangzik egy gyöngéd és elragadtatott kiáltás: forró esengés egy csókjáért! „Barátom! Életem minden percében (1774.) szenvedek, s szeretem, várom önt!” Ezt a lényt teljesen fölszívja a szerelme tárgya; neki szenteli minden belső rezdülését, minden gondolatát, amelyek tulajdonát, — saját finom kifejezése szerint — csak úgy tudja

biztosítani, ha vele közli; aki mindent eltilt magának, amiben a férfinak nincs része; aki beéri, hogy csak benne éljen, akinek a saját egyénisége úgyszólván elhal; aki megtagadja magától a beszédet, megtagadja Diderot látogatásait, társalgását, amely, — mint ő mondja, — lenyűgözi a figyelmet; bezárkózik, könyvek nélkül, sötétben, némaságban, egyedül az új lelkiállapot élvezetébe merülve, amelyet Guibert úr ezzel a szóval teremtett: „szeretem”. S ez az élvezet olyan erős, hogy elfelejteni vele a múltat, s nem hagyja a jövőre gondolni. S ha az az ember, akiből az ő szerelme csinált oly nagy embert, a közömbösségről a brutalításra megy át, mily harcok, szenvedések, pillanatnyi lázongások törnek ki, miknek ismét szálnalmas alázkodás jár a nyomukban. Mily kínos munka az, egy szívet fékentartani, amely Guibert úr lelki méreteit és kényelmét túlhaladja. Hogy eseng szerelme egy-egy jeléért; hogy dicsekszik, a boldogtalan, hogy neki nincs szüksége kíméletre, illesse bár a gyűlölet szavával;

megfogadja, hogy sohasem követel tőle semmit; hogy foglalkozik a gondolattal, hogy gazdag, fiatal és szép nővel házasítja össze. Gyengeség, köhögés nem gátolja, hogy azért a férfiért lósson-fusson, látogatásokat tegyen, intrikáljon, térden állva kérje ki a tapsot, ha Guibert úr darabját játsszák. S miután mindenképp szolgálta, végül mégegyszer hozzácsatlakozik, képét könyörgi, igyekszik vele megértetni, — s anélkül, hogy a férfi érzékenységét túlságosan megsebezne, — hogy meghal; esdekel, találkozzék vele egy ebéden, s ismétli: „Mikor látom? Meddig látom még?” S az ágyából, amelyről tudja, hogy a halálos ágya, ezí írja néki: „Ám ne szeressen, de tűrje meg, hogy én szeressem Önt és százszor megmondjam Önnek!” íme ez a hosszú mártíromsága ennek az asszonynak, aki anynyira arra termett, hogy szerelmes odaadás mintaképe legyen, úgyhogy haláltusája mintegy a szenvedély transzfigurációjának látszik. Félkezével, amely már a hideg sirt érinti, írja: „szívem dobbanása, erem lük-

tetése, lehelletem, mindez már csak a szenvedélyem hatása. Hevesebb, nyilvánvalóbb, mint valaha, nem, mintha erősebb volna, hanem, mert kialvóban van, mint a mécses, amely erősebb fénnel lobog föl, mielőtt örökre el nem alszik . . .”*)

A szenvedély! Elég sok, nagy példát, elég sok elragadó vonást hagyott hátra, hogy a század minden szárazságát jóvátegye. Egyes szívekben az erény bizonyos nemét, az egészség bizonyos fajtáját fejlesztette ki. Sok gyöngye léleknek mintegy váltásdíjul, mentségül szolgál. Sőt még azoknak is, akik a divatos bűnös szerelmeknek adóztak, mennyi szép gerjedelmet, fenkölt tettet sugalmazott, íme De la Popelinière asszony levelei Richelieu-höz. Micsoda tüzes csók! Mily folytonos visszatérése ennek a szónak: „szívem!” amellyel úgy kapaszkodik az életbe, mint egy haldokló. Soraiban láng ég, amely emészt és tisztít, s amely még a botrányon is átmenti a szerelmet.

*) Lettres de Mademoiselle de Lespinasse. 1809. — Nouvelles Lettre de M. d. L. 1820.

S a század fölmutat még egy szerelmet, amely minden tisztasága mellett is szenvedélyesebb, mint De la Popeliniére asszonyé, előkelőbb odaadó, mint Lespinasse kisasszonyé, szűziesebb, mint Aissé kisasszonyé. Ezt a szerelmet megtaláljuk a büszke Condé házában.

Condé hercegné egy esés következtében kificamította a térdét, s ezért 1786-ban Bourbon l'Archambault fürdőit használta. A fürdőélet fölmentett az etikett szigorúbb szabályai alól, s a 27 éves hercegné azokkal a vendégekkel mulat, reggelizik, sétál, akik tetszését megnyerték. A férfiak közt, akik karját igénybeveszi, hogy bizonytalan járását a szőlőhegyek törmelékes útjain támogassák, találkozik egy 21 éves ifjú is. Egy szó, melyet a hercegné egy szép napon a magas rang unalmairól elejt, a beszélgetést bizalmasabbá teszi és a bizalmaskodásból három nap lefolyása alatt szerelem lesz.

Az évad végeztével válni kell. A hercegnő ír. Leveleit majdnem gyermeki kedveskedések és gyöngédsé-

gek hatják át olyan misztikus stílusban, amely mintegy a szerelemnek áhítatát viszi soraiba. Minden lapon panaszkodik a nagy társaságról, amely meggátolja, hogy kénye-kedve szerint gondolhasson arra, akit szeret. Minden lapon ismétli szerelmesének: „ön mindig nálam van; egy percre sem hagy el.” Vonakodik „Werther”-t olvasni, mert az eltéríti érdeklődését, már pedig érdeklődése, szíve egészben a barátjáé. Azért meg szinte bosszúsnak teszi magát, hogy szépnek találják, mert ő csak barátjának kíván tetszeni. S Chantilly és Fontainebleau ünnepségei zajában föl-sóhajt belőle a sóvárgó emlékezés: „Oh, azok a kis vincellérházak!”

A távolból szeretni; szeretni egy embert, akit legfeljebb, ha évente háromszor-négyszer láthat viszont, még pedig akkor is csak a szalon argusszemei előtt; szeretni azzal az önzetlen szerelemmel, amely emlékekből táplálkozik, s egypár levélből: íme, ezzel beéri ez a tiszta természet, akinek egész arcképe benne van e sorokban: „Jólelkű vagyok és szívem

nagyon tud szeretni; ez minden”.

A Condék gögjét nézve, a hercegné szerelmi alázata szinte tüneményes; mesés, hogy áldozza föl önként rangját, nagyságát, mint bízza boldogságát ennek a kis tisztnek kezére: „Barátom, annak a boldogsága, aki jó szívvel van ön iránt, most az ön kezétől függ; abban a percben, hogy Ön már nem akarja, a fájdalomak feneketlen mélységébe zuhan”. Leveleiben bámulatos asszonyi művészettel alázkodik, kicsinyíti magát, hogy szerelmesét fölmagasítsa a hercegné szintjéig. Két és fél hónapig tart ez az örökös, tiszta, boldog könny éktől áztatott szerelmi dadogás, vallomás, amelyben a nő nem fitogtatja szellemét, hanem csakis szívét tárja ki. Meggondoltsága mellett csak véletlenül, s szinte öntudatlanul siklik ki ajkára: „Barátom, mi nők gyöngéknek születünk, szükségünk van támaszra. Nevelésünknek csupán az a célja, hogy éreztesse velünk, mily rabszolgák vagyunk, s maradunk örökre. Ez a gondolat erősen bevésődik iga alá szánt lelkeinkbe, amely

azt édesnek is találja. Azonban ízlésünkbe, örömeinkbe állandóan beleártják magukat az előítéletek, az illem, a társaság szokásai; így csak érzelmeink szabadok, bár kénytelenek vagyunk azokat magunkba zárni: mindez — hitem szerint — azt idézi elő, hogy erősebben, vagy legalább állandóbban simulunk valakihez”. Condé hercegné érzelme a század romlottsága közepette olyan igaz, őszinte, mély és rendkívüli volt, hogy családja tagjai, akiknek szeme átlátott nyugtalanságán, el-elpirulásán, szerelmes magábamerültségén, — bármennyire Condé-k voltak is, lelkük mélyén szánalmat éreztek vele.

Egy nap hozzálépett fivére, Bourbon herceg, egy ideig ránézett, megszorította a kezét, s könnyes szemmel, résztvevő szavakkal ölelte meg. Maga Condé herceg, aki először hadakozott ez ellen a hajlam ellen, egy percre majdnem meg volt nyerve, s szinte hozzájárult a fiatal karabélyosztásnak a testőrségbe való átlépéséhez, ami megnyitotta volna ennek a Condé-k párisi palotáját és chantilly-i

kastélyát. Ebben a percben azonban, amelyben a szerelmesek álma valóra volt válandó, a félénk hercegnét megriasztotta egynéhány célzás. „Gervaisais úr iránt táplált egészen ártatlan érzelmei” ellenére is aggályok támadtak benne. Belső tusája beteggétette. Erkölcsi megrázkódtatásában kereste föl egy társaságbeli hölgy és elmondta neki: három éve szereti egy közeli rokonát; harmadfél évig mindketten azt hitték, hogy csak barátság van közöttük, de egy félév óta lelki harcaik meggyőzték arról, mennyire vakok voltak az egymás iránt táplált érzelmeikkel szemben. Hozzátette, hogy imádja azt a férfit; nem érez magában erőt, hogy már ne szeresse, számít a maga ellentálló erejére, de . . .Ekkor nagy hirtelen félbeszakította bizalmas közlését e szavakkal: „Kegyed, hercegné, nagyon boldog, hisz mindezt nem ismeri!”

Ennek a hölgynek beszéde, tanácskérése fölébresztette a hercegnét édes álmából. Megszólalt benne a vallás és önmagát legyőzve ezt írja az örökimádás szerzetének jövendő főnöknő-

je: „Oh, mimbe kerül megtörnöm a régóta megőrzött némaságomat! Talán gyűlöletessé teszem magam vele? Gyűlöletessé! Oh, Ég, bár szűnne meg engem szeretni; amitől mindig úgy féltem, most kívánom: vajha elfelejtene, s ne lenne boldogtalan. Oh, Istenem! Mit mondjak neki. S mégis beszélnem kell vele, s utoljára!”

Könyörög neki, ne szeresse többet, ne keresse föl többet, s ezzel fejezi be: „Ez az utolsó levelem, melyet tőlem kap. Feleljen rá bár egyetlen szóval, hogy tudjam, élni vagy halni kívánjak-e! Óh, mily szorongva fogom fölbontani. S ha ez a levél nem repeszi meg egészen az olyan érzékenyen érző szívet, aminő az ön kegyeséé, legyen olyan jóságos és tegyen a borítékra egy kis keresztjelet; kérve-kérem, ne felejtse el ezt.”*)

Imígyen végződött ama hírhedt XVIII. században „ez a regény, amelyben megvan az egészen fiatal századok szerelmi regényének minden naivitása”.

*) 1786—1787-ben írt levelei. Megjelentek 1838-ban Parisban. (Benjámín Duprat.)

**A SZERELEM
A HÁZASÉLETBEN.**

A XVIII. században a házaset a kor minden romlottsága ellenére is nagy példakkal szolgál, mint menti át kötelességeit, — miként a szenvedély a jogait, — az általános romlottságon.

Nem volna igazságos, el nem ismer-
ni, hogy — bármily nagy volt is az
elidegenedés a házasfelek közt, bár-
mily lazának látszik is a kötelékük,
bármily általános is a szabad, egy-
mástól független szórakozás a há-
zassági együttélés alatt, amelynek
mintha semmi bensősége, semmi kö-
zéppontja nem volna, amely szinte
olyan, mintha csak két közömbös em-
ber udvariaskodását egyesítené idő-
ről-időre a hideg tűzhely körül: sok
házaspár mindemellett nem kevésbé
vallásos tisztelettel tartotta fenn a
házas közösség hagyományait, házias,

örömeit, a heroikus hűséget, az egymás szeretése édes szokását, a meghitt együttlétet, a lélek, a szellem, az érzés és gondolat közösségét. Ennek ritka és váratlan, derűs és vigasztaló képeit látjuk a legmagasabb rétegekben is.

A kor magánéletének memoárjai mutatnak nekünk szorosra fűzött házasetet, amelyben a felek imádják egymást, egymás oldalán öregszenek meg, s szívüket még a halál sem választja el, oly görcsösen ragaszkodik a túlélő ahhoz, aki már nem él. Nem egy ilyen élet emléke olyan, mint egy korbéli szép regény, vagy gyöngéd, finom elbeszélés. íme: Egy asszonynak már csak pár napot adtak orvosai. Férje érezte, hogy a felesége kiolvassa végső ítéletét abból a gyászból, könnyekből, miket elrejteni próbál előle. 48.000 livre-ért gyémántnyakláncot vesz, átadja a haldoklónak, beszél neki az udvari bálról, amelyen majd bemutatja, s miközben a nyakéket a haldokló ágyán csillogtatja, a lelkében föllobbantja a gyógyulás, az élet, a jövő

reményének szikráját és halálharcát hímes álomba ringatja. Pedig ez a férj: Choiseul márki, szegény ember volt; elzálogosította birtokát, hogy megvásárolja a gyémántokat, amelyeknek pedig, házassági szerződésének egyik pontja értelmében, felesége családjára kellett hátramaradniok. S a sok hölgy seregében, akik oly könnyen engednek a kísértésnek, ha a kísértő a király, nem találjuk-e ott Périgord grófnét, aki visszautasítja a király udvarlását, fagyos respektusra próbálja kényszeríteni, majd önkéntes száműzetésbe menekül előle barbézeux-i birtokára? S ezt csak akkor hagyja oda, amidőn XV. Lajos királyi mentegetőző levelet ír neki: „Leányaim é percben veszítették el megboldogult udvarhölgyüket; ez a hely, Asszonyom, csak önt illeti, éppúgy fenkölt tulajdonságai, mint családja neve révén”. S ha a házasságnak megvannak hősnői, megvannak vértanúi is La Trémouille bezárkózik feleségéhez, aki fekete himlőben fekszik, s együtt mennek a halálba.

Odaadást és szerelmet találunk azonban még oly házasságokban is, amelyeket a kor divatja szétválaszt, sőt, amelyek az egyik fél csapodársága; vagy közönye miatt szakadnak meg. Túlélnek ezek az érzelmek a hidegséget, hűtlenséget, sőt bántalmat is. És sok esetben úgy történik meg a bocsánat, mint ahogy Richelieu hercegné a legnagyobb kedveskedés közt bocsátott meg a férjének, akit nyilván a minden nő szeretése gátolt meg abban, hogy a saját felesége iránt szeretetet tanúsítson. A hercegné éppen most jött gyóntatójától. A herceg megkérdi: meg volt-e vele elégedve. „Oh, de mennyire, kedves barátom,” — mondja a hercegné férje kezét melegen szorongatva — „hisz nem tiltotta meg nekem, hogy önt szeressem . . .” S amidőn már végóráját érte, mégegyszer összeszedte minden erejét, hogy megölelje, magához szorítsa, s könnytől csukló, halódó hangon vallja meg neki, hogy egész életében vágyódott arra, hogy karjában lehelje ki a lelkét.*)

*) Richelieu marsall emlékiratai. III. köt.

A házassági boldogság legszebb példáival azonban az államférfiak; miniszterek házasságaiban találkozunk, amelyben a nő tökéletes közösséget vállalt férje terveivel, sorával, dicsőségével és sokszor munkáival is. Az egész század folyamán a miniszterek belső örömeik hatalmát és támaszát, képzeletük ihletét, bajaikban vigasztalásukat feleségüktől merítik. Íme Croisy márkiék fél-századig tartó boldog házassága, a Maurepas-házaspár Philemon és Baucis-viszonya, amelynek ötvenöt éve alatt egy napra sem hagyták el egymást. Itt van azután a Beauvau tábornagyék, a Chauvelin-ék, a Choiseul-ék házassága, amelyben a nő a férj minden oldalugrása ellenére is olyan türelmes, kedves, tiszta marad, amelyben a nő jósága, gyöngéd barátsága, állandó jelleme, termékeny szelleme kiválóságát Choiseul jellemével is közli, s amelyben a férj miniszteri életének bajaitól megpihen, fölüdül. száműzetése alatt pedig vigasztalást talál. Végül itt van: a

Neckerék*) házassága, amelynek boldogságába lelkesedés is vegyül, a férjére büszke, a férjét szinte istenítő feleség szerelme.

A házasságok egy részében, amely bátran szembehelyezkedik a közvéleménnyel, még boldogságot is kívánnak a házasélettől; mi több, egyes férjek nemcsak a szeretet békéjét, hanem a szenvedély jogait is megkövetelik tőle. Azt kívánják, hogy éppúgy vizsontszeressék őket, mint ahogy ők szeretnek, teljes odaadással, szivők föláldozásával. Féltékenységükben még régi barátnőiket is sajnálják tőlük; alig engedik meg, hogy anyjukat szeressék. Így panaszkodik Pompadour asszony szerencsétlen fivére, Marigny márki, hogy felesége nem neki él, hogy nem ő a legkedvesebb a feleségének a világon.

A házasság kötelességeit, gyönyöreit, sőt szívét is ott látjuk Moreau metszetsorozatán. Ezeken a lapokon, amelyek éppen ellentétei a Baudouin cs Lavreince képeinek, látjuk, mint

*) Mme de Stael szülei.

egyesítenek nőt és férfit azok a kis lények, akiknek fejcskéi fölött pillanásaik, csókjaik, lelkeik találkoznak. Az asszonyka mosolyog rajtuk, ponyolában, csinos főkötőben, mosolyog,, mintegy szép álomban: az öreg doktor ugyanis, aki botja után nyúl, éppen most súgta meg neki, hogy anya. Majd ott látjuk elomló lenge fehér ruhájában, párnák tömegétől körülvéve és támogatva nyugovó ágyán. A garádicson már csak férje karján tud fölmenni; a templomba, a Tuileriákba már csak két erős és óvatos karú pikardiai komornyikjától vitt gyaloghintóban viteti magát, jóllehet Tronchin egészségügyi szabályai több sétt követelnének meg tőle. De ha férje minden kavicstól félti, amely lába alá kerül! A házasfelek mindent megtagadnának maguktól, csakhogy a kicsinyük legjobb egészségben jöjjön a világra. Az asszonyka boldog, hogy már most áldozatokat hozhat érte, lemond remek kirándulásokról, éjszakai multságokról, sőt magáról a társaságról is, hogy egyedül várandós állapotának szentelje magát: ő már

anya, attól a perctől fogva, hogy anyának tudja magát, ellentétben azokkal az asszonyokkal, akik ezt az állapotot oly nehezen tűrik, s annyi unalommal, fáradsággal, megzavart mulatságaikon való rút sopánkodással szülik meg a gyermeket, hogy az újszülöttön meglátszik, hogy „már fogantatása percétől, fukarul bántak vele”. Egy másik képen a gyolcsárosnő nagy csipkés ládából rakja ki a gyönyörű babakelengyét, az argentan-csipkével díszített pólyaneműt. — Szülés után a mama két hétig chaise-longue-ján marad, díszes lábtakaróval fedve, amely a lábbadozó egyedüli kacérsága. Két hét múlva fölkel, s első útja a templom, a hálaadás a jó Istennek.

Jó anya létére maga akar szoptatni. Ettől az édes kötelességtől és odaadástól nem tudja eltéríteni a társasági divat, sem az a szép hölgyismérrőse, aki épp az imént érvel neki: „Szoptatni! szép kis szórakozás! Én a magam részéről éjjel szeretek jól aludni . . . Nappal látogatásokat teszek, fogadok ... Be kell mutatni

új ruhámat a Petit-Cours-on, az Operában, olykor a Gomédie-ben is. Kártyázom, táncolok . . .” Hiába próbálják eltéríteni D'Épinay asszonyt attól az elhatározásától, hogy ő maga szoptat, családja csodálkozása, anyja aggályai, a társaság csipkedései; csúfsága az esetben, ha ereje vállalkozása folyamán cserben hagyja: ő fél anyának érzi magát, ha nem maga szoptat. Rousseau hatott a szívére. *) Ha a mama oly gyöngé, hogy nem tud maga szoptatni, legalább magánál akarja tartani gyermekét, dédelgeti, óvni akarja, hallani akarja kacagását. Gyönyörű kertben, — egy Venus szobra alatt, akit Ámor rózsacsókkal csapkod, — látjuk az anyát férjéhez simulva, aki játékszert tart

*) Egy korrajz („Les contemporaines”, VI. köt. „Le belle laide”) szerint Rousseau híveinek szoptatási propagandája nem járt mindig megfelelő sikerrel. Az anyák nagy részének túlkevés és heves volt a teje, úgyhogy az orvosok kénytelenek voltak a szoptatástól egyenesen eltiltani. A tej elszikkasztásáról különben a Lecrom orvos, vagy más királyi kiváltsággal felruházott sarlatán porai és pirulái is gondoskodtak.

feje fölé, míg a nő magasra tart egy egész pici gyerkőcét, akit éppen most emelt ki a bölcsőből; a picinek lecsúszik a válláról rövid ingecskéje, amint a játékszer fölé kapkod és kapálózik: íme így festik a század utolsó éveiben az anyát, a diadalmas anyát.

Nemsokára nem éri be az anya az örömeikkel: mindenkire féltékeny; gondozni is akarja gyermekét; eszét, öntudatát formálni. Maga akarja nevelését vezetni.

A XVIII. század első felének asszonyi nevelési irányát jól mutatja Madame Geoffrin neveltetése nagyanyja által. Az első sorban nem a tanítás áll, hanem a nevelés, még pedig az erkölcsi nevelés. Nem terhelik túl a leánykát leckékkel, tudákossággal, — amelytől a kor oly bölcsen félti. — Magát a nőt akarja benne kifejleszteni, önálló érzéssel és gondolkozással; azt, hogy gyermeki, naiv értelmével ítéljen és érzésével érezzen; hogy saját gondolataival, képzeletével, sőt tudatlanságával játszva erősítse tulajdon szellemét, mellőzve a könyvtudás unalmát, ízetlenségét, rab-

szolgaságát. Elemi, fáradságot, kényszerrel nem ismerő nevelés ez, amelynek a kor asszonya többet köszönhet, mint képességeit, jellemét, s vájjon nem ezen alapszik-e a gondolkodás és kifejezésmód ama függetlensége, eleven és mély lelki eredetisége, amely az egész XVIII. századon át mindazoknál a nőknél tapasztalható, akik mintha szellemüket helyesírási hibákkal, józan eszüket a mindennapi tapasztalattal, tudásukat ízlésükkel képezték volna ki?

Ám ezt a szabad s gyakorlati nevelést fölváltja a szigorúbb pedagógia. Az anya a tanítónő szerepére vágyódik, s ezt legjobban személyesíti meg a századvégi filozófiai, valamint romantikus nevelés két képviselője: Madame de Genlis és Madame D'Épinay. Vegyük csak át írásaikat, — amelyek azt a szerény jelzést viselik, hogy egy anya szerető szívéből, tulajdon leányuk erkölcsi és szellemi boldogulásának gondjából eredtek, de tulajdonképp az a céljuk, hogy irányt szabjanak az 1770 után született leányok nevelésének: — alig ta-

lálunk majd egyetlen gondolatot, leckét, amely meg ne haladná a gyermek fölfogóképességét. Csupán formájuk fordul a gyermek lényéhez, s folyton megesik, — mint a „Conversations d'Émilie”-ben, — hogy metafizikai elvonások appellálnak egy hatodfél éves gyermek érzelmire. Ügy akarják eszét, szívét képezni, ahogy elvekre bölcsészeti rendszert szokás fölépíteni. Nem nőt akarnak a kisleányból fejleszteni, hanem gondolkozót? Így pl hogy életbölcséséget plántáljanak belé: azt fejtik ki előtte, hogy a kötelesség teljesítésében való tökéletesedés mily nagyszerű eszköze a boldogulásnak. Türelemre úgy szeretnék tanítani, hogy a stoikus morálból vett érvekkel bizonyítgatnák előtte az akadályok szükségességét. Ha a leányka új ruhában akar gyönyörködni, három pontban fejtik ki neki, hogy abban gyönyörködni szégyen. Ellátják további erkölcsi receptekkel, a jellem tulajdonságainak fölényével, de ebből a nevelésből csak szavak maradnak meg a gyermek emlékében, amelyek agyát éppoly

szorosra fűzik, mint a ruhája derekát. Ez a pedánszág utópiája, amelynek első katechizmusa annak a természetes észnek formulázása, amely a század végén Franciaország utolsó vallása.

Óvakodjunk azonban attól, hogy a házaselet e szép festményei megtevésszenek, amelyeket sokkal inkább ihlettek a kor vágyai, mint gyakorlati erkölcsi. Ezek az erényes, bájos példák, ez a kivételes anyai buzgóság ne feledtesse velünk a házaselet közönséges típusát, amelyet a kor röpiratai, satírái, — túlzó karikatúrákban is, — az erkölcsök történetébe iktatnak.

E típus szerint a XVIII. század házassága már nem jelentkezik szentségnek, vallásos intézménynek, hanem csak arra irányuló szerződésnek, hogy egy név, egy család fenntartására szolgáljon. S ez a szerződés nem követeli meg sem a férfi állhatatosságát, sem a nő hűségét, annak az átérzését, hogy a szíveket összefűző kapocsról van szó. Nem foglalja magába a szerelem eszméjét, sőt alig

tűri meg. Ez a legjellemzőbb vonása, eredendő bűne, s mentsége.

Ebben a században különben minden összeesküdött a házasság ellen. Ellene fordul a társadalmi erkölcsök általános lazasága, a magánéleti szokások egyre növekedő szabadsága és szabadossága. A régensség idején, az évszázad elején még bizonyos energiára, akaraterőre volt szüksége a nőnek, hogy kedvese legyen. Hogy találkozzanak, nagy akadályokat kellett leküzdeni, eszközöket kellett kieszelni, hogy port hintsenek a világ szemébe; bátorság kellett a bűnhöz. Idővel már mindez nem kellett, s a tartózkodás utolsó maradékáról is letektek.” A fiatal asszony fiatal embe-
reket fogad; csupa férfi társaságában nézi végig a színjátékot kis páholyából. Az operabálra egyedül komornájával kísérteti el magát. A divat jogot ad mindenféle kiugrásra, amelyért előbb könnyelműséggel vádolták. Rendelkezésre áll a találka, az alkalom, minden könnyítés: már nem ő keresi föl a házasságtörést, hanem az keresi föl őt.

Ellene vannak a házasságnak a társasági szokások, a nemesi élet és állás kötelezettségei, a férj gyakori távollétei: elfoglaltsága Versailles-ben, igazgatási dolgai a vidéken, beszél-lésolások, táborozások, a király egyéb szolgálata. A férj elsősorban az udvaré, a háborúé, csak azután a feleségéé. Mialatt hadra kél, s a király seregét Flandriába, Németországba, Itáliába követi, felesége szabadon és unatkozva otthon marad, s ez kiszolgáltatja Paris társasági mulatozásainak. Vagy, még gyakrabban, visszavonul falusi birtokára, amely nem-hogy oltalmat adna neki a csábítások ellen, hanem inkább maga is csábítja a magánosság kísértéseivel és a titok ígéreteivel. S e különlét megpróbál-tatásai, amelyek oly sok veszedelem-nek teszik ki a férj becsületét, ame-lyek a nőtől annyi türelmet, bátor-ságot, kötelességérzést követelnek meg, a század egész folyamán tartamnak. Madame d'Avaray az első, aki férjét a katonai beosztása helyére követi, s bár példaadását erős kriti-kával illetik, azt nemsokára épp a

legfiatalabb és legszebb asszonyok követik. S az 1778-iki hadgyakorlatokon, melyeket Broglie tábornagy vezényel, a nagy lakomákat már egy hölgy: Beauvau tábornagy felesége vezényeli.

A házassági kötelék lazulása azonban különösen a XVIII. század bizonyos sajátos eszméinek, előítéleteinek tudható be, amelyeket a házasesetek menete majdnem abszolút hatalommal uralt. A szerelmet a házasesetben koronkint nevetséges gyöngeségnek tekintik, amely nem méltó előkelő emberekhez: parasztok, polgárok, kisemberek boldogságának, mely a rangos személyeket szinte lefokozza. A jóízlés e paradox elméletei, lépést tartva a század öregedésével, finomulásával, egyre könnyelműbbek, arcátlanabbak, izgatóbbak, kendőzöttebbek, megdöbbentőbbek lesznek. Rossz szellemök a házasesfelek közé jeges ék gyanánt hatol, úgyhogy viszonyuk hideg intimitássá, az udvariaskodáson túl nem menő modorossággá válik. A házasesfelekben nemsokára nem marad egymás iránt egyéb szeretetre-

méltóság, mint a közömbösség egymás utai iránt. Különösen a férjek nembánomsága egyenesen erénnyé lép elő: ez lesz hiúságuk, vigaszuk, méltóságuk, s ez, ha megcsalják őket, olyan ügyes iróniával, mesterkéletlen szavakban, oly hidegvérrel nyilatkozik meg ajkukon, mintha ők is csak nézői, közönsége volnának a gyaláztatuknak. Barátságot tartanak fenn feleségük kedvesével, s maga-felejtésük, emelkedett cinizmusuk, lélekjeienlétük, korbeli szerepük és filozófiájuk kicsúcsosodik abban a híres mondatban, amelyet Chevrier idéz. Egy férj tetten kapja feleségét, s bosszúja mindössze ez a felkiáltás: „Mily vigyázatlan, Asszonyom! S ha most nem én volnék a férj! . . .”

Egy korbeli munka („Dialogues d'un Petit-Maitre Philosophe”) szerint, ha a nőnek „van valakije”, ez csak akkor baj a férjnek, ha botrányban nyilvánul, de ha a nő vigyáz és csak annyit enged meg magának, armeny nyire a közvélemény följosítja, azaz ha a viszony, bármily valószínű, nincs bebizonyítva, akkor ostoba a férfi,

aki ezért duzzog. Íme, az új házaseleti doktrína, amelyben egyedül gátként csak a nyilvánosság tekintetbe vétele szerepel. Eljön a nap, amidőn a férj megmondja feleségének, vagy megérteti vele: „Asszonyom, a házasság célja egymás boldogítása. Mi együtt nem vagyunk boldogok. Ennélfogva nincs értelme, hogy görcsösen ragaszkodjunk az állhatatossághoz, amely mindkettőnknek terhünkre van. Vagyonunk lehetővé teszi, hogy ne szoruljunk egymásra, s visszanyerjük a szabadságot, amelyet elég balgán föláldoztunk egymásnak. Éljen Magának, s én is magamnak fogok élni . . .”*) S e szerint kezdenek élni. A polgári házaspároknak engedik át annak unalmát, hogy mindennap egymás mellett találják egymást ágyban, asztalnál; s ha hébekorba együtt is vannak a lakománál, — a legtöbbször akkor sem egyedül, — egyébként alig látják egymást, s megelégednek egymás létéről, amikor nin-

*) *Contes moraux de Marmontt*”. Merlin, II. kötet.

csenek együtt. Nincs már „házas” férfi, aki a felesége „kötényébe csimpalkodik”. Hat hónapot táborban tölt, s visszatérve Parisba, kérdi: „Hol van, Madame?” ő az udvarhoz hivatalos; ott lesz-e a felesége? S bizony jóférj-számba megy az, aki feleségének negyven napot ad az évben. A nő szinte éppúgy hivalkodik ezzel a különléttel. íme Maugiron grófné, mindössze ennyit ír férjének: „írok önnek, mert nincs dolgom. De mindjárt be is fejezem, mert nincs mondani valóm. — Sassenage grófnő, aki nagyon nehéz szívvel viseli, hogy Maugiron grófné”. Ha a férj nem terheli a kíváncsiságával a feleségét, ez viszonzásul, — s még ha erényes is, — nem féltékenykedik; csak akkor törődik férje kedvesével, ha részéről káros befolyást tapasztal férjének otthoni viselkedésére. Ellenben, ha az a nő kedveskedik a feleségnek, ez — Crébillon szerint — annyira megy, hogy ha a férj ismét máshová készül csapongani, egy harmadik hölgy közvetítésével még jó tanácsokat is ad az illető kedvesnek,

mint erősítheti meg helyzetét a férj szívében.

Alig van már házasság egy férj-segéd nélkül. Az, hogy egy hölgynek kedvese van, magában véve nem becstelenít meg, csak a választás minősége dönti el, menti-e vagy kompromittálja-e a hölgyet. Ezt az irányt az egész társadalom elfogadta. A házasságtörést mindenütt ugyanazzal az ironikus részvétellel, büntetlenséggel, mosollyal fogadják, amellyel a férj is megbocsátja. Még a családi hozzátartozók is. Így például az após ezt feleli vejének, aki felesége ledérségére panaszkodik: „Igaza van, leányom rosszul viseli magát, de meg is ígérem önnek, hogy kitagadom az örökségből.”

A kor egész morálja benne van Marmontel e szavaiban: „A régi jó időkről beszélnek. Egykoron a feleség hűtlensége lángba borította az egész házat. A férj elverte, becsukta. Míg a férj élt a magának fenntartott szabadsággal, szegény felesége kénytelen volt lenyelni sérelmeit, s ott sóhajtozni háztartása mélyén, mint

valami sötét börtönben. Csapodár férje példáját csak rettentő veszedelmek árán követhette. Nem kevesebbet tett kockára, mint a maga és szerelmese életét. A férj becsületét nagy jámboran függővé tették a felesége erényétől, s a férj, aki pedig, mint gáláns ember másutt kereste a boldogságot, az asszony első ballépésénél neveltség s közmegvetés tárgya lett. Valóban, nem bírom fölfogni, honnan vették azokban a barbár századokban a bátorságot, hogy egyáltalában megházasodtak. Hymen rózsafüzére vaslánc volt akkor. Ma szivélyesség, szabadság, béke uralkodik a családokban. Ha a házasfelek szeretik egymást, ezt rendjén találom; éljenek együtt; legyenek boldogok. De ha már nem szeretik egymást, becsületes emberek módjára, mondják ezt meg, s adják vissza egymásnak adott szavukat. Miután a szerelem megszűnt közöttük, ezentúl barátok. Ezt nevezem társadalmi erkölcsöknek, kellemes erkölcsöknek . . .”*)

*) Contes moraux de Marmontel. II. köt. „La bonne Mére”.

A házasság kötelékei azonban kaszt-előítéletek révén is fölbomolhattak, t. i. a nemesi korona és a pénz között létrejött házasságok eseteiben. A főnemes, ha pénzember leányát vette el, azt tartotta, hogy fölös árt adott a kapott hozományért a nőnek, azzal, hogy nemesi nevét adta neki, s ezzel szinte prostituálta magát. Egyébként minden más házastársi kötelességtől fölmentve érzi magát: még a nászéjszakán a szerelem, sőt gyöngédség legcsekélyebb jeleitől is. E gyakori esetet példázza D'Evreux gróf házassága, aki Crozat milliomos leányát vette el. A gróf úr esküvője előtt már egy szál inget sem kapott hitelben, s bár az esküvő napja, s a „lendemain” közt a hozományba kapott kétszázezer livre készpénzzel és huszonegy millió örökségre való várománnyal lett gazdagabb, bár Crozat kisasszony fiatal, szép teremtés volt, mégsem kegyeskedett hozzányúlni. Pedig a gróf maga is csinosnak találta, s szívesen tette volna kedvesévé, de hát ez az „aranyrúd” polgári származású volt, s ez férji

minőségében undorral *töltötte* el. A grófné azután azzal fizetett meg lenézéséért, durvaságaiért, hogy két gyermeket ajándékozott neki. A gróf ezt kissé zokon vette, nyilvánosan kitüntette Lesdiguières hercegnét, hirtelen milliókat nyert pénzüzetek révén és bosszúból visszafizette felesége hozományát; az időközi kamatokat azonban levonta azon a címen, hogy a feleség ennek fejében élvezhette előkelő nevét.*)

Ez a lenezés nem nyilvánult mindig ilyen fejedelmi szemtelenséggel. De a szegény teremtés — valamely dúsgazdag főárendás leánya, — akit a társaság bemutatása alkalmával fél-szegnek talált, holott csak szerény volt, kénytelen a legkellemetlenebb élceket elszenvedni, miket férje fülébe sugdostak, s amiket ez szívesen továbbított hozzá. Olykor olyan nagy porció megvetést itattak meg vele, hogy utálatában arra a kétségbeesett lépésre határozta el magát, hogy visszamenekült az apai házba. S még ha

*) Mémoires de Richelieu V. köt.

a dolgok nem is mérgesedtek el ennyire; ha férje elviselhető helyzetet adott neki, mégsem törődött vele bővebben, s olyan kevés mentegetőzés közt hanyagolta el, hogy a házasság mintaképe lett a rossz házasságnak, s a szemérmetlen különválásnak.

Ebből a közömbösségből, amely oly sok házasság alapja, a század folyamán olykor erőszakos bosszú tör elő. A férfi hirtelen féltékenységre lobban, neje alacsony ízlésétől lealacsonyítva, s nem annyira becsületében, mint büszke nevében mélyen sértve érzi magát, s haragja villámában tette gerjed. Egy szép reggel az asszonyt durva kezek rántják ki ágyából, kocsiba dobják, s fegyveres kísérettel elviszik a Jó Pásztor-kolostorba, amely a javítózárdák egy neme. Sőt volt rá eset, hogy fényes estélyről rángatták ki, mint Stainville-né asszonyt, Clarival örült szerelmesét, teljes pompában Mirepoix hercegné báljáról. Megfogták, elvitték Nancyba a Sainte-Marie apácákhoz, s minden pénz nélkül hagyták; bizalmas komornáját a Sainte-Pelagie-ba börtön-

tönözték. Ugyanúgy járt Portail, parlamenti elnök felesége, s Vaubecourt és D'Ormesson, valamint Hunolstein asszony, aki a kolostorban állandóan böjtölt, s csak goromba darócruhát viselt. A forradalom alatt férje ismét magához fogadta, de ő folytatta vezeklő életét, s férje halálakor hamut hintetett egész testére.*)

Ezeknek a bezárásoknak, kolostorba internálásoknak a joga a férjeket törvényesen megillette a XVIII. században. Elég volt titkos elfogató parancsot kieszközölnie a házasságtörés valamely bizonyítéka alapján, hogy feleségét élete fogytáig lecsukassa. Olykor azonban a törvényszék által csak rövidebb időre, például két évre záratta kolostorba, s az alatt fenntartotta magának a jogot, hogy meglátogassa, s esetleg ismét visszafogadja. Ha azonban ezt nem tette, a határidő leteltével a nőnek lenyírták a haját és egész életére bennmaradt a kolostorban. Ezenkívül elvesztette hozományba kapott vagyonát

*) Genlis asszony emlékiratai.

a férj javára, aki addig csak haszonélvezője volt annak, s csak kis évjáradékot (pl. 1200 livre-t) tartozott felesége tartására fizetnie. A férj joga azonban rendesen holt betű maradt, s a nő gyakorta szabadult tőle önkéntes válással, amelyet a Du Defand asszony módjára oly lemondó, bánatos viselkedésével vívott ki, hogy a férje egy este elérzékenyülve hagyta magára és sohasem tért többé vissza hozzája.

Az egyre jobban terjedő önkéntes szétmenésnek szükségképpen a törvényes elválásra kellett vezetnie. Ennek a kilátása mosolyog a század vége felé az asszonyokra, az a kilátás, hogy teljesen megszabadulnak a férjtől, jelenlététől, örökösétől, szörnyű jeleneteitől. A menekülést jelenti a büntetéstől, s a század egyes éveiben egyenesen a divatos ízlést. A bírói úton történő szétválasztás a nő leghőbb vágya, sőt rögeszméje, amivel akármikor, hirtelen jelenetek alatt fenyegetőzik. A válókeresetek tengerré dagadnak; a Châtelet nagy terme állandóan botrányoktól hangos:

a nő szabadságáért viaskodik, s a közönség elé tárja gyalázatát vagy becsületét. A törvényszék, amelyet előntéssel fenyegetett a válókeresetek árja, elhatározta, hogy ezt az esetek pontos megvizsgálásával s a büntetések nagyfokú szigorúságával fogja meggátolni. Így Chambonas aszszonyt egy évi szigorított zárkára ítélte, amelynek lefolyása után vagy visszatér férjéhez, vagy kolostorban tölti hátralévő napjait.

A válókereset alatt illendőségből zárdákba vonultak, de ezek nagyon kevésbé szigorú zárdák voltak, ahol a hölgyek fogadtak, s vidáman szórakoztak. A legkeresettebb menedékhely a Saint-Chaumont zárdá lett, a Rue St. Denis-ben. Itt szinte tömör falanxba álltak a válni kívánó nők; a férjeket csak „ellenfél”-nek nevezték, reggeltől kapuzárásig, este 11 óráig a törvény embereivel, az ügyvédekkel, s egymással tárgyaltak; egymásnak adtak tanácsokat, jogcímeket, mert mindegyikük buzgó érdeklődést tanúsított a másik nő pere iránt, s éppúgy tüzelt annak férje,

mint a tulajdon férje ellen. Ám a válóperek főiskolája mégsem itt volt, hanem magán a törvényszéken, ahol Gerbier és De Bonnières ügyvédek szónoklatait a hölgyek, mint valóságos jogi leckéket látogatták, hogy kitanulják az utakat és módokat, amelyek segítségével maguk is illően léphessenek a válópör porondjára.

Az özvegységet a XVIII. században szinte antik divatú részvét vette körül, amely komoly, vallásos, mély fájdalomra képes időkből származott át a korra. Igen szigorú formákat, visszavonulást, lemondást követel meg, amely a lelkek temperamentumával már nem igen illik össze. A külső gyász, amely az özvegyet, környezetét, sőt a tárgyakat is beburkolja, a temetkezés egy neme, amely mintegy az elhunyt férjjel együtt a nő érdeklődését és jövőjét is a kriptába zárja: ez az egész gyászetikett már csak a hagyomány kényszere s mégis társadalmi konvenció marad. Mihelyt a férj meghalt, gyászfátyollal borítják be a képeket, tükröket, bútorokat,

mindazt, ami a falon, s egyebütt mintegy társasági életet élt. Az asszony lakosztályában a faburkolatra fekete kárpitot vonnak, s ez csak a század végén enyhül szürke színűvé. Az özvegy nő fekete gyapjúruhát, s fejére kis fekete fátyolt ölt, amelyet egy évig s hat hétig, ha azonban özvegyen marad, egész *élete* végéig visel; még az udvari díszruháihoz is. A temetés után is egy ideig teljes visszavonultságban él otthon, — ahol ajtaja csak részvétlátogatóknak, s rokonoknak nyílik meg, — s legfeljebb az „özvegyek faszorá”-ban mer nyilvánosan mutatkozni.

Ám könnyei, fájdalmai, sopánkodása *mögött* gyakran *ott rejtőzött* kacérsága, amint az „Illustres Francoises” özvegyének fekete crépe-szoknyája alól gyémántcsattos skárlátvörös harisnyakötő csillámlik ki. De egyes esetekben ez a külső gyász csakugyan a szív gyásza *mögött* marad. S az akkori özvegységnek megvannak valóságos fanatikusai, remetéi, szentjei. Megvannak hősnői és örültjei is. Müy tábornagyné férje ba-

lálakor az ablakon akar kiugrani, alig bírják visszafogni. Mások, mint Harcourt marsall özvegye, szobájába zárkózik, ahol férje viasz-szobra áll, s naphosszat tompa komor merengésbe merül. Az öreg Cavoix márkéné is sok órát tölt el mindennap elhunyt férje árnyékával beszélgetve. Hercegnék, kik így elvesztették jobbik felüket, elfordulnak a világtól, feledést az ájtatos és kegyes emberbaráti cselekedetekben keresnek, s Mailly asszonnyal együtt mossák a szegények lábait.

TARTALOM.

Oldal

Születés. Kolostori nevelés. Férj- hezmenés	7
A társaság. A szalonok	63
A társasági szórakozások.....	127
A szerelem.....	173
A szerelem a házaséletben.....	261

A KÉPEK JEGYZÉKE.

1. A kis keresztszülők. („Les petits parrains.” Jean Michel Moreau le Jeune után metszette Jean Charles Baquoi és Jean Bapt. Patás.)..... 15
2. Az új asszonyka első éjszakája. („Le coucher de la mariée.” Pierre Ant. Baudouin után metszette J. M. Moreau le Jeune és Jean Bapt. Simonét.)..... 43
3. Bizalmas fogadás a toilette-nél. („Le petit jour.” Sigismund Freudenberger után metszette Nicolas de Launay.) 131
4. „Mit mond hozzá az abbé?” („Qu'en dit l'abbé. Lavreince után metszette N. de Launay) 133
5. Találkozás a Bois-ban. („La rencontre au Bois de Boulogne.” J. M. Moreau le Jeune után metsz. Heinr. Guttenbergi..... 139

6. „Legalább aztán legyen titoktartó!” („Au moins soyez discret.” Augustin de St. Aubin metszete.)..... 180
7. „Bízzék eskümben!” („Comptez sur mes sermens” A. de St. Aubin metszete.)..... 189
8. Az orvos megállapítja a másállapotot. („La déclaration de la grossesse.” J. M. Moreau le Jeune után metszete Pietro Arit. Martini.)..... 269
9. „Fiú, uram, fiú!” („C'est un fils Monsieur!” J. M. Moreau le Jeune után metszete J. Ch. Baquoy.) 271

EDMOND ÉS JULES
DE GONCOURT
A NŐ A XVIII.
SZÁZADBAN.

C. KORRAJZÁNAK ELSŐ KÖTETÉT
DR. WILDNER ÖDÖN FORDÍTOTTA
ÉS DOLGOZTA ÁT. SZEDTÉK E MŰ-
VET 1921-BEN PETIT ROMÁNA BE-
TŰKKEL. A DÚCOKAT A WOTTITZ-
CÉG KÉSZÍTETTE. NYOMTÁK KOR-
VIN TESTVÉREK 3100 PÉLDÁNYBAN
ÉS PEDIG 3000 PÉLDÁNYT FÉLFÁ-
MENTES NYOMÓ, 100 PÉLDÁNYT PE-
DIG BIBLIOFILOK RÉSZÉRE MERÍ-
TETT PAPIRRA. EZT A 100 PÉL-
DÁNYT KÉZZEL ÍROTT SORSZÁMOK-
KAL LÁTTUK EL.